ЛІНГВІСТИЧНИЙ РОЗБІР

Навчально-методичний посібник

Умань

2023

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
Факультет української філології

ЛІНГВІСТИЧНИЙ РОЗБІР

Навчально-методичний посібник

Умань
2023

УДК 81′1(075.8)
Л59

Рецензенти:

Торчинський М. М., д-р філологічних наук, професор Хмельницького національного університету;

Коломієць І. І., канд. філологічних наук, доцент Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини;

Комарова З. І., канд. філологічних наук, доцент Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Рекомендовано до друку вченою
радою факультету філології та журналістики
(протокол № 11 від 1 березня 2023 року)

Лінгвістичний розбір : навч.-метод. посіб. / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини ; уклад.: В. В. Розгон. — Умань : Візаві, 2023. — 246 с.

Л59

У навчально-методичному посібнику подано тематику, завдання для практичних, лабораторних занять, самостійних та контрольних робіт, схеми мовних розборів, таблиці, теми індивідуальних навчально-дослідних завдань..

Для здобувачів вищої освіти денної та заочної форм навчання ОС «Магістр» освітньо-професійної програми «Середня освіта. Українська мова та література.

УДК 81′1(075.8)

© Розгон В. В., 2023

ЗМІСТ

Передмова **5**

Практичне заняття №1 ..... **9**

Практичне заняття № 2 ..... **27**

Практичне заняття № 3-4 ..... **41**

Практичне заняття № 5 ..... **84**

Практичне заняття № 6 – 7 ..... **98**

Практичне заняття № 8 – 9 ..... **111**

Практичне заняття № 10 – 11 ..... **135**

Практичне заняття № 12 – 13 ..... **143**

Практичне заняття № 14 ..... **156**

Практичне заняття № 15 ..... **164**

Лабораторна робота № 1 ..... **175**

Лабораторна робота № 2 ..... **191**

Лабораторна робота № 3-4 ..... **220**

Завдання для контрольної роботи **233**

Темантика індивідуальних навчально-дослідних завдань……239

ПЕРЕДМОВА

Мета лінгвістичного аналізу – активізувати вивчений матеріал та глибоко засвоїти його, виробити у здобувачів вищої освіти уміння і навички характеризувати різні мовні одиниці, визначати їхні характерні ознаки і властивості, пояснювати зміни, модифікації, перехідні явища тощо, застосовувати лігнвістичний розбір на всіх етапах вивчення української мови у фаховій діяльності.

Завдання дисципліни – систематизувати і поглибити набуті знання здобувачів вищої освіти, розвивати уміння здійснювати різні види мовних розборів, використовуючи інноваційні методи і прийоми, формувати у студентів дослідницькі навички, вміння працювати з навчально-методичною літературою та формувати у здобувачів вищої освіти мовну і мовленнєву компетенції.

У результаті вивчення дисципліни здобувач вищої освіти повинен **знати:** визначення лінгвістичних понять, типологію і характерні ознаки мовних одиниць, особливості фонетичної системи, закономірності лексичної, словотвірної, граматичної систем сучасної української літературної мови; специфіку зв’язку мовознавчих дисциплін.

вміти : характеризувати мовні одиниці різних рівнів; визначати й аналізувати основні поняття фонетики, фонології, орфоепії, графіки, орфографії, лексикології, фразеології, морфеміки, словотвору, морфології та синтаксису; здійснювати артикуляційно-акустичну характеристику голосних і приголосних звуків, визначати позиційні та комбінаторні модифікації фонем; визначати лексичне значення повнозначних слів, конкретне й абстрактне, пряме й

переносне значення, різновиди переносного значення лексичних одиниць; групи лексики за походженням, види лексики за активністю вживання та поширеністю в мові; різновиди фразеологізмів та їхні джерела; типи словників; визначати типи морфем, способи словотвору, семантику, морфологічні ознаки, синтаксичні функції іменників; виконувати повний фонетичний розбір слова і тексту, орфографічний, лексичний, морфемний і словотвірний розбори слів; характеризувати категоріальну семантику самостійних, службових частин мови, вигука, їхні морфологічні властивості та синтаксичну роль; визначати перехідні явища (конверсію) в системі частин мови; характеризувати різні типи словосполучень та речень; знати правила пунктуації, типи розділових знаків; здійснювати міжпредметні зв’язки; застосовувати набуті знання у професійній та науково-дослідницькій діяльності; постійно підвищувати рівень кваліфікації та поглиблювати свої знання.

Об'єктом лінгвістичного аналізу можуть бути одиниці й елементи мовної структури всіх рівнів: *звук, морфема, лексема, слово* як граматична одиниця, *словосполучення, речення,* а також різні аспекти їх вивчення. Відповідно до визначеного об'єкта або аспекту аналізу розрізняють фонетичний (фонетико-графічний), лексичний, морфемний, словотвірний, морфологічний, синтаксичний, орфографічний, пунктуаційний, стилістичний та ін. види розбору.

Порядок розбору, перелік ознак, за якими характеризують певну мовну одиницю, визначають завданнями і навчальною метою та призначенням аналізу.

За обсягом розбір може бути повним або частковим, за формою проведення – усним або письмовим.

Фонетичний розбір передбачає закріплення у здобувачів вищої освіти навичок транскрибування та передачі різних алофонів фонем.

Лексичний розбір закріплює теоретичні знання про слово як лексичну одиницю мови, виробляє навички роботи над словом у контексті та роботи з тлумачним словником, із словниками синонімів, паронімів, антонімів тощо. При розборі з'ясовують лексичне значення слова, його багатозначність чи однозначність, визначають його синонімічні та антонімічні зв'язки, походження, стильову належність, стилістичне навантаження.

Аналіз *фразеологізму* передбачає з'ясування його значення, структури, джерела, семантичних властивостей, частиномовної співвіднесеності, синтаксичної функції.

Морфемний розбір поглиблює знання про значущі частини слова, розширює уявлення про морфем, склад самостійних і службових слів.

Для з'ясування первісного значення слова і його структури використовують *етимологічний розбір* на основі етимологічного словника.

Морфологічний розбір сприяє засвоєнню і систематизації ознак лексико-граматичних класів слів, їхніх граматичних категорій, семантичних особливостей.

Словотвірний розбір дає змогу простежити словотворчі зв'язки слова і процеси словотворення в кожній частині мови.

Синтаксичний розбір виробляє уміння аналізувати структуру простого, простого ускладненого і складного речення, складної синтаксичної конструкції розкривати характер синтаксичних зв'язків слів у словосполученні і реченні та синтаксичних відношень.

Пунктуаційний розбір може бути самостійним або доповнювати синтаксичний розбір. Його призначення – пояснити *розділові знаки* відповідно до смислового чи ритмомелодійного принципу.

Орфографічний розбір також може бути самостійним або поєднуватися з морфемним розбором. Він зводиться до визначення орфограми і пояснення правила написання слова, його частини, літери тощо.

Лінгвістичний аналіз здійснюють за схемою.

Практичне заняття №1

ТЕМА : ФОНЕТИЧНИЙ РОЗБІР СЛОВА

ПЛАН

1. Основні завдання фонетичного розбору слова
2. Схема фонетичного розбору слова.
3. Артикуляційно-акустична характеристика звуків (фонем).
4. Аналіз фонетичних явищ у системі голосних та фонем (звуків).
5. Аналіз фонетичних явищ у системі приголосних фонем (звуків).
6. Характеристика алофонів голосних та приголосних фонем.

ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Мойсієнко А. К., Бас-Кононенко О. В., Берковець В. В. та ін. Сучасна українська літературна мова: Лексика. Фонетика: підручник / за ред. А. К. Мойсієнка. К. : Знання, 2013. 340с.
2. Сучасна українська літературна мова: підручник А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін. / за ред. А. П. Грищенка. 2-ге вид., перероб. і допов. К. : Вища школа, 1997. 493 с.

Додаткова

1. Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія. К., 1999. 207 с.

2. Сучасна українська літературна мова: навчально-методичний посібник для дистанційного навчання / автори-укладачі І. С. Гонца, В. В. Розгон. Умань: Візаві, 2018. 338 с.

3. Сучасна українська мова : Фонетика / за ред. І. К. Білодіда. К., 1973. 435 с.

4. Український правопис. К. : Наук. думка. 2003. 236 с.

5. Тоцька Н. І. Сучасна українська літературна мова: фонетика, орфоепія, графіка, орфографія. К., 1981. 183с.

Довідкова

1. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. К., 1985. 216 с.

2. Головащук С. І. Словник наголосів. К., 2003. 319 с.

3. Орфографічний словник української мови / уклад. С. І. Головащук, М. М. Пещак та ін. К., 1999. 989 с.

4. Погрібний М. І. Орфоепічний словник. К., 1984. 629 с.

5. Русанівський В. М. та ін. Українська мова: Енциклопедія. К., 2000. 750 с.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

У процесі виконання домашнього завдання використовуйте таблиці

Завдання І. Дібрати 5 слів, записавши їх фонетичною транскрипцією, зі звуком, якому властиві такі артикуляційно-акустичні ознаки:

В-І

1) голосний, за місцем творення – *переднього ряду*; за способом творення – *середнього піднесення*; за участю губ – нелабіалізований; ненаголошений; комбінаторний алофон фонеми;

2) голосний, за місцем творення – *заднього ряду*; за способом творення – *високого піднесення*; за участю губ – лабіалізований; наголошений; комбінаторний алофон фонеми;

3) приголосний, за участю голосу і шуму – *шумний, глухий;* за місцем творення – *язиковий, передньоязиковий, зубний;* за способом творення – *щілинний;* за слуховим сприйманням – *свистячий;* за твердістю/м'якістю – *палаталізований, комбінаторний алофон фонеми;*

4) приголосний, за участю голосу і шуму – *шумний, дзвінкий;* за місцем творення – *язиковий, передньоязиковий, зубний;* за способом творення – *щілинний;* за слуховим сприйманням – *свистячий;* за твердістю/м'якістю – *твердий, комбінаторний алофон фонеми;*

5) приголосний, за участю голосу і шуму – *сонорний;* за місцем творення – *губний, губно-губний;* за способом творення – *щілинний;* за слуховим сприйманням – *свистячий;* за твердістю/м'якістю – *напівпалаталізований, комбінаторний алофон фонеми.*

В-ІІ.

1) голосний, за місцем творення – *заднього ряду*; за способом творення – *середнього піднесення*; за участю губ – лабіалізований; ненаголошений; комбінаторний алофон фонеми;

2) голосний, за місцем творення – *переднього ряду*; за способом творення – *високо-середнього піднесення*; за участю губ – нелабіалізований; ненаголошений; комбінаторний алофон фонеми;

3) приголосний, за участю голосу і шуму – *шумний, глухий;* за місцем творення – *язиковий, передньоязиковий, піднебінний;* за способом творення – *щілинний;* за слуховим сприйманням – *шиплячий;* за твердістю/м'якістю – *напівпалаталізований, комбінаторний алофон фонеми;*

4) приголосний, за участю голосу і шуму – *шумний, дзвінкий;* за місцем творення – *язиковий, передньоязиковий, піднебінний;* за способом творення – *щілинний;* за слуховим сприйманням – *шиплячий;* за твердістю/м'якістю – *твердий, головний алофон фонеми;*

5) приголосний, за участю голосу і шуму – *сонорний;* за місцем творення – *губний, губно-зубний;* за способом творення – *щілинний;* за твердістю/м'якістю – *напівпалаталізований, комбінаторний алофон фонеми.*

В -III.

1) голосний, за місцем творення – *переднього ряду*; за способом творення – *високого піднесення*; за участю губ – нелабіалізований; ненаголошений; головний алофон фонеми;

2) голосний, за місцем творення – *заднього ряду*; за способом творення – *низького піднесення*; за участю губ – нелабіалізований; ненаголошений; комбінаторний алофон фонеми;

3) приголосний, за участю голосу і шуму – *шумний, глухий;* за місцем творення – *язиковий, передньоязиковий, зубний;* за способом творення – *проривний;* за твердістю/м'якістю – *палаталізований, комбінаторний алофон фонеми;*

4) приголосний, за участю голосу і шуму – *шумний, дзвінкий;* за місцем творення – *язиковий, передньоязиковий, піднебінний;* за способом творення – *щілинний;* за слуховим сприйманням – *шиплячий;* за твердістю/м'якістю – *твердий, комбінаторний алофон фонеми;*

5) приголосний, за участю голосу і шуму – *сонорний;* за місцем творення – *язиковий, передньоязиковий, піднебінний;* за способом творення – *зімкнено-прохідний, вібрант;* за твердістю/м'якістю – *твердий, головний алофон фонеми.*

В -IV.

1) голосний, за місцем творення – *переднього ряду*; за способом творення – *середнього піднесення*; за участю губ – нелабіалізований; ненаголошений; комбінаторний алофон фонеми;

2) голосний, за місцем творення – *заднього ряду*; за способом творення – *високого піднесення*; за участю губ – лабіалізований; наголошений; комбінаторний алофон фонеми;

3) приголосний, за участю голосу і шуму – *шумний, глухий;* за місцем творення – *язиковий, передньоязиковий, зубний;* за способом творення – *щілинний;* за слуховим сприйманням –

свистячий; за твердістю/м'якістю – *палаталізований, комбінаторний алофон фонеми;*

4) приголосний, за участю голосу і шуму – *шумний, дзвінкий;* за місцем творення – *язиковий, передньоязиковий, зубний;* за способом творення – *щілинний;* за слуховим сприйманням – *свистячий;* за твердістю/м'якістю – *твердий, комбінаторний алофон фонеми;*

5) приголосний, за участю голосу і шуму – *сонорний;* за місцем творення – *губний, губно-губний;* за способом творення – *щілинний;* за слуховим сприйманням – *свистячий;* за твердістю/м'якістю – *напівпалаталізований, комбінаторний алофон фонеми.*

В -V.

1) голосний, за місцем творення – *заднього ряду*; за способом творення – *середнього піднесення*; за участю губ – лабіалізований; ненаголошений; комбінаторний алофон фонеми;

2) голосний, за місцем творення – *переднього ряду*; за способом творення – *високо-середнього піднесення*; за участю губ – нелабіалізований; ненаголошений; комбінаторний алофон фонеми;

3) приголосний, за участю голосу і шуму – *шумний, глухий;* за місцем творення – *язиковий, передньоязиковий, піднебінний;* за способом творення – *щілинний;* за слуховим сприйманням – *шиплячий;* за твердістю/м'якістю – *напівпалаталізований, комбінаторний алофон фонеми;*

4) приголосний, за участю голосу і шуму – *шумний, дзвінкий;* за місцем творення – *язиковий, передньоязиковий, піднебінний;* за

способом творення – *щілинний;* за слуховим сприйманням – *шиплячий;* за твердістю/м'якістю – *твердий, головний алофон фонеми;*

5) приголосний, за участю голосу і шуму – *сонорний;* за місцем творення – *губний, губно-зубний;* за способом творення – *щілинний;* за твердістю/м'якістю – *напівпалаталізований, комбінаторний алофон фонеми.*

Завдання ІІ. Записати слова фонетичною транскрипцією та виконати артикуляційно-акустичну характеристику голосних і приголосних звуків.

В-1. Ад'єктивація, морфонологія, положення, ґрунтується, стішишся.

В-2. Пандемія, характеризується, стійкість, схиляння, уразливість.

В-3. Партикуляція, поділяються, стінобитний, урегулювання, упевненість.

В-4. Вербалізація, текстотворення, стінописний, упевнюєшся, збайдужіння.

В-5. Адвербіалізація, конкретизується, струшування, переконуєшся, збезводнювання.

В-6. Полісемія, стукотіння, суб'єктивність, тріпається, з'єднувальний.

В-7. Диференціація, стулювання, схильність, збаламучуєшся, канцеляристський.

В-8. Класифікація, збентеження, слухняність, східнослов’янський, тріпотіння.

В-9. Словосполучення, сльозовиділення, людинолюбність, об’єктивізація, являється.

В-10. Сполучуваність, смаглявенький, заблоковуєшся, кореспондування, мелодраматичність.

II

І. Встановити звукове поле фонем:

В–1. [е], [п], [д].

В–2. [и], [т], [ж].

В–3. [а], [с], [дˆз].

В–4. [о], [з], [ш].

В–5. [у], [ц], [р].

В-6. [г], [в], [и].

В-7. [д], [з], [е].

В-8. [о], [с], [ш].

В-9. [п], [з], [ж].

В-10. [е], [т], [ц].

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Які анатомо-фізіологічні передумови творення мовних звуків?
2. Які акустичні властивості голосних та приголосних звуків?
3. Як поділяють голосні за місцем творення (артикуляції)?

4. Як поділяють голосні за способом творення?

5. Які голосні називають лабіалізованими?

6. Які голосні називають нелабіалізованими?

7. Як поділяють приголосні за участю голосу і шуму?

8. Як поділяють приголосні за місцем творення?

9. Як поділяють приголосні за способом творення?

10. Як поділяють приголосні за твердістю і м’якістю?

11. Які ознаки фонеми називають диференційними?

12. Що називають алофоном фонеми?

13. Який алофон фонеми називають основним?

14. Який алофон фонеми називають комбінаторним?

15. Який алофон фонеми називають позиційним?

16. Що називають звуковим полем фонеми?

17. Що називають коартикуляцією?

18. Що називають редукцією?

19. Що називають акомодацією голосних?

20. Коли відбувається повна регресивна асиміляція? Доберіть приклади.

21. За яких умов відбувається регресивна асиміляція приголосних за глухістю/дзвінкістю?

22. За яких умов відбувається регресивна асиміляція приголосних за твердістю/м’якістю?

23. За яких умов відбувається регресивна асиміляція приголосних за місцем і способом творення?

24. У групі яких приголосних відбулися зміни, зумовлені регресивною дисиміляцією?

25. У групі яких приголосних відбулися зміни, зумовлені прогресивною дисиміляцією?

26. У яких групах приголосних відбулося спрощення в усному мовлення і на письмі?

27. У яких групах приголосних відбулося спрощення в тільки в усному мовлення? Доберіть приклади.

28. У яких групах приголосних не відбулося спрощення?

29. Які групи приголосних піддалися процесу стягнення?

Таблиця 1.

Таблиця 2.

Ознаки	Голосні звуки	Приголосні звуки
Функціональна специфіка	складотворча функція: у кожному слові стільки складів, скільки в ньому голосних звуків;	не творять складів, а входять до них, прилягаючи до того чи іншого голосного.
Артикуляційні особливості	творяться без подолання якоїсь перешкоди на шляху повітряного струменя. Саме тому: а) інтенсивність і тиск повітряного струменя незначні; б) м'язова напруга апарату мовлення при вимові є рівномірною і спрямована на розкриття рота.	виникають внаслідок долання перешкоди (у вигляді зімкнення або звуження голосового каналу) повітряним струменем, що виходить з легенів. Саме тому: а) інтенсивність і тиск повітряного струменя значні; б) м'язова напруга апарату мовлення при вимові є нерівномірною і спрямована на закриття рота.
Акустичні ознаки	це вокальні звуки (лат. vocalis – *голосний),* суто тональні. Відповідно сукупність голосних мови називають вокалізмом. Умовно голосні позначають латинською буквою V.	це консонантні звуки (лат. consonans, род. відм. consonantis – *приголосний*), тобто в основі приголосних – одночасно голосове і шумове або тільки шумове джерело. Сукупність приголосних мови називають консонантизмом. Умовно приголосні позначають латинською літерою C.

Таблиця 3.

АРТИКУЛЯЦІЙНА КЛАСИФІКАЦІЯ ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ

(основні реалізації)

Спосіб творення			Місце творення													
			Губні				Язикові								Глоткові	
			Губно-губні		Губно-зубні		Передньоязикові				Середньоязикові	Задньоязикові				
							Зубні		Піднебінні							
			Тверді	Напівм'які	Тверді	Напівм'які	Тверді	М'які	Тверді	Напівм		Тверді	Напівм'які	Тверді	Напівм'які
Щілинні	Серединні	Дзвінкі	в	в'			з	з'	ж	ж'	й			г	г'
		Глухі			ф	ф'	с	с'	ш	ш'		х	х'		
	Бокові						л	л'							
	Носові		м	м'			н	н'							
Зімкнені	Проривні	Дзвінкі	б	б'			д	д'				Ґ			
		Глухі	п	п'			т	т'				к	к'		
	Африкати	Дзвінкі					дз	дз'	дж	дж'					
		Глухі					ц	ц'	ч	ч'					
	Дрижачі								р	р'					

Таблиця 4.

ХАРАКТЕРНІ ОЗНАКИ ФОНЕМ

Ознаки	Сутність ознаки
Класифікаційні: протиставляють фонеми саме групами: вокальність/не вокальність; консонантність/неконсонантність.	Голосні фонеми – вокальні й не консонантні; сонорні приголосні фонеми (вокальні й консонантні); шумні приголосні фонеми (невокальні й консонантні).
Диференційні ознаки є засобом індивідуального розрізнення кожної фонеми, тобто ці ознаки не просто властиві фонемі, а самі по собі достатні для розрізнення двох фонем, усі інші ознаки яких є спільними.	Для шумних приголосних фонем ознака «дзвінкість–глухість» розрізняє фонеми /б/ – /п/, /з/ – /с/, /з'/ – /с'/ і т.п. Але вона не розрізняє, скажімо, фонеми /б/ – /с/, /б'/ – /с'/, оскільки для наведених пар, у яких перша дзвінка, а друга глуха, ця ознака не є їх єдиною розбіжністю. Так, фонеми /б/ – /с/ розрізняються не тільки дзвінкістю-глухістю, а ще низькою та високою тональністю, переривчастістю чи не переривчастістю.
Інтегральні ознаки могли б відрізняти одну конкретну фонему від іншої, але не спроможні це виконати, оскільки у фонологічній системі немає відповідної парної фонеми. Нульові ознаки не можуть бути залучені до певної фонеми чи певної групи фонем для їх виділення з- поміж інших фонем.	Ознака глухості є інтегральною для фонем /ф/, /ф'/, /к/, /к'/, тому що в системі українських фонем відсутні відповідні дзвінкі фонеми тощо. Усі голосні звуки української мови є не назальними, тобто ротовими. Тому ця ознака не може бути використана як диференційна для характеристики українських голосних фонем.

Таблиця 5.

КЛАСИФІКАЦІЯ АЛОФОНІВ

АЛОФОНИ – ЦЕ ЗВУКИ, ЩО Є ВИРАЗНИКАМИ ОДНІЄЇ ФОНЕМИ У МОВЛЕННЄВОМУ ПОТОЦІ

Головний вияв фонеми – звук, що є статистично найуживанішим різновидом фонеми і сприймається слухачем як її еталон, як основний виразник фонеми. Напр., для голосних фонем сильною позицією буде: на початку слова під наголосом або між твердими приголосними. Головний вияв приголосної фонеми – в позиції перед голосною.	**Варіації фонеми** – звуки, що мають те чи інше відхилення від головного вияву, але не відходять від нього аж так далеко, щоб збігатися з варіаціями іншої фонеми. Майже всі варіації є результатом акомодації – взаємного пристосування голосних і приголосних звуків один до одного в межах складу. Напр., усі приголосні набувають відтінку лабіалізованості (бемольності) в позиції перед **у, о** тощо.	**Варіанти фонем** – це видозміни звуків, що виходять за межі фонемного поля своєї фонеми і проникають у фонемне поле іншої фонеми. Тобто у випадку варіантів звук, що є носієм однієї фонеми, набуває звучання, притаманного іншій фонемі. Це явище називається нейтралізацією фонем. аакомодації (*знаїмо*).	**Вільне варіювання фонеми**: якщо правило додаткової дистрибуції порушується варіацією, яка залишається усередині фонемного поля і, отже, ніяк не може бути сприйнята за іншу фонему, то вона продовжує функціонувати як модифікація саме даної фонеми, становлячи собою вже вільне варіювання, напр., губно-зубна варіація **V** є вільною варіацією фонеми **В**.

Таблиця 6.

АРТИКУЛЯЦІЙНО-АКУСТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ОСНОВНИХ АЛОФОНІВ УКРАЇНСЬКИХ ПРИГОЛОСНИХ

Підняття	**Ряд**		
	передній	середній	задній
високе	і		<у>
високо-середнє	и		
середнє	е		<о>
низьке			а

Таблиця 7.

КОРЕЛЯЦІЯ ДЗВІНКОСТІ – ГЛУХОСТІ В СИСТЕМІ ПРИГОЛОСНИХ ФОНЕМ

Корелятивні пари		**Приклади**	**Непарні фонеми**	
Шумні			**Шумні** (не мають дзвінкого відповідника)	**Сонорні** (не мають глухих відповідників)
Глухі приголосні	**Дзвінкі приголосні**			
|п|	**|б|**	**|пити|:|бити|**	**|ф|**	**|в|**
|т|	**|д|**	**|там|:|дам|**		**| j |**
|с|	**|з|**	**|рас|:|раз|**		**|р|**
|ц|	**|дз|**	**|церква|:|дзеркало|**		**|р'|**
|т'|	**|д'|**	**|т'ілo|:|д'ілo|**		**|л|**
|с'|	**|з'|**	**|с'ірка|:|з'ірка|**		**|л'|**
|ц'|	**|дз'|**	**|ц'в'акати|:|дз'в'акати|**		**|м|**
|ш|	**|ж|**	**|шар|:|жар|**		**|н|**

|ч| **|к|** **|х|**	**|дж|** **|ґ|** **|г|**	**|час|:|джаз|** **|кава|:|ґава|** **|хатка|:|гатка|**		**|н'|**

Таблиця 8.

КОРЕЛЯЦІЯ ТВЕРДОСТІ – М'ЯКОСТІ В СИСТЕМІ ПРИГОЛОСНИХ ФОНЕМ

Кореляти вні пари	**Приклади**	**Не мають м'яких корелятивів**				**Не має твердого відповідника**
Передньо язикові		**Губні**	**Передньо-язикові шипля чі**	**Задньояз и-кові**	**Фарингал ьна**	**Середньояз икова**
|т| – |т'| **|с| – |с'|** **|з| – |з'|** **|ц| – |ц'|** **|л| – |л'|** **|н| – |н'|** **|р| – |р'|** **|дз| – |дз'|**	**|дат|:|дат'|** **|рис|:|рис'|** **|перелаз|:|перелаз'|** **|пац|:|пац'|** **|лак|:|л'ак|** **|стан|:|стан'|** **|рад|:|р'ад|** **|бриндза|:|ган'н'дз'а|**	**|б|** **|п|** **|в|** **|м|** **|ф|**	**|ж|** **|ч|** **|ш|** **|дж|**	**|г|** **|к|** **|х|**	**|г|**	**|й|**

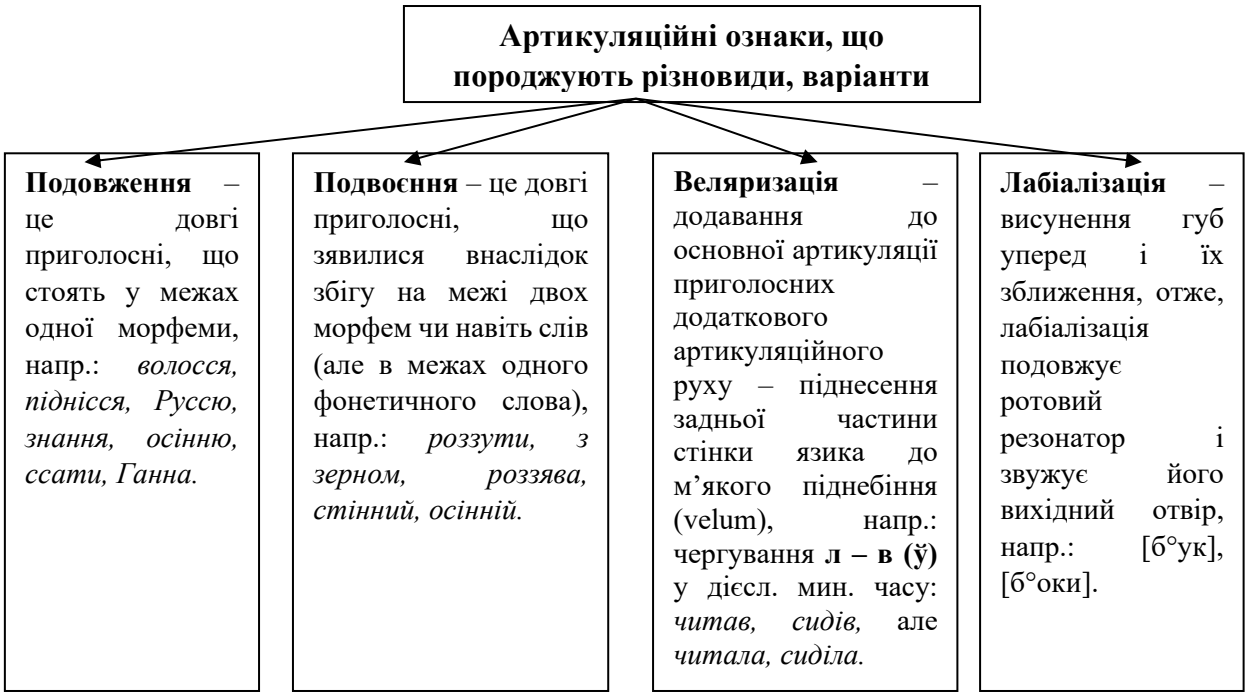
Таблиця 9.

КОРЕЛЯТИВНІ РЯДИ ПРИГОЛОСНИХ ФОНЕМ ЗА СПОСОБОМ ТВОРЕННЯ

Корелятивні ряди	Приголосні фонеми	Приклади
Зімкнена – щілинна	**|т| – |с|**	**|там| – |сам|**
	|д| – |з|	**|дуб| – |зуб|**
	|б| – |в|	**|баб| – |ваб|**
	|п| – |ф|	**|пут| – |фут|**
	|к| – |х|	**|ката| – |хата|**
	|д'| – |з'|	**|д'ір| – |з'ір|**
	|т'| – |с'|	**|т'ілo| – |с'ілo|**
Носова – неносова	**|н| – |д|**	**|нам| – |дам|**
	|м| – |б|	**|мили| – |били|**
	|н'| – |д'|	**|н'іна – |д'іна|**
Щілинна серединна	**|з| – |л|**	**|зоб| – |лоб|**
Щілинна бокова	**|з'| – |л'|**	**|на воз'і| – | на вол'і|**
Щілинна – вібрант	**|ж| – |р|**	**|жити| – |рити|**
	|з| – |р|	**|коза| – |кора|**
	|з'| – |р'|	**|з'ір| – |р'ів|**
Щілинна – африката	**|с| – |ц|**	**|сап| – |цап|**
	|з| – |дз|	**|зерно| – |дзеркало|**
	|с'| – |ц'|	**|с'іла| – |ц'іла|**

	|ш| – |ч|	**|шар| – |чар|**
	|ж| – |дж|	**|вожу| – |воджу|**
	|с'| – |ц'|	**|с'іп| – |ц'іп|**
Зімкнена – африката	**|т| – |ц|**	**|тим| – |цим|**
	|т'| – |ц'|	**|т'і| – |ц'і|**
	|т| – |ч|	**|плату| – |плачу|**
	|д| – |дж|	**|раду| – |раджу|**
	|д| – |дз|	**|ден'| – |дзен'|**
Однофокусна – двофокусна	**|с| – |ш|**	**|сапка| – |шапка|**
	|з| – |ж|	**|риза| – |рижа|**
	|ц| – |ч|	**|цим| – |чим|**

Таблиця 10.

Практичне заняття № 2

ТЕМА : ФОНЕТИЧНИЙ РОЗБІР СЛОВА

ПЛАН

1. Аналіз комбінаторних модифікацій голосних фонем у сучасній українській мові.
2. Характерисика комбінаторних модифікацій приголосних фонем у сучасній українській мові.

ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Мойсієнко А. К., Бас-Кононенко О. В., Берковець В. В. та ін. Сучасна українська літературна мова: Лексика. Фонетика: підручник / за ред. А. К. Мойсієнка. К.: Знання, 2013. 340 с.
2. Сучасна українська літературна мова: підручник А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін. / за ред. А. П. Грищенка. 2-ге вид., перероб. і допов. К., 1997. 493 с.

Додаткова

1. Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія. К., 1999. 207 с.
2. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. К., 1972. Ч.1. 402 с.

3. Сучасна українська мова: Фонетика / за ред. І. К. Білодіда. К. : Вища школа, 1973. 435 с.

4. Український правопис. К.: Наук. думка. 2003. 236 с

Довідкова

1. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. К., 1985. 216 с.

2. Головащук С. І. Складні випадки наголошення: словник-довідник. К., 1995. 191 с.

3. Головащук С. І. Словник наголосів. К., 2003. 319 с.

4. Орфографічний словник української мови / уклад. С. І. Головащук, М. М. Пещак та ін. К., 1999. 989 с.

5. Погрібний М. І. Орфоепічний словник. К., 1984. 629 с.

6. Полюга Л. М. Морфемний словник. К., 2009. 554 с.

7. Русанівський В. М. та ін. Українська мова: Енциклопедія. К., 2000. 750 с.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Завдання 1. Записати слова фонетичною та фонематичною транскрипціями та визначити характер модифікації голосних фонем.

В-1. Схвильованість, запізнюватимешся, постережіться, розіллється, гігантський, не відчувається, кожух, знаменитість, дистрибутивний, емульсія.

В-2. Стонадцять, водопостачання, безбарвність, приєднуєшся, студентство, зозуля, виснаженість, ефективний, дисфункція, евфемізм.

В-3. П’ятдесят, послушництво, фокстротний, легкість, приєднання, не відчувається, наближалася, перекладина, диспансеризація, ветеринарія.

В-4. Привабливість, розграфлюється, відгукнешся, інтервенція, гостинність, безчестя, зозуля, щодня, дискримінація, вестибюль.

В-5. Успішність, змагаються, висловлюється, розсипаєшся, мавпячий, гігантський, пшениця, химерний, диверсифікація, вегетаційний.

Завдання 2. Записати слова фонетичною і фонематичною транскрипціями та здійснити аналіз комбінаторних модифікацій приголосних фонем.

В-1. Картоплиння, зважся, відповідальність, не мучся, обезжирюється, заощаджується, передпліччя, розкричишся, відрядження, найдорожчий.

В-2. Хвилювання, змагаються, безнадійність, приєднуєшся, перевіряється, щастя, найдорожчий, зважся, сімнадцятий, ретрансляція.

В-3. В’ється, боротьба, сумніваєшся, мотивуються, зіштовхується, збіжжя, радість, найвищий, респіраторний, сканування.

В-4. Вокзал, п’ятнадцятий, розпогоджується, бездомність, відловлювання, смієшся, найкращий, не мучся, рецензія, скандування.

В-5. Юність, відрядження, розвидняється, обезсилюєшся, зречення, чіткість, не розуміється, збіжжя, скейтборд, спорадичність.

Завдання ІІІ. Виконати фонетичний розбір слів за схемою.

(*Схема фонетичного розбору слова:* 1. Слово, яке аналізується; кількість букв у ньому. 2. Запис слова фонетичною транскрипцією; кількість звуків. 3. Запис слова фонематичною транскрипцією; кількість фонем. 4. Визначення наголосу у слові, його характеристика. 5. Поділ слова на склади, характеристика їх. 6. Характеристика голосних звуків (ряд, піднесення, лабіалізація, вияв фонеми). 7. Характеристика приголосних звуків (групи за співвідношенням голосу і шуму, місцем творення, способом творення, палатальністю, подовженістю; вияв фонеми). 8. Пояснення наявних чи можливих змін голосних звуків. 9. Пояснення наявних чи можливих змін приголосних звуків. 10. Обґрунтування правильної вимови звуків і звукосполучень. 11. Встановлення принципів правопису орфограм; формулювання відповідних правил.12. Встановлення можливих варіантів переносу слова з рядка в рядок).

В-1. П’єдестал, розщеплюється, натхнення.

В-2. Ін’єкція, підживлення, майбутнє.

В-3. Розшукується, досвідченість, косьба.

В-4. Розширення, полегшується, не морочся.

В-5. Анекдот, підживлюється, уквітчаний.

В-6. Охайністю, захоплюєшся, львівський.

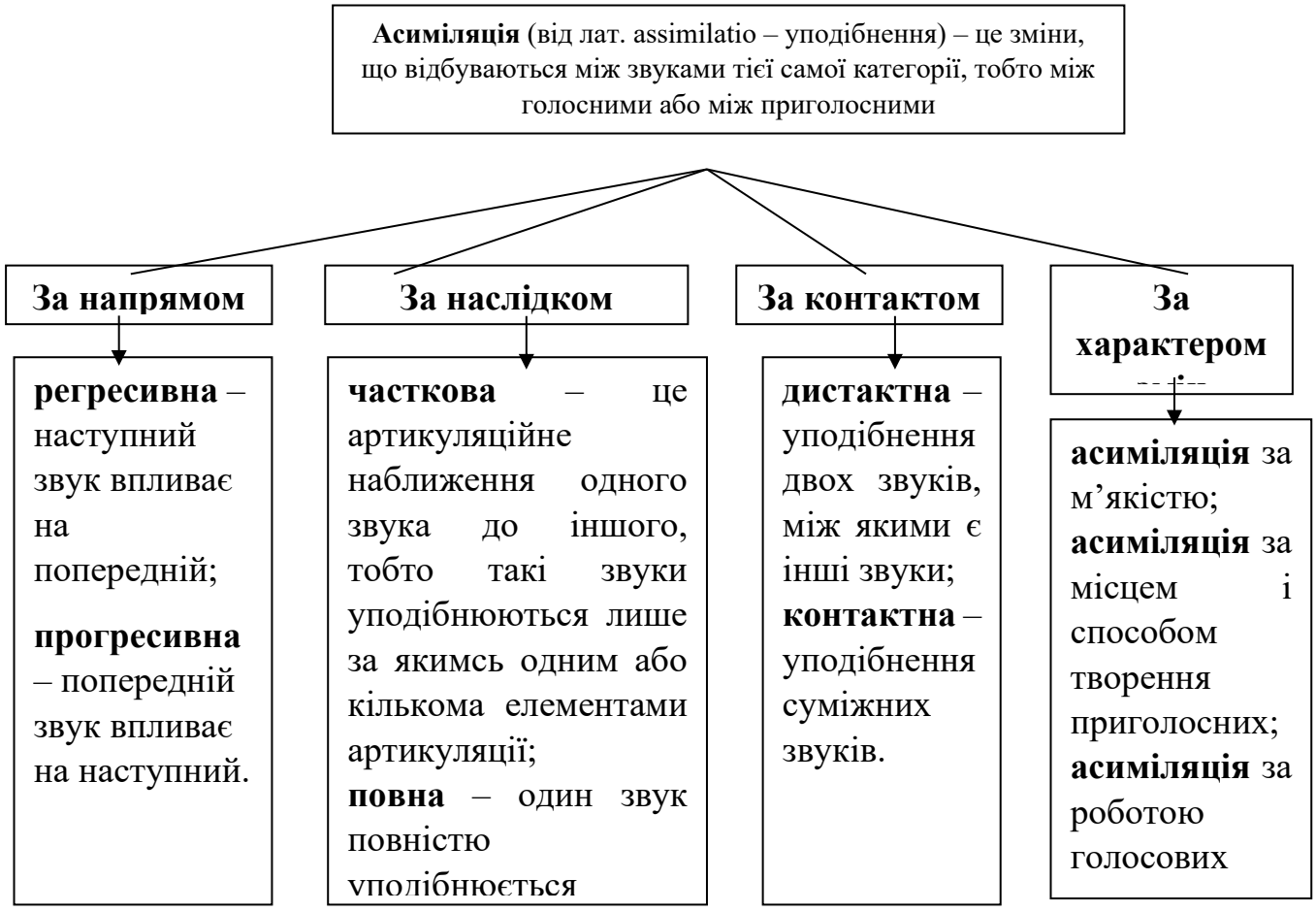
В-7. Вітчизняний, легкістю, повертаєшся.

В-8. Верб’яний, гордістю, нещасний.

В-9. Контрастність, безпам’ятство, ворітця.

В-10. Насіння, дзеркальний, боротьба.

Таблиця 1.

Таблиця 2.

Кінцеві приголосні	Словотвірні суфікси	Результати фонетичних перетворень	
		Суфікси	Приклади
|г|, |ж|, |з|	-ськ- (<ьск)	-зьк-	*Вінніпег – вінніпезький, гагауз – гагаузький, Запоріжжя - запорізький*
|к|, |ч|, |ц|	-ськ	-цьк	*Кременчук – кременчуцький, Бахмач – бахмацький, стрілець - стрілецький, але Чукотка – чукотський, П'ятихатки – п'ятихатський, В'ятка – в'ятський* (суфікс – к, що стоїть після приголосного основи, випадає)
|х|, |ш|, |с|	-ськ-	-ськ-	*волох – волоський, латиш – латиський, Полісся – поліський, (але казах – казахський, Цюрих – цюрихських* та ін.)
|г|, |з|, |х|, |ш|, |к|, |ц'|	-ств (<ьств-) – ств-, -ств-	-зтв-, -ств-, -цтв-	*убогий – убозтво, боягуз – боягузтво, птах – птаство, товариш – товариство, козак – козацтво, стрілець – стрілецтво*
|ц'к|, |с'к|	-ин- -ин-	|чч| |шч|	*вінницький – Вінниччина* *полтавський – Полтавщина*
|с'к|	-енк-	|шч|	*Васько – Ващенко*
|г|	-ш- (<ьш-)	|жч|	*дорогий – дорожчий*
|с|	-ш-	|шч|	*красивий – кращий*
|з'|	-ш-	|жч|	*вузький – вужчий*

Таблиця 3.

ПРАВИЛА ЗАПИСУ ФОНЕТИЧНОЮ ТРАНСКРИПЦІЄЮ:

I. З існуючих в українському алфавіті зовсім не вживаються:	II. Введені додатково:
1) літери я, ю, є – на початку слова і складу, після апострофа і м'якого знака вони передаються сполученням приголосного [й] з голосними [а, у, е] (ямб, соя, єдність, грильяж, мільярд, досьє, ательє, браконьєр);	1) букви $е^{и}$, $и^{е}$ для позначення ненаголошених голосних [е], [и]: /е/ → [$и^{е}$] перед складом з наголошеними голосними [і], [и], [у] та перед м'яким приголосним: [ви^{е}з˚у′], [си^{е}˙л'˙а′ни]; /е/ → [$е^{и}$]: [ве^{и}сна′], [се^{и}л˚о′]; /и /→ [$е^{и}$] перед складом із наголошеними голосними [е], [а]: [же^{и}ве′], [ме^{и}ха′ î л˚о]; /и/ → [$и^{е}$] [жи^{е}в˚у′˙т'], [си^{е}˙н'іу̃с'ки^{е}і];
2) літера ї – у будь-якій позиції передається сполученням [jі] (їжак, роз'їзд, альтруїзм);	2) буква $о^{у}$ для позначення ненаголошеним [о] перед складом з наголошеними [у], [і]: [зо˚^{у}з˚у′˙л'˙а], [ко˚^{у}ж˚у′х], [т˚о^{у}б'і′], [хо˚^{у}˙д'ім];

3) літера щ (ща) передається сполученням [шч]: [шч˚ока′], [шчи^{e}ми′˙т'];	3) буква і^{и} для позначення початкового наголошеного [і]: [і^{и}н˚о˙д'і], [і^{и}нк˚оли], [і^{и}нши^{e}î];
4) м’який знак;	4) буква е^{i} для позначення голосного [е] після [j]: [окра′˙је^{i}ц'], [п˚о˙ j˙е^{i}дна′ти];
5) великі літери;	5) [ў̃], [î] для позначення нескладотворчих звуків: [ў̃пе^{и}ре′д], [шоў̃к], [с'іî], [îти], [ба′îка];
6) розділові знаки;	6) [j] – для позначення середньоязикового приголосного: [j˚˙ог˚о];
7) апостроф.	7) [дж], [дз] – для позначення африкат [д^ж], [д^з];
8) літера ї – у будь-якій позиції передається сполученням [ji] (їжак, роз’їзд, альтруїзм);	8) двокрапка після звука для позначення подовженої вимови звука [с'іл'˚:˙у], [м’і˙д′˚:˙у] (або [–] над звуком);
	9) [′] – після літери вгорі – м’якість приголосного [ма˙з′], [л′˚˙он], [с′˙а˙д′];
	10) [’] – після літери вгорі – напівпалаталізована вимова приголосного [б’іг], [п’іна], [кл˚оч’:а];

	11) [˙] перед знаками голосних (крім і) і – подібний призвук після м’яких приголосних : [л˚о˙с′], [л′˚˙он];
	12) [˙] після голосних, крім і, і – подібний призвук перед м’яким приголосних: [б˚у˙д′], [т˚уне′˙л'], [т˚о˙л'];
	13) [˙˙] над голосними – і – подібний призвук між м’яким приголосним [л'˚˙у˙т'], [мр'ij˙e^{i}˙ц':˙а];
	14) [˚] після літери вгорі – лабіалізована вимова приголосних перед огубленими голосними [г˚ол˚ос], [с˚ум];
	15) [′] над голосним – головний наголос;
	16) ['] над голосним – побічний наголос [л'іс˚осте'п];
	17) / – на місці меншої паузи (звичайної);

Таблиця 4.

Асиміляція за місцем і способом творення приголосних звуків відбувається при швидкому темпі мовлення в межах слова, такту (контактна) і рідко на межі тактів чи слів у такті.	
Зміни груп **«свистячий і шиплячий»** у групи **«шиплячий і шиплячий»**: [*при·^{е}н'іш:и*] (принісши), [*шч^{о}о́г^{о}о*] (з чого), [*ш:и́ти*] (зшити) тощо;	Перехід в африкати **зімкнених [д], [т]** у сполученнях «**приголосний [д], [д'], [т], [т'] і свистячий (шиплячий, африката)»:** [*к^{о}ори́ц:е*] (коритце), [*к^{о}ор^{о}оч:ий̆*] (короткий), [*с'м'ій̂·е́ц':·а*] (сміється), [*л'^{о}о́ч:и^{е}к*] (льотчик), [*ра·дз'с'·а*] (радься);
Зміни звукосполучень **«шиплячий і свистячий»** у звукосполучення **«свистячий і свистячий»:** [*бй̂·е́·с':·а*] (б'єшся), [*обме́·з'с'·а*] (обмежся), [*гр^{о}у́·с'ц'і*] (грушці), [*л^{о}о́·з'ц'і*] (ложці) тощо;	Перехід африкат у свистячі, шиплячі, інші африкати перед свистячими, шиплячими чи іншою африкатою: [*ни^{и} м^{о}у́·ц'с'·а*] (не мучся), [*р'іц':і*] (річці), [*ша́п^{о}о·ц':і*] (шапочці), [*в'ін:и^{е}ч:и^{е}на*] (Вінниччина).

Таблиця 5.

<table>
<tr><td colspan="2">Регресивна асиміляція за твердістю і м’якістю відбувається в усному мовленні і належить до продуктивних явищ фонетичної системи української мови.</td></tr>
<tr><td>Передньоязикові приголосні [д], [т], [з], [с], [дз], [ц], [л], [н], перед іншими м’якими цієї ж групи та [j̑] пом’якшуються: [м^оо^уг^оýˑт′н′і], [к^оýˑз′н′ˑа], [п’íс′н′ˑа], [хáˑт′н′і] та ін.
Приголосні [д], [т], [н] пом’якшують послідовно, а [з], [с], [ц], [дз], [л] – факультативно.
Пом’якшення [л] може спричинити до зміни семантики слова: [палц′і] – [пáˑл′ц′і], [б^оýлц′і] – [б^оýл′ц′і] та ін.</td><td>Приголосні [з], [с], [дз], [ц] перед напівпалаталізованими губними пом’якшуються: [ц′в’áх], [ц′в’íт], [с′в’áт^оо], [з′м’íна], [дз′в’áкн^оути] тощо.</td></tr>
<tr><td colspan="2">Не асимілюються:
а) передньоязикові [д], [т], [л], [н] перед [р′], [г’], [к’], [х’], [б’], [п’], [в’], [м’], [ж’], [ч’], [ш’], [дж]: [тв’ій], [інш’і], [п’ідб’ір] та інші;
б) приголосний [д], який належить до префікса, перед [з′], [с′]: [п’ідс′ístи], [надз′ірк^оóвий];
в) альвеолярні, задньоязикові, фарингальний перед палаталізованим та напівпалаталізованим приголосним: [в’ічн′і], [хл^оóпц′і], [бл′ідúй], [ґн′іт] тощо.</td></tr>
</table>

Таблиця 6.

<table>
<tr><td colspan="2">Регресивна асиміляція за глухістю і дзвінкістю може відбуватися в межах одного слова або на межі двох слів.</td></tr>
<tr><td>глухі приголосні у межах слова і на межі слів перед шумними дзвінкими одзвінчуються: [ане^иʧд^оо́т], [пр^оо·з′ба], [х^ооджби]. Перед сонорними глухі не одзвінчуються [тр^оо́хи], [хр′ін], [nj̑·a·m′];</td><td>дзвінкий [з] у префіксах роз-, без- має подвійну вимову: [бе^изпе́чн^оо] і [бе^испе́чно] та ін.;</td></tr>
<tr><td>префікс і прийменник з перед глухим приголосним оглушується: [ст^ооб^о·j̑^о·у], [скни́ги]; (оглушення префікса з- перед [к], [п], [т], [ф], [х] засвідчується орфографією: стиха, спитати);</td><td rowspan="2">дзвінкі приголосні перед глухими в середині і в кінці слів (складів) не оглушуються: [к^оорж], [гриб], [ли^ест^оопа́д] тощо.</td></tr>
<tr><td>дзвінкий [г] оглушується перед глухими [к], [т] у словах [к’іхт’і], [н’іхт’і], [ле́хк^оо], [в^оохкйй], [д′^оохт′^о·у] та у похідних утвореннях;</td></tr>
</table>

Таблиця 7.

<table>
<tr><td colspan="2">Прогресивна асиміляція – це уподібнення наступного звука попередньому: лью- [льĵу] → [л'ĵу] → [л^{о}':у].
Приклади прогресивної асиміляції як фонетичного явища поширені в українській мові і здебільшого засвідчені орфографією.</td></tr>
<tr><td>Прогресивна асиміляція за дзвінкістю і глухістю:</td><td>За місцем і способом творення:</td></tr>
<tr><td>а) одзвінчення африкати [ч] під впливом шумного дзвінкого [б]: бьчела → бчела → [бч]ола] – [бдж]ола] (орф. бджола)
б) уподібнення африкати [ц'] до попереднього дзвінкого [н]:
Га[нц]я → Га[ндз']а (орф. Гандзя)</td><td rowspan="3">а) повне уподібнення м'яким приголосним наступного [ĵ]: жити[ĵе] → жи[т'ĵе] → жи[т'т'е] → [же^{и}·т':·а]; [ноч'ьĵу] → [ноч'ĵу] → [н'іч'ч'у]→ [н'іч’:у] тощо.
Подовження приголосних у результаті прогресивної асиміляції характерне для ряду іменників середнього, жіночого, чоловічого родів (Ілля, рілля, сіллю, молоддю, колосся, життя, клоччя тощо), прислівників (зрання, спросоння та ін.), дієслівних форм (ллю, ллєш тощо).
б) Часткове уподібнення проривного [т'] до свистячого: [*с'т^{ш}іна́*], [*м^{о}ол^{о}о·д'іс'т$^{щ'}$*] тощо.</td></tr>
<tr><td>За твердістю і м’якістю:</td></tr>
<tr><td>у результаті впливу попереднього палаталізованого приголосного на твердий [с], який входив до суфікса *-ьск*, утворився прикметниковий суфікс *-ськ-*.</td></tr>
</table>

Таблиця 8.

<table>
<tr><td colspan="2">Дисиміляція – фонетичне явище, при якому один з двох однакових чи подібних звуків у межах слова замінюється іншим, артикуляційно близьким.</td></tr>
<tr><td>Прогресивна дисиміляція – зміна наступного звука під впливом попереднього: крас-ший – (крашший) – крашчий, вуз-ш-ий – (вужший) – вужчий.</td><td>Регресивна дисиміляція – зміна попереднього звука під впливом наступного: хто (із къто), рушник (ручьникъ).</td></tr>
<tr><td>Дистантна дисиміляція – розподібнення звуків, що розділяються іншими звуками: срібло (із сьребро), контактна – розподібнення сусідніх звуків.</td><td>Графічна дисиміляція – розподібнення звуків, яке передається на письмі: соняшник, торішній.</td></tr>
<tr><td colspan="2">Дисиміляція спостерігається у таких випадках:
1) [тт] → [ст] плетти – плести, [дт] → [тт] → [ст] крадти-ратти-красти (але краду);
2) [кт] → [хт] хто;
3) [чьн] → [чн] → шн сердешний, мірошник (але місячний, молочний, значний, нічний та ін.);
4) [сш] → [шш] → [шч] висший→вишший→вишчий; [зш] → [жш] → [жч] низший → нижчий
5) [кр] → [хр] хрест (крьстъ), христити (крьстити);
6) [р] → [л], [л] → [р] лимар (римар), муляр (мурар), рибальство (рибарство), перепел (переперъ), срібло (срібро) тощо.</td></tr>
</table>

Практичне заняття № 3–4

ТЕМА : ФОНЕТИЧНИЙ РОЗБІР ТЕКСТУ

ПЛАН

1. Завдання фонетичного аналізу тексту.
2. Види фонетичного аналізу тексту.
3. Схема фонетичного розбору тексту.

ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Мойсієнко А. К., Бас-Кононенко О. В., Берковець В. В. та ін. Сучасна українська літературна мова: Лексика. Фонетика: підручник / за ред. А. К. Мойсієнка. К.: Знання, 2013. 340с.

2. Сучасна українська літературна мова: підручник А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін. / За ред. А. П. Грищенка. 2-ге вид., перероб. і допов. К. : Вища освіти, 1997. 493 с.

Додаткова

1. Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія. К., 1999. 207 с.

2. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. К., 1972. Ч.1. 402 с.

3. Сучасна українська літературна мова: навчально-методичний посібник для дистанційного навчання / автори-укладачі І. С. Гонца, В. В. Розгон. Умань: Візаві, 2018. 338 с.

4. Сучасна українська мова: Фонетика / за ред. І. К. Білодіда. К. : Вища школа, 1973. 435 с.

5. Український правопис. К.: Наук. думка. 2003. 236 с.

Довідкова

1. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, Олійник І. С. К., 1985. 216 с.

2. Головащук С. І. Складні випадки наголошення: словник-довідник. К., 1995. 191 с.

3. Головащук С. І. Словник наголосів. К., 2003. 319 с.

4. Русанівський В. М. та ін. Українська мова: Енциклопедія. К., 2000. 750 с.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

У процесі виконання домашнього завдання використовуйте таблиці

І

Завдання І. Записати текст фонетичною транскрипцією та виписати слова, у яких відбуваються комбінаторні модифікації голосних фонем. Визначити тип та характер модифікацій.

В-1. Хлопці догадуються і прив'язують до хвоста ганчірку. Тоді змій плавно й легко здіймається вгору. Приємно держати його! Вітер

чудесний, тільки розсотуй нитки та дивись, щоб на вузликах добре зв'язані були. Змій кокетує і хитає головою то в той бік, то в другий, наче комусь шепче на вухо то з одного боку, то з другого. А як дерчітки ще начеплені, аж дух радіє! Цілий день би стояв, та держав, та дивився вгору. Небо високе-високе, синє та холодне. А змій у ньому білий-білий, хилитається, хвостом злегка водить, наче плава, наче йому душно і він ліниво обмахує себе віялом. І ледве-ледве чутно ллється од його дирчання дирчаток. Не тільки бачиш, а й чуєш. Так наче Гриць або Стьопка там угорі і тягне за нитку, балується там і дирчить униз (В. Винниченко).

В-2. А Федько, справді, щось надзвичайне виробляв на річці. Він то повз на животі по тонких крижинах, то впирався палицею і перестрибував через водяні латки, то бігав з кінця в кінець криги, не маючи виходу. Здавалось, ось-ось налетить на нього ота кучугура криги, зітре, зімне й сліду не зостанеться од комашинки-хлопчика. Але комашинка, якимсь чудом, ловко видряпувалась на самий гребінь кучугури, скоренько з'їжджала з неї і бігла знову, з крижини на крижину.

На березі було тихо. Хлопчики завмерли з роззявленими ротами і широкими очима. Старші хвилювались і пильно слідкували за кожним рухом «шибеника» (В. Винниченко).

В-3. А найбільше Федькові доставалося за Толю. Толя був син хазяїна того будинку, де вони жили. Це була дитина ніжна, делікатна, смирна. Він завжди виходив надвір трошки боязко, жмурився від сонця й соромливо посміхався своїми невинними синіми очима. Чистенький, чепурненький, він зовсім не мав нахилу

до Федькових забав. Але цей халамидник неодмінно спокушав його, і бідненький Толя приходив додому задрипаний, подраний, з розбитим носом. Мати його, жінка чула й теж делікатна, трохи не вмлівала, бачачи таким свого Толю (В. Винниченко).

В-4. Брати гомоніли щиро, сердешно. Згадували батька, п'ючи за те, щоб була йому земля легка. Згадували дитинство, п'ючи й за нього. Згадували свої пригоди хлоп'ячі, своє мисливство й своє рибальство. Всякі неймовірні події, ясні радості й чорні трагедії золотого, чудесного юнацтва. Це ще вчора було, ще трава не встигла випростатися там, де ходили вони своїми хлоп'ячими босими ногами всі вкупі. Ще, либонь, не перестали боліти стусани в тих, кому вони їх давали…

Хвилини летіли непомітно – і в кожного на серці було так, як колись, – соняшно, легко, радісно. І тішилась мати, стара Чумачиха.

В-5. Хлопчаки починають од щастя пищати, боротись, кидати каміннями у кригу. Дорослі легше зітхають і, хитаючи головами, лають Федька-халамидника. Але в лайках нема ні злості, ні досади. Ловкий хлопчак, що й говорити. …

…Ось уже недалеко. Видно вже, як швидко оченята його бігають на всі боки, вишукуючи місце, де перестрибнути. Найшов. Вперся палицею. Палиця сприснула. Ударив дужче в лід і знов уперся. Стоїть добре. Раз! – і вже на другій крижині (В. Винниченко).

В-6. Того весняного дня, коли вдарив грім на голі дерева – так ніби десь на Дівич-горі впало гарматне стрільно, – у селі Горбулів сталася дивовижа. Заговорила німа Явдоха Соколовська. Сімнадцять літ ніхто не чув од неї ні слова, Явдосі відібрало мову ще у

двадцятому після того, як зарубали її чоловіка, горбулівського дяка Тимофія Соколовського. Старий вояка (мав уже шістдесят вісім років) серед ночі навідався з лісу додому, а перед ранком двоє невідомих головорізів удерлися до хати й один із них сокирою зарубав чоловіка на очах у Явдохи (В. Шкляр).

В-7. Тимофія Соколовського поховали біля двопрестольної Покровсько-Миколаївської церкви, в якій він служив дяком, а його дружина Явдоха навіть на похороні не зронила ні слова. Вона оніміла. І тепер, через стільки літ, виходило так, що стара тільки вдавала із себе німу, гордуючи людьми та світом. Із односельців її рідко хто бачив зблизька, Явдоха нікуди не ходила далі за своє подвір'я, – худа, висока, зодягнута в усе чорне, вона цілими днями сиділа на призьбі, рівно тримаючи спину й голову. Дивно було, що її не згорбили літа, не зігнуло горе, сиділа стара поважно й гордовито, наче у спині мала сталеву вісь (В. Шкляр).

В-8. Виснажені безнастанними боями, і галичани, і наддніпрянці були в катастрофічному стані – бракувало зброї, технічного виряду, амуніції, одягу, взуття, харчів, ліків… Однак злука двох армій – зустріч рідних братів, які досі не бачили одне одного, – додала і сили, і духу, і віри в перемогу. Об'єднана Українська армія прорвала Кам'янець-Подільський мішок і погнала червоних по всьому фронту, здобуваючи стратегічні міста й залізничні вузли – Проскурів, Жмеринку, Вінницю, Бердичів… (В. Шкляр).

В-9. І раптом праворуч настала тиша. Там усе якось ураз заніміло, не чутно було ні стрілу, ні крику, ні звуку. Щоб довідатися, що це за партизанська хитрість, сотник Станімір послав туди стежу

на чолі з поручником Гірняком, але той не знайшов від повстанців і сліду. Загін отамана Шуліки здимів, оголивши праве крило, і його довелося латати, розріджуючи впорядковані лави. На щастя, спротив червоних ослаб, і вранці галичани зайшли у Жмеринку, до якої з іншого боку вступила повстанська дивізія Юрка Тютюнника (В. Шкляр).

В-10. Найбільший рух був на залізничному двірці, де застрягло кілька червоних ешелонів з військовим майном та провізією. Сюди збіглося все живе й у дикому шарварку вирувало, горлало, сварилося, погрожувало, бо як тут загнуздаєш нерви, коли перед тобою повнісінькі вагони добра, де сіль, набої, взуття, одяг, сідла й навіть російські польові мапи, яких так бракувало галицьким старшинам. Біля ешелонів, куди вони підоспіли раніше, виставили охорону, а там, де порядкували повстанці, дійшло до сутичок, біля вагона з чобітьми та шкірою навіть зчинилася стрілянина (В. Шкляр).

Завдання ІІ. Записати текст фонетичною транскрипцією та виписати слова, у яких відбуваються комбінаторні модифікації приголосних фонем (асиміляція, дисиміляція, спрощення). Схарактеризувати причини змін приголосних, тип, різновиди.

В-1. Слідом за ним сунули цілі хмари нужденного, зрозпаченого люду. Позаду не мали нічого, крім голоду і блукань, попереду ждала їх невідомість, але, раз повіривши цьому здобичливому шах-заде, вони вже не відставали від нього. Готові супроводжувати хоч і на

край землі, мандрувати й до самої смерті, бо що таке все їхнє життя, як не мандри, туляння і поневіряння? Родини з усім скарбом. З вівцями, віслюками, верблюдами. Безладна, безмежна валка, яка ні зупинитися, ні просуватися вперед як слід не може. Ні відігнати назад, ні попровадити вперед. Сунуться, сунуться, не військо, не помічники, не спільники зайвий тягар і нещастя.

Вночі розводили вогнища, доїли овець і кіз, жінки годували дітей і мостили їх спати, чоловіки знаходили розвагу в биятиках півнів (П. Загребельний).

В-2. Яким чудом зуміли зберегти півнів, везти їх з собою, готувати для цих чудернацьких бойовиськ? Півнів було багато. Мало не кожен приносив свого, мало не всім кортіло дістатися в коло, тому обмежувався час для сутичок, стояли в черзі, мов до стамбульських повій, нетерпляче дихали один одному в потилиці, відпихали й відтручували передніх, проштовхуючись туди самі. Хто дочікувався своєї черги, готував перед тим півня. Лизали півням дзьоби, плювали їм під крила, смикали за ноги, струшували одурілих птиць, обкручували довкола себе, а тоді пускали в коло і мовчки, не дихаючи, стежили, як ошалілі бійці залізно дзьобають один одного, як тече з гребенів кров, вискубується пір'я на шиї й на грудях, викльовуються очі.

Найдивніше: щодосвіта Баязида будили півні. Ці закривавлені, побиті, напівживі птиці ще співали! (П. Загребельний).

В-3. Колись вважав: сонце над головою, здоров'я і життя – ось і все щастя для людини. Тепер збагнув: щастя тільки там, де є надії. В безнадії людина жити не може. Було в нього сонце над головою, але

якесь ніби несправжнє. Розстилався довкола безмежний світ, але якийсь мертвий, без рослинності, без барв і звуків, і тиша така лежала повсюди, що чутно було шурхіт змії, яка проповзає по каменю. Так ніби ти давно вмер, вийняли з тебе душу, і тільки твоя марна оболонка мандрує без пуття, без цілі й надії.

Може, тому їхав він без поквапу, вагаючись, мовби хотів повернути коня, хоч і знав, що вороття немає. Тепер мав їхати далі й далі, до крайньої межі великої імперії султана Сулеймана, не зупинятися й там, переступити ту межу, поставити себе назавжди поза османським законом, для якого він тепер був утікач, зрадник, запроданець, і відмірювалося йому за це єдиною мірою – смертю, і мав він бути убитий стільки разів, скільки разів буде впійманий (П. Загребельний).

В-4. Відступу не було, і Баязид попровадив свого коня вперед. Він провів багатотисячні натовпи через гори, неприступними тропами попід самим небом і нарешті вивів на схили, звідки спускалися тропи в схожу на рай Араратську долину. Потоки нещасних вигнанців ринули в безмежжя долини. Земля гуділа під їхніми босими ногами, як барабан.

Після дикого холоду на засніжених перевалах тут саме повітря кричало від розпеченості і аромати від плодів літали, як птахи.

Сорок днів пробув Баязид гостем вірменських князів. Нарешті від шаха Тахмаспа прийшов дозвіл перейти йому Аракс і прибути до Тебріза, але тільки з синами, полишивши весь свій супровід бажаний і небажаний там, де він є. Так він пішов за Аракс, а ті розвіяні по світу люди далі покотилися за вітром, не знати й куди, не знати як і

навіщо. Не міг сам ніколи зупинитися, і всі, хто йому мав нещастя довіритися, теж були приречені на те саме (П. Загребельний).

В-5. Через Хой Баязид прибув до Тебріза, шах зустрів його привітно, надарував йому золота, одягу, худоби, безліч речей і послав жити в своєму палаці в Казвін, куди переніс столицю ще покійний шах Ісмаїл, прославлений у народі, як поет Хатаї.

Через Ардебіль і Султанію Баязид їхав до Казвіна. Сто сімдесят коней і дванадцять верблюдів везли поклажу. Скелясті шляхи, гори й гори, вузькі проходи, долини бездонної глибини, далі кам'яниста рівнина від Султанії до самого Казвіна. Султанія була вся в руїнах ще з часів Тімура. Залишки царської кріпості з чотиригранними вежами, страхітливе каміння повержене, як життя Баязидове. Шах-заде занедужав, не мав сили триматися на коні, його поклали на ноші, які прилаштували між двома мулами, так продовжував свою скорботну подорож (П. Загребельний).

В-6. Шахські палати сховані були серед садів. Ворота й стіни в плитках, розписаних золотом, перед ними гармати й чотири воїни. Баязидові сказали, що вночі кількість сторожі збільшується до п'ятнадцяти, а біля шахських покоїв – деке, де він житиме, щоночі чергуватиме тридцять ханських синів. Сторожовий писар-кішкіджі щовечора називатиме йому імена його охоронців і знайомитиме його з багатствами і походженням їхніх батьків-ханів.

Праворуч од головної брами була ще одна брама, яка вела у великий сад з баштою посередині. Баязиду пояснили, що це Алла-капі – божі врата, втечище для злочинців. Хто встигає сховатися там, той може жити там доти, доки зможе себе утримувати.

Знайомство з Аллакапі виявилося пророчим (П. Загребельний).

В-7. В дитинстві багато чула про них, були вони зовсім недалеко від Рогатина, підступали мовби до самих його валів і водночас лишалися невидимі й недосяжні, як казка.Для матусі гори були суцільним захватом. Народилася коло їхнього підніжжя, мала у крові їхню гордість, до Рогатина дісталася якимсь чудом, бо Гаврило Лісовський вихопив свою Лександру з самого вировиння тисячного селянського війська Івана Мухи, що вийшов з гір, вів звідти найодважніших і найзухваліших, бив усе, що паном зветься, так що королю ледь не самому довелося виступати цілим військом проти гірських опришків, і не були вони, власне, ніким поконані, а знов пішли в свої гори і понесли з собою свою гордість і ненависть до можних. Настасине літочислення починалося від Мухи (П. Загребельний).

В-8. Не здивувався, що вона приймала венеціанця, не перепитував, про що була в неї з ним розмова,— видно, знав усе й так від своїх таємних донощиків і навіть не вмів тепер цього приховати. То гірше для нього ж! Вона вперто тримала напрямок на ту білу гостру гору, що здіймалася над лісом, підганяла свого коня, пускаючи його вскач. Назавжди відійшли, минули безповоротно ті жахливі дні, місяці й роки, коли її час повз нестерпно, по-слимачому, без подій, без перемін, без надій. Тоді він трюхикав, як стара, сліпа шкапа, що блукає між трьох дерев, натикається на них, не може знайти виходу. Але тепер немає перепон, ніхто і ніщо не стоїть на заваді, і час її мчить уперед велетенськими перескоками,

гігантськими пострибами, і ніяка сила не примусить її зупинитися, озирнутися назад, пошкодувати за вчиненим (П. Загребельний).

В-9. «Султан на зріст вищий од більшості інших, худорлявий і дрібнокостий. Шкіра в нього смаглява, ніби прокопчена димом. Голову голить, як і всі турки, щоб щільніше надягти тюрбан. Має широке і ледь випукле чоло, очі великі й чорні. Коли погляне, вираз має більш милостивий, ніж жорстокий. Його орлиний ніс трохи завеликий для його обличчя. Бороду не голить, а тільки коротко підстригає ножицями, вуса має довгі й руді. Шия продовгувата і дуже тонка, як і інші частини його тіла невідповідне видовжені, незграбні й погано допасовані. За душевним складом він великий меланхолік і ніколи б не розмовляв і не всміхнувся б до близьких, коли б не жував траву, яку турки звуть афіон, а древні звали опій і від якої він розвеселюється, якщо й не п'яніє…» (П. Загребельний).

В-10. «… Стверджував мені чоловік, який те добре знає, що султан, попри свою меланхолію, понад усяку міру запальний. Не вельми вмілий і жвавий у володінні конем, щоб на ньому скакати, але охоче вправляється в стрілянні й інших військових іграх. Серця, кажуть, вельми доброго. В усьому стриманий і скромний, але дужче за інших прихильний до своєї віри. Можливо, це йде від нерішучості й уповільненості його натури, а не від бажання нав'язати свою волю й переконання. Жоден з його предків не любив так дозвілля і спокій. З цього погляду його не вважають ворогом християн і хвалять за те, що уважно ставиться до чужих поглядів і віри. Про нього йде слава як про милостивого й людяного, він легко прощає провину. Розповідають, що любить книги й особливо охоче звертається до

праць Арістотеля, які читає зі своїми тлумачами по-арабськи…» (П. Загребельний).

II

Завдання ІІІ. Виконати фонетичний аналіз тексту за схемою

Схема фонетичного аналізу тексту:

1. Запис тексту фонетичною і фонематичною транскрипціями. 2. Визначення слів, у яких наявні чи можливі зміни голосних і приголосних звуків; детальне пояснення цих звукових явищ. 3. Визначення слів, у яких наявні чи можливі зміни приголосних звуків; детальне пояснення цих звукових явищ. 4. Встановлення принципів правопису орфограм і формулювання правил).

В-1. Отава добре пам'ятав, що в цій оберненій до моря стіні кафе «Ореанда» були звичайні два вікна з банальними брижистими шторами з кремової чесучі. Але потім хтось, достосовуючись до моди, вивалив стіну геть і утворений в такий спосіб отвір затулив суцільним склом, привезеним з Артемівська, а то й з самої Німеччини (що теж було модно серед будівельників) і вправно вставленим у ковану залізну раму, вміло тоновану лискучо-чорною фарбою, що вже давало й зовсім не очікуваний ефект поєднання модерну з старовиною, бо чорна залізна рама видавалася мовби кованою в простій сільській кузні, на старезному ковадлі, коло горна і старих міхів, зшитих з грубих шкір, зверху й знизу триманих дубовими дошками, що мали вигляд набагато побільшених людських долонь, і коли верхня долоня натискувала на міхи, вони

складалися, випускали з себе все повітря, вдуваючи його в горн, і з горна спершу виривався сизий дим, а потім вугілля починало жевріти ясніше і ясніше… (П. Загребельний).

В-2. Але для цих чотирьох чоловіків, які щодня спускалися з гір, де був їхній санаторій, важило, власне, й не саме вікно, і не оте дивно широке скло, і не викувана з чорного заліза рама, якою могли б пишатися на будь-якому європейському курорті. Важило навіть не море, оте море, що заливало все вікно від краю до краю, виповнювало його майже до самого верху, не лишаючи для неба місця, бо небо не могло вдовольнятися вузенькою смужечкою, йому теж потрібен був простір не менший, аніж для моря, а якщо вже бути точним, то небо завжди і скрізь усе ж таки долало море своєю безкрайністю, однак тут воно вимушене було поступитися і вдовольнитися в дивному вікні смужечкою завширшки в кілька пальців. Залежно від погоди смужечка вужчала або ширшала, і темна лінія обрію або ж наближалася до верхньої перекладини рами, або ж віддалялася, ще більше підкреслюючи чорноту й дикість заліза, його міцність і твердість (П. Загребельний).

В-3. Так от, якщо вже всі вони збиралися щодня в кафе «Ореанда», зваблені широким небаченим вікном, то важило не саме вікно і не море, що заливало його вщерть, а просто гілочка невідомого дерева, яке росло перед кафе, росло десь унизу (кафе містилося на другому поверсі високого старовинного будинку, складеного з грубих кам'яних квадрів) і несміливо простягнуло одну лише свою гілочку до нового вікна, так ніби когось там могла зацікавити ця квола деревина в місці зіткнення розкованої стихії з

точно продуманою (якщо можна так пишно висловитися) красою, що відповідала існуючим настроям, просто кажучи – снобізмові.

Та, може, слід було починати не з вікна, а з їхньої чоловічої самотності, яка зштовхнула їх чотирьох, таких різних, таких несхожих, звела їх з гір униз, а вже тільки тоді вони побачили це вікно і взяли столик коло нього, і той столик став їхнім постійним місцем для щоденних посиденьок від п'ятої до сьомої вечора, а то й пізніше (П. Загребельний).

В-4. І хоч по-давньому кепкував зі своїх товаришів, але поступово став відчувати вдоволення щоденним сидінням у кафе, спокійним перекиданням словами, мовчанкою. Гарно було думати, дивлячись на море, на абстрактну гіллячку за вікном, відчуваючи водночас, що ти не сам, що коло тебе ще люди, доброзичливі, спокійні, гарні, розумні, хоч і не позбавлені якихось там вад чи слабостей. Бо хіба ж позбавлений усього того добра ти сам?

Так тривало досить довго, вже наближався день, коли всі вони мали роз'їхатися з санаторію, вже віяло з-за моря теплом, казали, що десь буцімто навіть зацвіло перше мигдалеве дерево, але цьому ніхто не вірив; Отава відчував себе помолоділим, виснаженість, викликана впертою роботою, минула, знову були в ньому сили й уперта наполегливість, що ними так умів він дивувати всіх, хто знав його ближче (П. Загребельний).

В-5. І, певно, в багатьох людей теж добігали до кінця дні перебування коло моря, і люди раділи поверненню додому, але водночас жалко їм було розлучатися з морем і горами, якась непевна тривога закрадалася в їхні душі, люди ставали метушливими, не

знали, куди себе подіти, кидалися то до моря, на широку набережну, то забиралися в гори до водоспаду, то рвалися всі на концерт прибулої з Москви знаменитості, то забиралися в маленькі кафе, набивалися туди набгом, сиділи там до пізньої ночі, а потім раптом згадували, що на автовокзалі став до дії новий ресторан, надзвичайно модерний, з фінськими меблями, з грузинською чеканкою, і бігли через усе місто туди, щоб встигнути до закриття.

І в кафе «Ореанда» в ці дні було повно, аж тріщало. Десятки нових відвідувачів, які ніколи туди й не потикалися, блукали тепер поміж столиків і допитувалися, чи немає вільного місця або хоч коли якесь там місце звільниться (П. Загребельний).

В-6. Сонце схилилося на захід і не пекло вже так дошкульно, як раніше. Тихий вітер повівав із-за Беєвої гори, приносив із степу свіжий запах трав і денну прохолоду манилівського лісу, що зеленів на горбах. Сивий полин і листатий подорожник кущилися обабіч дороги, злегенька припорошені пилом.

Зелені хліба котили хвилі з горба на горб, як море в легкий бриз. Незважаючи на малесенький вітерець, парило і робилося душно. Ластівки літали понад самою землею мовчки, без щебету; шуліка, розпластавши крила, висів непорушно у синім небі (М. Стельмах).

В-7. Ластівка жадібно тяглася губами до зеленої травички і, нарешті, запаслася. Дорош сплигнув із сідла, розминаючи зомлілі від незвичної їзди ноги, пішов до могутнього береста, що ріс недалеко від лісу над дорогою, і ліг на траву.

Земля ніжно холодила його розпаленіле тіло, він з приємністю відчував це і кілька раз вдихнув на повні груди пахуче лісове повітря. Ластівка паслася зовсім близько, і було виразно чути, як вона щипає траву. Тихий шум лісу, синява високого неба, запах зелених трав – все це зливалося з гомоном потривоженої крові… (П. Загребельний).

В-8. Стояла тиха, ласкава година, коли вже віястий липень поскладав сіно в копиці і думав собі про те, що з неділі треба складати в полукіпки жито. Думала про це й Оксана, йдучи з меншеньким додому. Він руками перебирав стебла пшениці, у яку вже ввійшла золотінь, жебонів, що Володимир з них виплете йому бриля, і мав собі від цього дитячу втіху. Отак вони прийшли додому під сяйво соняшників і рутбокії, які так любив Ярослав. З татарського броду озивалися кулички й дитячі голоси. Вона раз і вдруге гукнула Володимира, і віп хутенько прибіг до неї, повис на воротях, чорний, мов галченя (М. Стельмах).

В-9. За татарським бродом коні топчуть яру руту й туман. За татарським бродом, на козачому, із сивого жита, з червоного маку викотився місяць, а коло козацької могили заскрипів, обертаючись навколо свого короля, старий вітряк. У цьому році буде йому вдосталь роботи: намахається крилами, нагуркочеться жорнами, навітається з людьми. Данилові аж запахло свіжим борошном, першим разовим хлібом, який старі хлібороби не крають ножем, а по божно розламують руками. Як він любив цю переджнив'яну і жнив'яну пору, коли після всіх тривог тиха містерія нив ставала радістю душі… (М. Стельмах).

В-10. Над степом зависла розімліла теплінь. Бреде в ній Данило Бондаренко, а обабіч сиве жито й червона пшениця шепочуть свою колискову. І вся земля, росяніючи, тепер здається колискою, колискою життя, надій. То нічого, що будень молотить його ціпами практицизму, щодня обвалюється великими й дрібними турботами, щодня ставить віч-на-віч не тільки з правдою, а й з гріхоплутством, Данило має в душі велику віру, а в очах оте, що одні звуть наївністю, другі – поезією. Та, зрештою, хіба оце похилене жито, оця червона пшениця, оце чорноките просо не поезія? Не тільки той поет, що засіває віршами папір, але й той, що має в душі раі дощі й тривогу хліба, радощі й тривогу людини (М. Стельмах).

ЗАВДАННЯ ДЛЯ МОДУЛЬНОГО КОНТРОЛЮ

Завдання 1. Виконати тести. Обгрунтувати свій вибір.

1. Що називають головним виявом фонетики?

а) звук, у якому вона реалізується у слабкій позиції;

б) звук, у якому вона реалізується у нейтральній позиції;

в) звук, у якому вона реалізується у сильній позиції;

г) звук, у якому вона реалізується у позиції перед голосним.

2. *Які функції виконують фонеми?*

а) конститутивну, будівну, розрізнювальну;

б) перцептивну, сигніфікативну, розрізнювальну;

в) конститутивну, перцептивну, сигніфікативну;

г) розпізнавальну, ототожнювальну, сигніфікативну.

3. Що називається фонетичним алфавітом?

а) фонетична система української мови;

б) система графічних знаків;

в) система літер і додаткових знаків;

г) система звукотипів.

4. Що називають фонетичною транскрипцією?

а) спосіб передачі на письмі усного мовлення з усіма звуковими відтінками;

б) спосіб передачі на письмі усного мовлення без змін;

в) спосіб передачі розмовного мовлення;

г) спосіб передачі діалектного мовлення.

5. Що називають фонематичною транскрипцією?

а) спосіб запису текстів наукового стилю;

б) спосіб запису, який забезпечує передачу алофонів;

в) такий спосіб запису, який забезпечує графічну передачу фонем у головному вияві;

г) запис засобами фонетичної системи.

6. У якому рядку всі голосні звуки попереднього ряду?

а) [і], [и], [о];

б) [и], [у], [е];

в) [и], [і], [е];

г) [у], [і], [е].

7. У якому рядку всі голосні звуки високого підняття (піднесення)?

а) [е], [у];

б) [і], [у];

в) [і], [а];

г) [і], [е].

8. У якому рядку всі голосні звуки заднього ряду?

а) [у], [и], [а];

б) [а], [о], [е];

в) [о], [і], [у];

г) [у], [о], [а].

9. На які групи поділяються у сучасній українській мові голосні звуки за місцем творення (положення язика по горизонталі)?

а) переднього ряду, заднього ряду;

б) переднього ряду, середнього ряду;

в) заднього ряду, високого піднятті;

г) переднього ряду, низького підняття.

10. *У якому рядку подано голосний звук заднього ряду, високого піднесення, лабіалізований?*

а) [а];

б) [о];

в) [і];

г) [у].

11. У якому рядку подано голосний звук високого піднесення, переднього ряду, нелабіалізований?

а) [и];

б) [і];

в) [е];

г) [у].

12. У якому рядку подано голосний звук переднього ряду, середнього піднесення, нелабіалізований?

а) [і];

б) [и];

в) [е];

г) [у].

13. У якому рядку подано голосний звук переднього ряду високо-середнього піднесення, нелабіалізований?

а) [у];

б) [е];

в) [о];

г) [и].

14. У якому рядку вжито голосний звук заднього ряду, середнього піднесення, лабіалізований?

а) [у];

б) [о];

в) [а];

г) [е].

15. У якому рядку вжито голосний звук заднього ряду, низького піднесення, нелабіалізований?

а) [у];

б) [о];

в) [а];

г) [е].

16. У якому рядку всі приголосні звуки сонорні?

а) [р], [л], [м], [ш], [л'];

б) [в], [р], [л], [м], [н];

в) [р], [л], [н], [в], [г];

г) [л'], [н], [н'], [ч], [л].

17. У якому рядку всі приголосні звуки шумні дзвінкі?

а) [б], [д], [д'], [т], [з];

б) [д], [з'], [н], [д'], [ж];

в) [з], [з'], [д], [д'], [ж];

г) [д], [б], [д'], [л], [з].

18. У якому рядку всі приголосні звуки шумні глухі?

а) [т], [с], [с'], [ш], [л];

б) [т'], [к], [х], [н], [ч];

в) [ц], [с], [х], [ш], [ф];

г) [ц'], [х], [с'], [ф], [м].

19. У якому рядку всі приголосні звуки утворюють акустичні пари?

а) [б], [д], [ж], [з], [д'];

б) [д], [д'], [з], [з'], [ф];

в) [ж], [ґ], [г], [в], [з'];

г) [б], [з], [з'], [д'], [м].

20. У якому глухому приголосному звуку немає співвідносного дзвінкого?

а) [в];

б) [ф];

в) [ш];

г) [ц].

21. Які приголосні звуки за місцем творення (за активним і пасивним мовним органом) належать до губно-губних?

а) [б], [п], [в];

б) [б], [п], [ф];

в) [б], [п], [м];

г) [б], [ф], [м].

22. У якому рядку всі приголосні належать до передньоязикових?

а) [л], [р], [з], [с], [т];

б) [ж], [ш], [ч], [ц], [х];

в) [н], [н'], [з], [з'], [й];

г) [д], [д'], [т], [т'], [к].

23. У якому рядку всі приголосні належать до передньоязикових?

а) [ц], [ц'], [ж], [ш], [х];

б) [р], [ж], [т'], [м], [з];

в) [ж], [ч], [ш], [ц], [ц'];

г) [ц], [ц'], [ж], [ш], [м].

24. У якому рядку всі приголосні належать до передньоязикових?

а) [н], [н'], [л], [л'], [р];

б) [р'], [ж], [л'], [х], [з];

в) [т], [т'], [д], [д'], [в];

г) [д], [з'], [т], [к], [р].

25. У якому рядку всі приголосні належать до передньоязикових?

а) [ж], [ш], [л], [р], [м];

б) [л], [л'], [ц], [ц'], [х];

в) [д], [д'], [т], [т'], [л];

г) [л'], [з'], [с'], [м'], [р'].

26. У якому рядку всі приголосні звуки проривні?

а) [б], [п], [д], [т], [к];

б) [б], [д'], [т'], [к], [ц];

в) [д], [д'], [к], [т'], [л];

г) [ж], [д], [х], [т], [к].

27. У якому рядку всі приголосні звуки проривні?

а) [б], [б'], [т'], [д'], [с];

б) [д], [д'], [т'], [т], [б];

в) [к], [х], [т'], [д'], [в];

г) [д], [т], [б], [д], [м].

28. У якому рядку всі приголосні звуки щілинні (фрикативні)?

а) [в], [ф], [г], [х], [н];

б) [ж], [ш], [з], [с'], [к];

в) [в], [ф], [г], [х], [з];

г) [з], [з'], [с], [с'], [м].

29. У якому рядку всі приголосні звуки щілинні (фрикативні)?

а) [ж], [ш], [з], [с], [з'];

б) [г], [х], [з'], [с'], [н'];

в) [в], [ф], [з'], [с'], [ч];

г) [ж], [ш], [х] [з], [ц'].

30. На які групи у сучасній українській мові поділяються звуки за твердістю (м'якістю)?

а) палатальні, м'які, тверді;

б) палаталізовані, тверді, м'які;

в) палатальні, палаталізовані, напівпалаталізовані;

г) напівпалатальні, палаталізовані, тверді.

31. У якому слові фонема /в/ реалізується у напівпалаталізованому приголосному?

а) /виноград/;

б) /вінок/;

в) /вишиванка/;

г) /забарвлен′н′а/.

32. У якому слові фонема /б/ реалізується у напівпалаталізованому [б']?

а) /вебінар/;

б) /абревіатура/;

в) /необхідний/;

г) /буд′івництво/.

33. У якому слові фонема /ж/ реалізується у напівпалаталізованому [ж']?

а) /животворний/;

б) /положен′н′а/;

в) /жартівливий/;

г) /байдужіст′/.

34. У якому слові всі приголосні звуки щілинні?

а) /або′ре [и] ге′н/;

б) /аж’іота′ж/;

в) /брасле′т/;

г) /фазис/.

35. У якому слові приголосні звуки проривні?

а) /ал′та′нка/;

б) /ди ^{е} т′а′тко/;

в) /бурштин/;

г) /до′л′а/.

36. У якому слові всі приголосні звуки передньоязикові?

а) /бли′ск/;

б) /дорости′/;

в) /і′де ^{и} кс/;

г) /ми′л′іс′т′/.

37. У якому слові всі приголосні звуки передньоязикові?

а) /бро′нза/;

б) /інгуле′ц′/;

в) /зада′ча/;

г) /інд′ійец′/.

38. У якому слові всі приголосні звуки передньоязикові?

а) [дифтонг]

б) [друкарство]

в) [жи^{е}томи^{е}р]

г) [лауре^{и} ат].

39. У якому слові всі приголосні звуки передньоязикові?

а) [жаргонізм];

б) [нове^{и}ліст];

в) [жнец];

г) [османе^{и}ц].

40. У якому рядку подано сонорні передньоязикові приголосні звуки?

а) [л], [м];

б) [в], [й];

в) [л], [н];

г) [р], [м].

41. У якому рядку подано сонорні передньоязикові приголосні звуки?

а) [н], [м];

б) [р], [в];

в) [л], [й];

г) [р], [л'].

42. У якому рядку вжито сонорні щілинні приголосні звуки?

а) [в], [л];

б) [й], [с];

в) [в], [ж];

г) [в], [й].

43. У якому рядку вжито шумні передньоязикові приголосні?

а) [д], [н];

б) [ж], [д];

в) [б], [д];

г) [д], [к].

44. У якому рядку приголосні звуки за місцем творення – губні, губно-губні, а за способом творення – проривні?

а) [б], [м];

б) [п], [т];

в) [в], [ф];

г) [б], [п].

45. У якому рядку приголосні звуки а місцем творення – задньоязикові, за способом творення – проривні?

а) [б], [д];

б) [т], [к];

в) [ґ], [к];

г) [к], [т'].

46. Який приголосний звук належить до шумних дзвінких, передньоязикових, зубних, проривних, свистячих?

а) [ж];

б) [ц];

в) [з];

г) [д].

47. Який приголосний звук належить до шумних глухих, передньоязикових піднебінних, щілинних, шиплячих?

а) [ж];

б) [н];

в) [дж];

г) [ш].

48. Який приголосний звук належить до сонорних, губних, щілинних?

а) [м];

б) [ф];

в) [в];

г) [н].

49. Який приголосний звук належить до шумних дзвінких, передньоязикових зуби, проривних?

а) [б];

б) [з];

в) [т];

г) [д].

50. Який звуковий вияв фонеми називають комбінаторним варіантом?

а) зумовлений впливом сусідніх звуків;

б) зумовлений певною позицією у слові;

в) можливий звуковий вияв;

г) зумовлений наголосом.

51. Яку позицію для голосних звуків вважають сильною?

а) на початку слова;

б) під наголосом;

в) після твердих приголосних звуків;

г) після шиплячих приголосних звуків.

52. Яку функціональну ознаку голосних вважають найвизначнішою?

а) диференційну функцію;

б) складотворну функцію;

в) акустичну особливість;

г) артикуляційну особливість.

53. Які голосні звуки вживаються після м'яких приголосних?

а) [а], [и], [о], [е], [у];

б) [а], [і], [о], [е], [у];

в) [е], [у], [о], [а];

г) [и], [о], [і], [е].

54. Які голосні звуки вживаються після твердих приголосних?

а) [а], [і], [о], [е], [у];

б) [о], [е], [у], [і];

в) [а], [и], [е], [у], [о];

г) [о], [е], [у], [і].

55. Які голосні звуки можуть виступати після твердих і після м'яких приголосних звуків (виконувати смислорозрізнювальну функцію)?

а) [а], [о], [е], [у];

б) [а], [и], [е], [о];

в) [и], [у], [о], [е];

г) [у], [о], [е], [і].

56. Що є основною акустичною ознакою голосних звуків?

а) шум і голос;

б) музикальний тон;

в) голос і шум;

г) голосове і шумове джерело.

57. Чим визначається місце артикуляції голосних звуків у сучасній українській мові?

а) позицією синки язика в горизонтальному напрямку щодо піднебіння;

б) позицією спинки язика у вертикальному напрямку;

в) позицією кінчика язика в горизонтальному напрямку;

г) позицією задньої частини язика.

58. На які групи поділяють голосні звуки за ступенем відкритості ротової порожнини?

а) широкі, відкриті;

б) широкі (відкриті), вузькі (закриті);

в) відкриті, напіввідкриті;

г) вузькі, напіввідкриті.

59. На які групи поділяють голосні звуки за участю губ у їхній артикуляції?

а) огублені, лабіалізовані;

б) неогублені, нелабіалізовані;

в) лабіалізовані, нелабіалізовані;

г) огублені, напівогублені.

60. За якими ознаками розрізняються основні алофони голосних фонем?

а) за місцем творення, за участю губ;

б) за місцем творення, за способом творення;

в) за місцем творення, за способом творення, за участю губ;

г) за способом творення, за участю губ.

61. При вимові якого голосного звука ротова порожнини найменш розкрита?

а) [а];

б) [е];

в) [и];

г) [і].

62. При вимові якого голосного звука ротова порожнина розкрита найширше?

а) [е];

б) [у];

в) [а];

г) [о].

63. За яких умов ненаголошений голосний [е] більшою мірою наближається до [и] (вимовляється як [и^{е}]?

а) перед складом з наголошеними [і], [и], [у];

б) перед складом з голосним заднього ряду;

в) перед складом з наголошеними [о], [у];

г) перед складом з наголошеними [а], [у].

64. За яких умов ненаголошений алофон [о] наближається до [у]?

а) перед складом із наголошеним [и];

б) перед складом із наголошеним [е];

в)перед складом із наголошеним [а];

г) перед складом із наголошеним [у].

65. У якому рядку в усіх словах алофон [о] у вимові наближується до [у]?

а) ходім, сонце;

б) зозуля, кожух;

в) кожух, лопата;

г) доба, боротьба.

66. У якому рядку в усіх совах відбувається лабіалізація приголосних?

а) хортиця, жоржина, століття;

б) збіжжя, життя, пісня;

в) шипшина, вістря, авіація;

г) індустрія, рідкість, айстра.

67. За акустичними ознаками звуки поділяються на:

а) тони і шуми;

б) тони;

в) шуми.

68. З акустичного погляду звуки розрізняються за:

а) силою (інтенсивністю), висотою, тривалістю, тембром;

б) інтенсивністю, тривалістю, тембром;

в) силою, висотою, тривалістю.

69. Як називається конкретна реалізація фонеми у мовленні?

а) алофоном;

б) фонемосполукою;

в) звукосполукою.

70. Які типи алофонів розрізняють у сучасній українській мові?

а) позиційні, комбінаторні, факультативні алофони;

б) позиційні та факультативні алофони;

в) комбінаторні та факультативні алофони.

71. Як називається система літер і додаткових позначок, що служать для відтворення звукової системи мови?

а) фонематичним алфавітом;

б) фонетичним алфавітом;

в) фонематичною транскрипцією.

72. Як називають зміни, що відбуваються внаслідок взаємодії звуків різних категорій (голосних і приголосних)?

а) коартикуляцією;

б) акомодацією;

в) дисиміляцією.

73. Як називається видозміна голосних звуків, що є наслідком меншої напруженості й тривалості артикуляції?

а) редукцією;

б) акомодацією;

в) регресивною акомодацією;

г) прогресивною акомодацією.

74. Як називають звуки, при утворенні яких значна частина видихуваного повітря проходить при опущеному м'якому піднебінні через носову порожнину?

а) губно-зубними;

б) носовими;

в) назалізованими;

г) дрижачими.

75. Як називаються приголосні звуки, що утворюються вибуховим натиском видихуваного повітря через зімкнення губів, язика із зубами, язика із піднебінням?

а) зімкненими (проривними);

б) зімкнено-щілинними;

в) дрижачими;

г) назалізованими.

76. Чим зумовлені зміни, які належать до комбінаторних?

а) взаємодією звуків у мовному потоці;

б) взаємодією фонем у мові;

в) вимовою звуків у безпосередній послідовності;

г) причинами, відсутніми в сучасній українській мові.

77. Як називають фонетичні зміни, зумовлені взаємодією звуків тієї самої категорії?

а) асиміляцією;

б) редукцією;

в) дисиміляцією;

г) коартикуляцією.

78. Який тип чергування належить до фонетичних?

а) спричинені між фонемною взаємодією, яка реалізується в живому мовленні;

б) які виявляються завдяки закономірності сполучуваності фонем;

в) реалізація яких зумовлюється причинами, відсутніми в сучасній українській мові.

79. Як називається накладання артикуляції кінцевої й початкової фаз сусідніх звуків або цілих звуків?

а) акомодацією;

б) редукцією;

в) коартикуляцією;

г) дисиміляцією.

80. Які звуки утворюються, коли середня частина язикової спинки піднімається до твердого піднебіння боковими краями, утворюючи посередині вузьку щілину, крізь яку проходить звучний струмінь повітря?

а) сонорні приголосні звуки;

б)сонорний середньоязиковий приголосний;

в) передньоязикові приголосні;

г) задньоязикові приголосні.

Завдання ІІ. Виконати фонетичний аналіз слова за схемою

Схема фонетичного розбору слова:

1. Слово, яке аналізується; кількість букв у ньому. 2. Запис слова фонетичною транскрипцією; кількість звуків. 3. Запис слова фонематичною транскрипцією; кількість фонем. 4. Визначення наголосу у слові, його характеристика. 5. Поділ слова на склади, характеристика їх. 6. Характеристика голосних звуків (ряд,

піднесення, лабіалізація, вияв фонеми). 7. Характеристика приголосних звуків (групи за співвідношенням голосу і шуму, місцем творення, способом творення, палатальністю, подовженістю; вияв фонеми). 8. Пояснення наявних чи можливих змін голосних звуків. 9. Пояснення наявних чи можливих змін приголосних звуків. 10. Обґрунтування правильної вимови звуків і звукосполучень. 11. Встановлення принципів правопису орфограм; формулювання відповідних правил.12. Встановлення можливих варіантів переносу слова з рядка в рядок).

В-1. Мотивуються, сумніваєшся, сканування.

В-2. Розпогоджується, спорадичність, скочуєшся.

В-3. Розвидняється, знесилюєшся, зречення.

В-4. Відрядження, зіштовхується, скеровуєшся.

В-5. Зіштовхується, відновлюєшся, найкращий.

В-6. Розповсюдження, стриманність, знешкоджується.

В-7. Схоплюєшся, розпорошуються, вогкість.

В-8. Зрікаєшся, вогкість, стишення.

В-9. Змінюєшся, стриманість, знекровлення.

В-10. Спіткається, зміцнення, незграбність.

В-11. Стишується, стрімливість, зв’язування.

В-12. Знівеченість, стримування, збільшується.

В-13. Змінюєшся, стійкість, зближення.

В-14.Зніяковілість, стріпування, стягуються.

В-15. Знезараджування, змістовність, стоваришуються.

Завдання ІІ. Виконати фонетичний аналіз тексту за схемою

Схема фонетичного аналізу тексту:

1. Запис тексту фонетичною і фонематичною транскрипціями. 2. Визначення слів, у яких наявні чи можливі зміни голосних і приголосних звуків; детальне пояснення цих звукових явищ. 3. Визначення слів, у яких наявні чи можливі зміни приголосних звуків; детальне пояснення цих звукових явищ. 4. Встановлення принципів правопису орфограм і формулювання правил).

В-1. Була на те Господня воля, коли десять років тому автор цих рядків упорядкував книжку «Країна козаків» – перше книжкове видання рідною мовою тієї частини подорожнього щоденника Павла Халебського, де описувалася незалежна Українська Річ Посполита, тобто Українська Народна Республіка, збудована христолюбивим і хоробрим гетьманом Хмелем. Новітній Незалежній Україні ще не виповнилося й п’яти років, а вже краялося серце від того, як «дядьки отечества чужого» обдирають її немов липку, а малі діти, яким треба бути в школі, жебрають на міських вулицях та у громадському транспорті: «Люди добрі, подайте Христа ради копієчку, а ми вам заспіваємо «Ще не вмерла Україна» або про червону калину...»

І, немов рятівне коло на поверхню на поверхню ошалілої стихії, виринали з «Опису подорожі патріарха Макарія» рядки про те, що триста сорок років тому, за гетьмана Хмеля, в Україні не було ні злодіїв, ні грабіжників; люди, здобувши волю, жили у радощах та веселощах; збудувавши дивовижні храми, відверто сповідували

батьківську, тобто православну, віру, поринали у навчання та співи, і діти-сироти не вешталися невігласами попідтинню. (М. Рябий).

В-2. Неймовірно! Та це – не вигадка «печерного націоналіста», як «вірні ленінці» називають усіх, хто щиро уболіває за долю України, це – свідчення чужинця, який літа Божого 1654-го промандрував Україною, від Рашкова на Дністрі до Путивля на Сеймі, супроводжуючи свого батька – православного патріарха Антиохійського і всього Сходу Макарія Третього. І той лад та гаразд, читалося в подорожньому щоденникові Павла Халебського, мав лише три підвалини: чітку владну вертикаль, що унеможливлювала «хатні війни», єдину Церкву, отже, єдину ідеологію, кардинальну земельну реформу, яка полягала в тому, що, відібравши у польських панів землю, гетьман Хміль роздав її українським селянам стільки, скільки хто міг доглянути, податку не брав, зате кожна селянська родина мала спорядити козака до війська власним коштом. Чи не повчальний досвід, по який не треба пхатися за тридев'ять земель?

Таке видання, як «Країна козаків», думалося, стане настільною книгою кожного українського політика, кожного українського патріота, загалом кожного українця. (М. Рябий).

В-3. Через два роки після виходу «Країни козаків» друкарня Києво-Печерської Успенської лаври з благословіння Блаженнійшого Володимира, екзарха УПЦ Московського патріархату, видала «Землю казаков», тобто українську частину подорожніх нотаток Павла Халебського, перекладених наприкінці XIX століття російським арабістом московським професором Г. А. Муркосом.

Видала зі всіма тими вадами, що їх спричинило незнання московським професором історії, географії, звичаїв та побуту українського народу, а тому одна недбала фраза перекреслює сказане на десятках сторінок, ошелешує тямущого читача, спотворює ту правду, яку сповідував Павло Халебський у своїх подорожніх реляціях.

І ось минає 350 років відтоді, як патріарх Антиохійський Макарій Третій, чи не найавторитетніший у тодішньому православному світі, уперше ступив на вкраїнську землю, а його двадцятип'ятилітній син архидиякон Павло, що виконував при батькові обов’язки секретаря, вивів у своєму подорожньому куррасові – зошиті – захоплені рядки: «Блаженні очі наші за те, що вони бачили, блаженні вуха наші за те, що вони чули, блаженні серця наші за пережиті нами радість і захват у країні козаків!» (М. Рябий).

В-4. Фахівці називають українську частину подорожніх реляцій Павла Халебського найдокладнішим і найприхильнішим свідченням чужинців про Україну середини XVII століття, коли увесь світ, затамувавши подих, стежив, як народжується в Європі Козацька Держава, могутня та багата, сама ж Європа перестрашилася від становлення Української Народної Республіки. А можна ще назвати й отак: Українська Євангелія від Павла, це ж бо – добра вість про Україну з глибини віків. На жаль, а радше – на сором, ми й досі не маємо рідною мовою видатного твору сирійця на ймення Булос Ібн аз Заїм аль Халябі, знаного у християнському світі під іменем Павло Халебський, або ж Алеппський.

І знову була на те Господня воля, аби автор цих рядків повернувся до Павла Халебського, відклавши набік усі інші письменницькі справи. Яке місце посідає Павло Халебський у творчому житті упорядника, він, дасть Бог, скаже за іншої нагоди. А тут вважає за потрібне сказати от що.

На упорядникове переконання, найголовніше у перекладацькій справі – осягнути, що саме хотів сказати автор, і передати його думку не буквально, слово в слово, а по-своєму, своєю мовою, усім зрозумілою, для всіх сприйнятливою, за всіма її нормами. (М. Рябий).

В-5. Крім того, якщо берешся перекладати автора, який пише про твій народ, його історію, культуру, побут, звичаї, то мусиш знати набагато більше, ніж знає він сам. Саме цими принципами упорядник і керувався, перекладаючи подорожній щоденник Павла Халебського з російської, бо на факультеті журналістики Київського університету арабської мови не вивчали і з Павлом Халебським він спілкується по-сирійськи тільки у нічних бесідах. Свою роботу упорядник зіставляв з перекладами, на жаль фрагментарними, українських арабістів Андрія Ковалівського, Яреми Полотнюка, польської письменниці Марії Ковальської, а також із перекладом з російської, знову ж таки – фрагментарним, колеги Миколи Сливинського; брав до уваги слушні поради рецензентів – Миколи Кравця, професора історії Вінницького педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, Івана Сварника, завідувача сектору допоміжних дисциплін ЦДІА України у Львові, голови

Археологічної комісії Наукового товариства імені Тараса Григоровича Шевченка, авторитетного перекладача багатьох історико-літературних пам’яток, добре відомих упорядникові. (М. Рябий).

Практичне заняття № 5

ТЕМА: ЛЕКСИКОЛОГІЧНИЙ ТА ФРАЗЕОЛОГІЧНИЙ РОЗБОРИ ЛІНГВІСТИЧНИХ ОДИНИЦЬ

ПЛАН

1. Мета лексикологічного аналізу слова.
2. Схема повного лексикологічного аналізу слова.
3. Завдання фразеологічного розбору.
4. Схема фразеологічного розбору.

ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Мойсієнко А. К., Бас-Кононенко О. В., Берковець В. В. та ін. Сучасна українська літературна мова: Лексика. Фонетика: підручник / за ред. А. К. Мойсієнка. К.: Знання, 2013. 340 с.

2. Сучасна українська літературна мова: підручник А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін. / За ред. А. П. Грищенка. 2-ге вид., перероб. і допов. К. : Вища школа, 1997. 493 с.

Додаткова

1. Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія. К., 1999. 207 с.

2. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. К., 1972. Ч.2. 402 с.

3. Сучасна українська літературна мова: підручник М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін. / За ред. М. Я. Плющ. 2-ге вид., перероб. і допов. К., 2000. 430с.

4. Сучасна українська літературна мова: навчально-методичний посібник для дистанційного навчання / автори-укладачі І. С. Гонца, В. В. Розгон. Умань : Візаві, 2018. 338 с.

5. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови: навч. посібник. К., 2007. 494 с.

Довідкова

1. Русанівський В. М. та ін. Українська мова: Енциклопедія. К., 2000. 750 с.

2. Словник синонімів української мови : В 2 т. / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та інші. К. : Наук. думка, 1999 – 2000. Т. 1. 1040 с.

3. Словник синонімів української мови : В 2 т. / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та інші. К. : Наук. думка, 1999 – 2000. Т. 2. 954 с.

4. Словник української мови / Кер. В. В. Німчук та ін. / відп. ред. В. В. Жайворонок. К. : ВЦ «Просвіта», 2012. 1320 с.

5. Фразеологічний словник української мови: В 2 кн. К. : Наукова думка, 1993. 984 с.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Завдання І. Встановити лексичне значення слів за тлумачним словником української мови та здатність їх утворювати фразеологічні одиниці

В-1. Забудько, завбачливий, іманентний, калита, ліврея, літота, майбутній, модний, баляси, химерний.

В-2. Забутий, завзятий, імлистий, калібр, лігво, лопотати, майстер, асоціація, бар'єр, хисткий.

В-3. Забуття, імпульс, індикатор, калорійність, маневрувати, мізерний, аскетизм, хаос, барва, бгати.

В-4. Завал, завертка, інертний, калька, лісовий, маріонетка, мнимий, хапати, барліг, навантаження.

В-5. Заварювати, інтерес, камера, камінь, літній, луска, маневр, милуватися, батіг, навальний.

В-6. Атака, бачити, навертати, виборний, наводити, висипати, налягати, обпалювати, отруювати, охоплювати.

В-7. Атрибут, безодня, вивертатися, вільний, накривати, обранець, очищати, хмара, ховати, цілий.

В-8. Химера, берегти, виводити, вінець, обриватися, хитрий, хода, цукровий, частина, чвари.

В-9. Багно, берег, вибух, висіти, вузький, накручувати, отвір, хміль, ходити, цупкий.

В-10. Бачитися, нависати, вигляд, виробляти, належний, охоронець, чаша, шерсть, широкий, ярий.

Завдання ІІ. З Фразеологічного словника української мови: В 2 кн. К. : Наукова думка, 1993. 984 с. виписати 10 багатозначних фразеологізмів.

ІІІ. Виконати лексикологічний розбір виділених слів за схемою

Схема повного лексикологічного аналізу:

1. Записати слово в початковій формі. 2. З'ясувати функцію: повнозначне чи службове. 3. Сформулювати лексичне значення. 4. Визначити, однозначне слово чи багатозначне; у прямому чи переносному значенні вжите, тип перенесення (для багатозначних). 5. Дібрати групи слів за значенням: омоніми, синоніми, антоніми, пароніми. 6. З'ясувати походження слова: корінне, запозичене. 7. Визначити, до активної (загальномовної, термінологічної) чи пасивної (історизм, архаїзм, неологізм) лексики належить. 8. З'ясувати стилістичне використання: між стильове чи співвідносне із стилем (наукова, суспільно-політична, виробничо-професійна, офіційно-ділова, побутова лексика); нейтральне чи чи емоційно забарвлене; літературного чи позалітературного вжитку. 9. У якому словосполученні вжите (синтаксичному, лексичному, фразеологічному).

В-1. Але для цих чотирьох чоловіків, які щодня спускалися з гір, де був їхній *санаторій*, важило, власне, й не саме вікно, і не оте дивно широке *скло*, і не викувана з чорного *заліза* рама, якою могли б пишатися на будь-якому європейському курорті.

В-2. Залежно від погоди *смужечка* вужчала або ширшала, і темна лінія *обрію* або ж наближалася до верхньої перекладини рами,

або ж віддалялася, ще більше підкреслюючи *чорноту* й дикість заліза, його міцність і твердість.

В-3. Та, може, слід було починати не з *вікна*, а з їхньої чоловічої самотності, яка зштовхнула їх чотирьох, таких різних, таких несхожих, звела їх з гір униз, а вже тільки тоді вони побачили це вікно і взяли *столик* коло нього, і той столик став їхнім постійним місцем для щоденних *посиденьок* від п'ятої до сьомої вечора, а то й пізніше.

В-4. Вікно запримітив ще знадвору не поет, і не *Отава*, і не лікар (професія, що її найохочіше вміщають на пограниччі між усіма звичайними професіями і мистецтвом), а *інженер*, кучерявий молодий *здоровань*, наймолодший з усіх, трохи по-жіночому кокетливий і надзвичайно сучасний у кожному поруху…

В-5. Поет перший вчепився поглядом у *гілочку*, що несміливо стриміла збоку, ще по-зимовому чорна, кострубато-незграбна, мов уламок абстрактної *скульптури* або небачений корал, що виринув із темних океанічних *глибин*.

В-6. *Кафе* поступово виповнювалося *людьми*, гамором, цигарковим димом, і, коли цей поступовий процес заповнення дійшов до краю, четверо мовчки перезирнулися між собою, вдоволені, що тіснява й колотнеча їх зовсім не зачіпають, що вони й надалі зостаються самі, наодинці з *безмежжям* моря, щедро дарованим їм оцим дивним, майже чарівним вікном.

В-7. Спершу Отава все очікував, що його товаришам набридне отаке не зовсім звичне для *курортників* гаяння часу, але згодом і сам

уже став боятися, щоб часом не розруйнувалося їхнє *товариство*, щоб не піддався хто-небудь з них на банальні, але такі непереборні *спокуси*, яким піддавалися щоразу тисячі людей повсюди і завжди.

В-8. Вродливі й такі, що ліпше б їм сидіти вдома та нікому не показуватися, – для всіх день був лише коротким і нудним вступом до блаженного *вечора* і до ночі, коли з саморобних естрад пролунають перші звуки музики і перші пари рушать у звабливу подорож по чарівливому морю в пошуках островів і цілих *архіпелагів* симпатії, захоплення, а то й *кохання*.

В-9. Просто знічев'я перекидалися вони між собою двома-трьома словами про *художницю*, коли бачили її після сніданку або обіду, лікар зітхав, бо така жінка, така жінка, інженер поскрегочував *зубами*, бо як вона сміла, як вона могла, поет сісікав, бо не міг терпіти поблизу ще одної людини, яка хоче привласнити неподільне право на *геніальність*…

В-10. Не було людей довкола, мовби спервовіку жив він на пустельному *уділлі* край шляху, що вів невідомо куди, знав *Родим* тільки глину та звированість полум'я в горні, мовчки ліпив свої *посудини*, кидав на них химерну звивистість барви, обпалював у горні й складав під очеретяним накриттям.

В-11. Не почув з його уст малий назви жодного бога, але незабаром знав уже всіх, вловивши то раз, то вдруге з уст заброд-купців, які торгувалися з Родимом за його посуд і за його богів, і вже знав, що отой чотирилиций, скупчений у мудрості своїх чотирьохликів, повернутих на всі чотири сторони світу, – *Світовид*,

а той гнівливий, іскряно-жовтий – то бог *блискавиць* Перун, а зелений, мов причаєність лісових *гущавин*, – пастуший покровитель Велес…

В-12. Щоправда, тут була ще й річка, і зелені луки вздовж неї, зате в дальнім кінці уділля починалася *пуща*, де можна б сховатися не тільки від Ситника, а й од усіх отих набридливих, нахабних, самовпевнсних *купців*, які щоразу так зневажливо дивилися на Родима, що в малого скипалося на *серці*.

В-13. Вже він потихеньку брався до дідового *меча* і вже ворушив його, а там і став потроху підіймати, але ще й досі не наважувався поспитати *діда*, чому б йому не перебратися коли не в саму пущу, то хоч на той кінець уділля, де б його ніхто не знайшов і ніхто б не завдавав жодного *клопоту*.

В-14. На *мокроземлях* клубочилися чорнолози, а за ними стояли вільхи з замшілими сіро-зеленнми *стовбурами*, ліс мовби западався до середини, земля під копитами в *Зюзя* втікала вниз і вниз, дерева ставали вищі й вищі, страшніше й страшніше було Сивоокові, і він тулився до Родимової спини, позираючи вперед одним лише оком…

В-15. Найдивніше ж: хоч як довго вони *мандрували* в пущі, і хоч як низько й невпинно западалася вона перед очима в малого Сивоока, і хоч жодного, разу не спостеріг він повернення назад, угору, до тої висхідної точки, з якої починався їхній щоразовий *спуск* донизу, врешті виходило так, що вони повертались додому, на те саме *узлісся*, в ті самі чорнолози.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Які слова називаються однозначними, багатозначними?

2. Чим багатозначні слова відрізняються від онімів?

3. Які слова називаються омонімами, синонімами, антонімами, паронімами? На які групи та розряди поділяють їх?

4. Які групи лексики належать до активного складу, а які до пасивного?

5. Яку одиницю мови називають фразеологічною?

6. Як поділяють фразеологізми з погляду частиномовної співвіднесеності їх?

7. Як у сучасній українській мові поділяють фразеологізми за значенням?

8. Чим фразеологізми відрізняються від вільних синтаксичних сполук?

ЗАВДАННЯ ДЛЯ АУДИТОРНОЇ РОБОТИ

І. Користуючись словником синонімів української мови, дібрати синоніми до поданих слів

В-1. Великий, відбивати, гніватися, малоосвічений, поганий.

В-2. Верзти, відносити, гордий, добрий, непристойний.

В-3. Вибиратися, відповідати, голубий, простий, неконтро-льований.

В-4. Викликати, втекти, давити, низький, обороняти.

В-5. Виникати, втомлений, даремно, ображати, руйнувати.

В-6. Втіха, жебрати, ледарювати, рухливий, справжній.

В-7. Гарний, іти, мудрий, сильний, холодний.

В-8. Гамувати, їсти, лютий, ударити, швидко.

В-9. Ганьбити, керувати, малий, широкий, шалений.

В-10. Говорити, кричати, міцний, спати, щасливий.

ІІ. Користуючись словником антонімів, дібрати антоніми до поданих слів

В-1. Позичати, гармонія, мілітаризація, осілий, патріотизм.

В-2. Початок, гордий, досконалий, мобілізувати, пестити.

В-3. Активний, грубий, ефективний, модерний, підвищити.

В-4. Багатоплановий, дах, ентузіазм, мостити, постійний.

В-5. Байдужий, демократія, елегантний, мудрість, підпільний.

В-6. Бездоганний, діяльність, непритомніти, послідовний, потай.

В-7. Вершина, вродливий, добробут, потрібний, релігійність.

В–8. Веселий, відвертий, достойний, приголомшувати, рішучий.

В–9. Вигадка, добродій, допитливий, принадний, розквіт.

В–10. Вигода, всюди, доводити, простота, спритний.

ІІІ. Встановити частиномовну співвіднесеність фразеологізмів та заповнити таблицю.

Частиномовна співвіднесеність фразеологізмів

Іменникові	Прикметникові	Прислівникові	Дієслівні	Вигукові

В-1. Боже поможи, ніде голці впасти, накивати п’ятами, гнути спину, велике цабе, наріжний камінь, скакати в гречку, не за горами, до чорта в зуби, Содом і Гоморра.

В-2. Душа в п’ятах, наговорити сім мішків гречаної вовни, як вареник у маслі, обіцяти золоті гори, хоч греблю гати, п’яте колесо до воза, альфа і омега, дати драла, водою не розіллєш, розбити глек.

В-3. Пекти раків, сізіфова праця, притча во язицех, ні пари з вуст, рукою подати, стріляний горобець, кури не клюють, в сорочці народитися, гора з плечей звалилася, піймати облизня.

В-4. Біла ворона, взяти за горло, хоч мак сій, стріляти очима, показувати зуби, старий лис, де Макар телят не пас, як заціпило, під носом, як у рот води набрав.

В-5. Як на світ народився, без царя в голові, продавати зуби, як кіт наплакав, курча пухнасте, гопки ставати, голова з вухами, велика цяця, верства келебердянська, від горшка два вершка.

В-6. Птах високого польоту, стати на рушник, викинути з голови, виграти козиря, шкірити зуби, витикати носа, шкіра та кості, самі кістки стирчать, відвести душу, голий як Турецький святий.

В-7. Матінко Божа, ні за плечима ні перед очима, грати в одну дудку, за плечима, не до душі, співати дифірамби, давати хропака, одним ликом шиті, двері відчиняти, на заячий скік.

В-8. Вітер у кишенях свистить, голова варить, давати зелену вулицю, дасть Бог, два чоботи на одну ногу, попасти пальцем у небо, бити лихом об землю, одного поля ягода, до біса, як корові сідло.

В-9. Пускати стріли, битися, наче птах у клітці, битий жук, як по маслу, з оглядкою, губи в молоці, держати язик за зубами, де козам роги правлять, вітер у кишенях свистить, ні кола ні двора.

В-10. Як горох при дорозі, стріляна птиця, за царя Хмеля, з головою, ні в тин ні в ворота, і в гадці не мати, під боком, подати голос, сам не свій, як укопаний.

IV. Згрупувати фразеологізми за стильовими ознаками

В-1. Наліво й направо, як намальований, псувати нерви, нічого подібного, ніс у ніс, собачий нюх, накивати п'ятами, обдати жаром, від а до я, від аза до іжиці, з азів.

В-2. Ні собі ні нам, намуляти очі, гризти граніт науки, як нахідка, несповна розуму, як баран на нові ворота, оббивати пороги, абсолютний нуль, обертатися на слух, від букви до букви.

В-3. Хоч з лиця води напийся, на лобі написано, натерти мозолі, одна нога тут, а друга там, як ніч, варфоломіївська ніч, мати за ніщо, ні аза, альфа і омега, розрядити атмосферу.

В-4. Нести ахінею, під аршин, аристократ духу, відкривати Америку, алюр три хрести, альма матер, біситися з жиру, блудити словами, бачить Бог, бочка Данаїд.

В-5. Як зайцеві бубон, ні бум-бум, дев'ятий вал, кара вавілонська, буря у склянці води, у міх не вбереш, по щучому велінню, ні на вершок, хоч вовком вий, за і проти.

В-6. Чого душа забажає, точити ляси, камінь спотикання, роззявити рота, підкласти свиню, обіцяти золоті гори, без сьомої клепки, притча во язицех, дати драла, грати першу скрипку.

В-7. Герой нашого часу, горобцеві по коліно, буря у склянці води, нести хрест, синій птах, у поті чола, бити баглаї, як рак свисне, собаку з'їсти, хоч кіл на голові теши.

В-8. Ні світ ні зоря, дати дуба, троянський кінь, передати куті меду, гострий на язик, храм науки, у добрий час, дідько вхопив, топтати ряст, впадати в око.

В-9. Розбити глек, езопівська мова, досвітні вогні, забити баки, хліб-сіль забувати, як загнаний звір, закусити вудила, заливати гусара, сухий закон, бути і в дамах й замужем.

В-10. Занепадати духом, записати собі на лобі, при зачинених дверях, хоч голки збирай, не збереш докупи, держати язик на зашморзі, ні звуку, згладити гострі кути, валити з хворої голови на здорову, здобути право на громадянство.

V. Скласти речення з поданими фразеологізмами та виконати аналіз їх за схемою

Схема повного фразеологічного аналізу:

1. Записати фразеологізм. 2. Значення фразеологізму. 3. Співвіднесеність з частиною мови. 4. Структура фразеологізму. 5. Синоніми. 6. Антоніми. 7. Омоніми. 8. Синтаксична роль.

Зразок: *Голово з вухами*! Хоч би при людях кажи на мене ти! – сказала Онися, торкнувши його по руці (І. Нечуй-Левицький).

1. Голова з вухами.
2. Значення: «Некмітлива людина, не здатна тверезо мислити».
3. Співвідноситься з іменником.
4. Побудований за моделлю словосполучення.
5. *Синоніми:* дубова голова, капустяна голова;
6. *Антоніми:* світла голова, тверeза голова.
7. Звертання.

В-1. Світу білого не видно, віднайти себе, на відшибі, втерти маку, втратити грунт під ногами.

В-2. Віть за віть, полізти на рожен, з мізинець, втрачати рівновагу, город ородити.

В-3. Пальмова віть, купи не держиться, і кінці в воду, хоч лопатою горни.

В-4. Водити за ніс, мишача душа, на зорі, дати на горіхи, гризти граніт науки.

В-5. Голці ніде впасти, не до жартів, на краплинку, погріти руки, хай хоч грім з неба.

В-6. Як у воду впасти, держати себе в руках, тонкого ладу, давати задній хід, конем не доженеш.

В-7. Втерти носа, жива душа, пальці знати, давати слово, хоч голки збирай.

В-8. Усна газета, широкий жест, як нова копійка, звести на манівці, вовчий зуб.

В-9. Лика не в’яже, мотузяна душа, без ладу і складу, кований на всі чотири ноги, накинути оком.

В-10. Як голому в терну, каїнова душа, ланцюг Гіменея, полетіти шкереберть, наводити на розум.

Практичне заняття № 6 – 7

ТЕМА: МОРФОЛОГІЧНИЙ РОЗБІР ІМЕННИХ ЧАСТИН МОВИ

ПЛАН

1. Морфологічний розбір іменників.
2. Лінгвістичний аналіз прикметників.
3. Морфологічний розбір займенників.
4. Лінгвістичний аналіз числівників.

ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Сучасна українська літературна мова: підручник А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін. / за ред. А. П. Грищенка. 2-ге вид., перероб. і допов. К. : Вища школа, 1997. 493 с.

2. Сучасна українська літературна мова: Морфологія : підручник / Л. А. Алексієнко, О. М. зубань, І. В. Козленко; за ред. А. К. Мойсієнка ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К. : Знання, 2013. 524 с.

Додаткова

1. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; за ред. І. Вихованця. К., 2004. 400 с.

2. Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія. К., 1999. 207 с.

3. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. К., 2010. 328 с.

4. Сучасна українська літературна мова: підручник М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін. / за ред. М. Я. Плющ. 2-ге вид., перероб. і допов. К., 2000. 430с.

5. Сучасна українська літературна мова: навчально-методичний посібник для дистанційного навчання / автори-укладачі І. С. Гонца, В. В. Розгон. Умань: Візаві, 2018. 338 с.

Довідкова

1. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, Олійник І. С. К., 1985. 216 с.

2. Русанівський В. М. та ін. Українська мова: Енциклопедія. К., 2000. 750 с.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

І

Завдання І. Заповнити таблицю.

Іменні частини мови та принципи виділення їх.

Частина мови	Категоріальне значення	Морфологічні ознаки	Морфемні і словотвірні особливості	Синтаксична роль

Завдання ІІ. Скласти речення з поданими іменниками ІІ відміни та виконати їхній морфологічний розбір за схемою.

Схема повного розбору іменника:

1. Слово, яке аналізується. 2. Частина мови. 3. Початкова форма. 4. Лексико-граматичні розряди (власна чи загальна назва; назва істоти чи неістоти; позначає абстрактне чи конкретне поняття; збірний, одиничний, матеріально-речовинний). 5. Рід. 6. Число. 7. Відмінок. 8. Відміна. 9. Група. 10. Синтаксична роль. 11. Спосіб творення. 12. Вимова і написання.

В-1. Миша, подвоєння, круп'є, панна, кужіль, дівча, криниця, каяття, пасмо, начиння.

В-2. Рілля, сорока, невдаха, секретарка, путь, тесля, конюшина, успіх, хвилювання, комашня.

В-3. Суддя, дюжина, сирота, година, в'язкість, пакілля, маковиння, дітвора, гарбузиння, ластівка.

В-4. Читання, свіжість, комаха, синоніміка, катюша, волосся, повість, заняття, година, хурделиця.

В-5. Ілля, тиша, Олекса, листоноша, брова, пам'ятка, межипліччя, фольга, копа, гілля.

В-6. Голота, користь, молотарка, бідолаха, теща, сорока, колосся, Олеся, серденько, забудько.

В-7. Муха, дружба, галуззя, нездара, задирака, гиря, прорість, білоручка, збіжжя, піддашшя.

В-8. Пустеля, копчення, лівша, воєвода, нероба, дрова, мігрень, верб’я, Саша, глухар.

В-9. Ситець, хурделиця, коліща, каліка, манія, вишиванка, Слава, Дунай, вороння, статуя.

В-10. Кіннота, умовчування, роздоріжжя, пашниця, зоря, премія, панна, заметіль, крейда, недотепа.

ІІ

Завдання І. Встановити розряд прикметників та виконати повний морфологічний аналіз відносних прикметників за схемою

***Схема повного морфологічного аналізу прикметника*:**

1. Записати слово. 2. Визначити його частиномовну приналежність і початкову форму (називний відмінок однини чоловічого роду). 3. Встановити лексико-граматичний розряд: якісний, відносний, присвійний, відносно-якісний, присвійно-якісний, присвійно-відносний. 4. Визначити ступінь порівняння і форму: повна (стягнена чи нестягнена) чи коротка (для якісних прикметників). 5. Визначити граматичні категорії: рід (тільки в однині), число, відмінок. 6. Вказати групу відмінювання: тверда чи м’яка. 7. З’ясувати синтаксичну роль.

В-1. Коров’яче молоко, червона троянда, залізний погляд, ялинковий базар, зрошувальний канал, полтавський говір, золоте волосся, приміський проїзд, кривавий слід, круглолиця дівчина, пекучий біль, ясний день, дрібненькії перли, материнська любов.

В-2. Лебединий пух, соняшникова олія, курячі мозги, качиний дзьоб, вовча вдача, золота обручка, кукурудзяний крохмал, кучерявий хлопчик, малинове пальто, п’ятилітнє дівча, людськеє дитя, короткошиє каченя, відважний лицар, школярів рюкзак, срібне волосся.

В-3. Козацькая зброя, вербове листя, гніда кобила, приваблива дівчина, категорична відмова, придорожній стовп, заяча шапка, відповідальний учень, безвітряний день, лебединий пух, міцний дуб, тутешній житель, лимонний сік, лимонне пальто, нічний маршрут.

В-4. Батьківський комітет, перламутровий відтінок, обідня перерва, повнолиций хлопець, лисяча нора, солов’їний спів, срібний голос, буряковий шарф, вороже ставлення, граматичні категорії, бідо-лашні люди, безкраї степи, прадавня легенда, літня спека, карії очі.

В-5. Дрібная роса, чорна металургія, бурхлива річка, зручне взуття, авторитетний вчитель, повнолітні діти, модний одяг, людське ставлення, частиномовна приналежність, семантична група, кількісний числівник, качиний слід, жовтогаряче курча, мідний посуд, рідкий борщ.

Завдання ІІ. Розподілити числівники за семантичними групами та підгрупами.

В-1. П’ятсот двадцять п’ять, обидва, тисячею, п’ятдесят сьомий, семеро, півтора, одна десята, декілька, півтораста, багато, сто сорок дев’ять, кількасот.

В-2. Двісті сімдесят восьмий, вісімсот вісімдесят дев'ять, дев'яносто дев'ятий, дві дев'ятих, півтори, стонадцять, три з половиною, одинадцятеро, нуль, мільйон, обидві, два з чвертю.

В-3. Кільканадцять, обидві, півтори, дев'ятсот вісімдесят чотири, п'ятсот двадцять перший, одинадцятеро, десять з половиною, одна п'ятнадцята, чимало, вісімдесят дев'ятий, нуль цілих п'ять сотих, обидві.

Завдання на повторення

Провідміняти числівники за відмінками.

- *За правильне виконання цього завдання здобувач вищої освіти може отримати додаткових 5 балів.*

В-1. Сто двадцять дев'ять тисяч п'ятсот п'ятдесят п'ять, двісті сімдесят тисяч вісімсот сімнадцять.

В-2. Триста сімдесят вісім тисяч чотириста шістдесят чотири, триста тридцять дев'ять тисяч сімсот сімдесят сім.

В-3. Шістсот шістдесят сім тисяч дев'ятсот дев'ятнадцять, двісті вісімдесят шість тисяч пятсот п'ятнадцять.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Які морфологічні ознаки мають іменні частини мови?
2. За якими критеріями визначають рід іменників?
3. На які групи поділяються іменники?
4. Які принципи поділу іменників на відміни?
5. На які розряди поділяють прикметники?

6. Які прикметники називаються присвійно-відносними, присвійно-якісними, якісно-відносними, відносно-якісними? З творів художньої літератури виписати по два приклади кожного розряду.

7. На які розряди поділяються займенники?

8. Які семантичні групи та підгрупи числівників виділяють у сучасній українській мові?

9. Які морфологічні ознаки характерні прислівнику як частині мови?

10. На які чотири розряди поділяють прислівники у сучасній українській мові?

ЗАВДАННЯ ДЛЯ АУДИТОРНОЇ РОБОТИ

І. Визначити лексичне значення, морфологічні ознаки та синтаксичну роль займенників.

В-1. Може, їх вабило вікно. Ще позаторік його не було. Отава добре пам'ятав, що в цій оберненій до моря стіні кафе «Ореанда» були звичайні два вікна з банальними брижистими шторами з кремової чесучі. Але потім хтось, достосовуючись до моди, вивалив стіну геть… (П. Загребельний).

В-2. …Але для цих чотирьох чоловіків, які щодня спускалися з гір, де був їхній санаторій, важило, власне, й не саме вікно, і не оте дивно широке скло, і не викувана з чорного заліза рама, якою могли

б пишатися на будь-якому європейському курорті (П. Загребельний).

В-3. Прямо над нашою хатою пролітають лебеді. Вони летять нижче розпатланих, обвислих хмар і струшують на землю бентежні звуки далеких дзвонів. … Я придивляюсь до їхнього маяння, прислухаюсь до їхнього співу, і мені теж хочеться полетіти за лебедями, тому й підіймаю руки, наче крила. І радість, і смуток, і срібний передзвін огортають та й огортають мене своїм снуванням (М. Стельмах).

В-4. І цей увесь світ тріпоче-міниться в моїх очах і віддаляє та й віддаляє лебедів. Але я не хочу, щоб вони одлітали від нас. От коли б якимсь дивом послухали мене: зробили круг над селом і знову пролетіли над нашою хатою. Аби я був чародієм, то хіба не повернув би їх? Сказав би таке таємниче слово! Я замислююсь над ним, а навколо мене починає кружляти видіння казки, її нерозгадані дороги, дрімучі праліси і ті гуси-лебедята, що на своїх крилах виносять з біди малого хлопця (М. Стельмах).

В-5. Казка вкладає в мої уста оте слово, до якого дослуховуються земля і вода, птиця в небі й саме небо... А в цей час наді мною твориться диво: хтось невидимим смичком провів по синьому піднебессі, по білих хмарах, і вони забриніли, як скрипка. Я тягнусь догори і сам собі не вірю: від зарічки знову над нашою хатою пролітають лебеді! (М. Стельмах).

В-6. «Так-так-так», – притирається до моєї ноги стара, з перебитим крилом качка. Вона чогось непокоїться, викручує рухливу шию і то одним, то другим оком придивляється до неба і тріпоче єдиним крилом. Їй щось дуже важливе хочеться сказати мені, та вона більше не знає слів і знову повторює: «Так-так-так» (М. Стельмах).

В-7. А віща скрипка і срібний відгомін бринять, єднаються над моїм дитинством, підіймають на крила мою душу і забирають її в нерозгадану далину. І хороше, і дивно, і радісно стає мені, малому, в цім світі... (М. Стельмах).

В-8. ...Він дуже гарно сміється, хапаючись руками за тин, ворота, ріжок хати чи дерево, а коли нема якоїсь підпірки, тоді нею стає його присохлий живіт. В таку хвилину вся дідова постать перехитується, … а з очей так бризкають сльози, що хоч горня підставляй під них (М. Стельмах).

В-9. Тепер я заспокоююсь: значить, сонце не може загубити своїх ключів, воно їх десь носить на шиї або ув'язує на руці. Так і треба, щоб потім не бідкатись і не морочити комусь голови. … На човнику й веслі від нас від'їхав травень. Він прихопив із собою сині дощі, зелений шум та солов'їний спів, і в село, через тини, заглянуло літо (М. Стельмах).

В-10. І так мені хочеться піти в лісову далечінь, побачити з якогось незнайомого берега отих, наче зі срібла вилитих, лебедів, подивитись на їхні співучі крила, що в теплому ірію захопили весну та й принесли нам. Але з ким я піду і де мені взяти чобіт? … Ми довго-довго збиралися на бідняцького коня, а купили казна-що. Вийшло воно дивно й смішно (М. Стельмах).

ІІ. Розкрити зміст таких лінгвістичних термінів: субстантивація, ад'єктивація, нумералізація, прономіналізація. Із творів художньої літератури доберіть приклади.

ІІІ. Виконати повний морфологічний аналіз виділених іменних частин мови за відповідними схемами.

В-1. Кафе поступово виповнювалося людьми, гамором, цигарковим димом, і, коли цей поступовий процес заповнення дійшов до краю, *четверо* мовчки перезирнулися між собою, вдоволені, що тіснява й колотнеча їх зовсім не зачіпають, що *вони* й надалі зостаються самі, наодинці з *безмежжям* моря, щедро дарованим їм оцим дивним, майже *чарівним* вікном (П. Загребельний).

В-2. Вони приходили до свого вікна щодня. Найчастіше незлобливо сперечалися між *собою*, іноді просто мовчали, посьорбуючи *каву,* відмахуючись від поета, який намагався просунути в мовчанку свої вірші. … Не було людей довкола, мовби

спервовіку жив він на *пустельному уділлі* край шляху… (П. Загребельний).

В-3. Спершу *Отава* все очікував, що *його* товаришам набридне отаке не зовсім звичне для курортників гаяння часу, але згодом і сам уже став боятися, щоб часом не розруйнувалося їхнє товариство, щоб не піддався *хто-небудь* з них на *банальні*, але такі непереборні спокуси, яким піддавалися щоразу тисячі людей повсюди і завжди (П. Загребельний).

В-4. Тільки тепер дивлюся на *свої* босі посинілі ноги, важко зітхаю і плентаюсь до хати, щоб не схопити маминого запотиличника. І що це за мода пішла: не встигнеш босоніж вискочити з хати, як одразу сварять, а то й духопелять тебе і називають махометом, вариводою, *лоботрясом*. А в чому ж ти вискочиш, коли тепер не кожний *дорослий* розживеться на взуття? Скажи про це, – знову ж розумником назвуть тебе, затюкають, ще й згадають, що за мною давно плаче попруга з *мідною* пряжкою, горіла б вона зі своїм плаканням ясним вогнем! (М. Стельмах).

В-5. У великодній *четвер* ми в нашій клуні потайки взялись за роботу. Гива обережно циганською голкою висвердлив у крашанці дірочку, застромив у неї стеблинку метлички та й висмоктав білок і жовток. Далі *ми,* вже в *Гивиній* хаті, розігріли грудку воску і, щипаючи його, почали розкатувати тоненькі-тоненькі ниточки. Ми ними наповнили порожню крашанку і поставили її ніском донизу

біля вогню. Коли віск розтопився, крашанку охолодили, покрасили і запишались: *вощанка* вийшла на славу! (М. Стельмах).

В-6. Я злегка б'ю по *Івановій* крашанці, але ні його, ні моя не піддаються. Тоді я б'ю сильніше, – і павучки тріщин розповзаються і по моїй, і по Івановій вощанці. Ми спочатку з жалем дивимося на руїни *своїх* хитрувань, а далі починаємо сміятися – Іван веселішає, а я сумнішаю, бо відразу пропала надія на *книжки,* що лежать собі поміж *залізяччям,* синькою і манійкою, не знаючи, як за ними крається чиясь душа (М. Стельмах).

В-7. Швидко біжать поїзди степами, швидко пливуть *кораблі* морями, ще швидше летять літаки попід небесами, та найшвидше летить материне серце. ... Марно кидається бідне материнське серце. Нема. А вони, сини, чи живі, а чи, може, *їх* і немає, – ані вісток не подають, ані самі не прибувають, ані поїздами, ані кораблями, ані тими літаками. … Підсунули стіл поближче до покутя, поближче до батька, і посадила стара мати чотирьох *синів-соколів* батька поминати, щоб бачив *старий* Чумак, що діти його виконали його волю, та й щоб сам був укупі (І. Багряний)

В-8. Уночі *йому* приснилося, ніби він плаче. Прокинувся – і відчув, що все *обличчя* в сльозях. Щоб не будити сусідів по палаті, тихенько вийшов до вмивальника, глянув у дзеркало. … Зняв піжамну куртку, відкрутив кран, довго хлюпостався під холодним струменем води, знов глянув у дзеркало. І знов не побачив нічого привабливого. … Знав *Родим* тільки глину та звираженість полум'я в

горні, мовчки ліпив свої посудини, кидав на них *химерну* звивистість барви, обпалював у горні й складав під очеретяним накриттям (П. Загребельний).

В-9. І коли вже виїздив з міста, побачив *мигдалеве* деревце, що першим зацвіло тут. Було багато розмов про те мигдалеве деревце. Курортна газета на традиційному місці вмістила традиційний знімок з традиційним підписом: «Квітне мигдаль», але газеті *ніхто* не повірив, бо хіба ж невідомо, що фотографи завжди мають у своїх чорних конвертах заздалегідь наготовлені знімки на всі пори року і найперше – для капризної весни, яка то запізнюється, то приходить занадто рано, пробиваючись крізь сніги й морози теплим сонечком і зеленою травичкою. Але *хтось* там казав, що газета цього разу не обдурює, що він сам бачив деревце, але було вночі, і через те не може точно визначити, де саме воно зацвіло і чи справді то *мигдаль,* чи, може, це якийсь заморський першоцвіт, а то й гібрид, виведений невтомними селекціонерами (П. Загребельний).

В-10. Того дня, як прийшов він на світ, повсюди лежали *неторканно-білі* сніги, і сонце яро горіло над ними... *Мати* спородила його серед мовчазних снігів, і він мерщій подав голос. Старий дідуган мороз люто вдарив *йому* в уста, силуючись погамувати перший крик новородка, але добрі боги повеліли морозові йти геть, і перший крик пролунав так, як і належалося, – пронизливо, невтримно, радісно: «Живу!» (П. Загребельний).

Практичне заняття № 8 – 9

ТЕМА: МОРФОЛОГІЧНИЙ РОЗБІР ДІЄСЛІВНИХ ФОРМ

ПЛАН

1. Лінгвістичний аналіз дієвідмінюваних форм дієслова.
2. Мовний розбір недієвідмінюваних форм дієслова.
3. Лінгвістичний аналіз відмінкових форм дієслова.

ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Сучасна українська літературна мова: підручник А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін. / За ред. А. П. Грищенка. 2-ге вид., перероб. і допов. К. : Вища школа, 1997. 493 с.

2. Сучасна українська літературна мова: Морфологія : підручник / Л. А. Алексієнко, О. М. зубань, І. В. Козленко; за ред. А. К. Мойсієнка ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К. : Знання, 2013. 524 с.

Додаткова

1. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; за ред. І. Вихованця. К., 2004. 400 с.

2. Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія. К., 1999. 207 с.

3. Плющ М.Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. К., 2010. 328 с.

4. Сучасна українська літературна мова: підручник М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін. / За ред. М. Я. Плющ. 2-ге вид., перероб. і допов. К., 2000. 430с.

5. Сучасна українська літературна мова: навчально-методичний посібник для дистанційного навчання / автори-укладачі І. С. Гонца, В. В. Розгон. Умань: Візаві, 2018. 338 с.

Довідкова

1. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, Олійник І. С. К., 1985. 216 с.

2. Русанівський В. М. та ін. Українська мова: Енциклопедія. К., 2000. 750 с.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

I

Завдання І. Заповнити таблицю.

Система дієслівних форм

Дієвідмінювані	Відмінювані	Незмінні

В-1. Читати, читайте, читаю, прочитаний, перечитати, читаймо, прочитано, читавши, прочитавши, читатимемо, нехай читають,

читай, перечитавши, перечитаний, перечитано, читаючий, перечитаю, перечитуймо.

В-2. Шукати, шукаю, шукатимемо, шукай, обшукати, шукаймо, обшукаймо, будемо шукати, нехай шукають, обшукавши, будемо шукати, нехай шукають, обшукавши, перешукавши, хай шукає, шукає, перешукав, обшукала, обшукано, обшуканий, шукаючи.

В-3. Говорити, говорю, проговоривши, обговорений, говорить, хай говорить, заговорений, нехай говорять, обговорено, говоривши, говоритимемо, говорила, заговоривши, підговорити, підговоривши, говорив, обговорюють.

В-4. Навчитися, вчаться, вчитимуться, навчений, навчено, навчилися, навчаймося, навчалися б, навчена, буду вчитися, навчившись, навчаючись, навчайтеся, хай навчиться, вчилася, навчатимемося, нехай навчаються, навчимося.

Завдання ІІ. Визначити лексичне значення, морфологічні ознаки та синтаксичну роль недієвідмінюваних форм дієслова (інфінітив, дієприкметник, дієприслівник).

В-1. Ішов уздовж вулички, брук – тільки в нікчемних залишках, інколи розливалася на дорозі брунатна калюжа, скраю галасливо хлюпалися горобці: сонце впало на плесо, і калюжа раптом заграла й запромінилася гострими голубими спалахами. Горобці з шурхотом злетіли, покинувши в поросі мокрі гнізда; від найближчої хати

долинув дзвін посуду, з іншого боку закудкудакала курка й загорлав півень. Ліниво звивався з димарів літніх печей струмчастий дим, і Володимир аж розвернувся, роздивляючись усе те.

В-2. Володимир обійшов двір, злякавши курку під каштаном, курка загаласувала й кинулася навтьоки, і чи був покликаний тією куркою, чи, може, з неба впав – виріс перед Володимиром широкоплечий бородатий дід. Володимир побачив його малі сині очі, і хоч дивилися вони насторожено, йому стало погідно від тих очей, бо цей колір невідступне супроводжував його сьогодні. В руці дід тримав кийка, мабуть, не задля підпори; Володимир усміхнувся до старого, виклавши в тій усмішці всю ту радість, якої зажив на цій вулиці, але це не розтопило замерзлі й такі насторожені очі, спалахнув тільки там блакитний полиск.

В-3. Дід усе ще ворушив губами, читаючи його папери, і доки перечитав, Володимир устиг обдивитись і гору поза скелею. На скелі стояв високий худий хлопчак, схилившись, став через те химерно схожий на знак питання; над головою у Володимира зашелестів каштан, а під ноги впало кілька їжачкуватих плодів. Він побачив угорі за скелею майже потонулий у зелені дім, – хлопчак уже йшов туди по крутій кам'янистій стежці. Внизу, у жовтому піщаному ложі, лежала річка, і по піску ганяло двоє голих золотистих, як і пісок, дітей.

В-4. Перед ним поважно ступало з десяток кіз, Володимир побачив зі свого вікна розумне й шляхетне обличчя старого — і він, і кози немов пливли над зрізаним берегом. Чоловік був задуманий, і, здавалося, не він вів отих кіз, а вони його. Вряди-годи мекали, повертаючи писки до господаря, а що він не зважав, ішли далі, покивуючи. Здуті їхні вим'я були повні молока; велике густожовте сонце спинилося над найвищою горою, більшало й наливалося червінню. Кривава барва розтеклася по річці, і та раптом затріпотіла, замигтіла й заграла.

В-5. Марія в цей час доїла кіз. Сиділа посередині зарослого шпоришем дворика, і біле пахке молоко прискало в емальовану каструлю. Шумувало в ній та пінилося, начебто сік той із трави й листя, що його випили тварини за день, ще й досі нуртував. Кози позирали вряди-годи на господиню й чекали черги, а коли Марія відпускала видоєну, до неї притьма прискакувала друга. Старий позирав на них з-за окулярів, відриваючись на мить од писання: двір, наповнений білими тілами, зелена, аж соком прискала, трава, навдивовижу знайома й рідна жінка і сухий прискіт падучого молока – все це відбивалось у його окулярах.

Завдання ІІІ. Користуючись Словником лінгвістичних термінів, розкрити зміст таких термінів:

вербалізація, видова кореляція, парновидові дієслова, двовидові дієслова, непарновидові дієслова, перфективація, імперфективація.

ІІ

Завдання І. Виконати морфологічний розбір перехідних дієслів за схемою

(*Схема повного морфологічного аналізу дієслова:* 1. Записати слово. 2. Визначити його частиномовну приналежність і початкову форму. 3. З'ясувати, особова чи родова форма дієслова. 4. Визначити граматичні категорії: а) загальнодієслівні: вид, перехідність, стан; б) частководієслівні: спосіб, час (для форм дійсного способу), особу (для форм теперішнього та майбутнього часу, наказового способу); в) іменні: рід (для форм минулого часу та умовного способу), число. 5. Вказати дієвідміну. 6. З'ясувати синтаксичну роль.)

В-1. 16 липня 1919 року Галицька армія після тяжких боїв із поляками перейшла Збруч і з'єдналася з Дієвою армією Української Народної Республіки. Обидва війська опинилися на мізерному клаптику Великої України в так званому Кам'янець-Подільському мішку. Від заходу підпирали поляки, з півночі, сходу й півдня насідала московсько-більшовицька навала. Виснажені безнастанними боями, і галичани, і наддніпрянці були в катастрофічному стані – бракувало зброї, технічного виряду, амуніції, одягу, взуття, харчів, ліків… (В. Шкляр).

В-2. Їм добре запам'ятався той перший досвід «кооперації» з повстанцями. Коли готували удар на Жмеринку, тоді теж прийшла команда зв'язатися з отаманом Шулікою, який, було сказано, стоїть у сусідньому селі. Сотник Станімір, ідучи шукати отамана, взяв із собою поручника Гірняка, і вони швидко знайшли повстанців. Ті саме скупчилися біля цукроварні й вантажили мішки на підводи.

Цукор був другою валютою після солі, тому ця ватага одразу видалася їм підозрілою. «Гей, хлопці! – гукнув сотник Станімір. – А де ваш отаман?» (В. Шкляр).

В-4. Їм добре запам’ятався той перший досвід «кооперації» з повстанцями. Коли готували удар на Жмеринку, тоді теж прийшла команда зв’язатися з отаманом Шулікою, який, було сказано, стоїть у сусідньому селі. Сотник Станімір, ідучи шукати отамана, взяв із собою поручника Гірняка, і вони швидко знайшли повстанців. Ті саме скупчилися біля цукроварні й вантажили мішки на підводи. Цукор був другою валютою після солі, тому ця ватага одразу видалася їм підозрілою. «Гей, хлопці! – гукнув сотник Станімір. – А де ваш отаман?» (В. Шкляр).

В-5. Вони підійшли ближче, Станімір почекав, поки отаман Шуліка випустить ще одну чергу, тоді голосно кашлянув. Знехотя озирнувшись, отаман подивився на візитерів, як пес на висівки, потім зліз-таки з ясена, і тепер уже вони дивилися на Шуліку такими очима, наче той спустився до них не з дерева, а зліз по драбині з неба. Вишневий жупан на Шуліці був пошитий із того гаптованого краму, яким обшивають сидіння у вагонах першої кляси і який батько-отаман чи його хлопці, вочевидь, здерли з дивану сальонки (В. Шкляр).

В-6. Поки підозра впала на купця-вірменина, що це він заніс із старим лахміттям чуму до Коша, то вже й пізно було щось у нього питати. Карапет Месропян, сердега, тут-таки, навіть не від’їхавши на Кам’янець, одійшов на той світ у гарячці, а за ним переставилися в муках і брат його Гурген та синок Мовсес.

Шкуринські й васюринські козаки мерщій покинули свої курені, де зберігався Карапетів крам, а наказний кошовий отаман Грицько Пелех оголосив карантин. Добре, що якраз перед пошестю Сірко з більшістю запорожців пішов на Тягиню, людей у Січі лишилася жменя. (В. Шкляр).

В-7. Після того козаків як підмінили, вони ходили січовим містечком шовкові, ніякої тобі гучної пиятики, ніякої сварки, і щодня молилися в церкві святої Покрови, ставили свічки і дякували Богородиці, що знов заступила їх у найтяжчу хвилину, відвернула чуму, затулила їх покровом своїм од лиха великого; а тут, як на те, ще государ-царевич до них явився, Сірка виглядає, і тепер братія козацька сушила голови, як би гідно та ґречно зустріти кошового.

– Я знаю, що треба зробити, щоб потішити батька! – сказав Гандрій Тхорик, чухаючи ту місцину на тім'ї, де колись ріс оселедець. (В. Шкляр).

В-8. Наказний Пелех підвів до Сірка царевича Симеона, який тримав хоругву з двоголовим орлом, і пояснив, хто це такий. Проте Сірко, зморений з дороги, чи то щось не дочув, чи не подав виду, але він лише кивнув головою. Поздоровкався зі старшинами та значними товаришами, привітав козаків і сказав, що йому треба якомога швидше перечитати листи, які за його відсутності надійшли від гетьмана Самойловича. Ті листи зберігалися у військовій скарбниці. Сірко залишив військо на осавула, а сам, подавши знак писареві Андрію Яковині, пішов до військової скарбниці, де нарешті сів не в сідло, а на лаву, випростав ноги в рудих чоботях з телячої шкіри, заплющив очі. (В. Шкляр).

В-9. Січові кухарі-кашовари уже були в поготівлі, бо ж кошовий повернувся з походу, тож бігцем понаносили стільки всілякого їдла та пійла, що розбігалися очі. Печена білуга й севрюга, з риби ще чилик, билизна і щука, камбала, сула й вирезуб, покраяний на ласі шматки в'ялений сом, тарань та рибець стікали густим, як олива, жиром. Для дідів-райців, котрі часом полюбляли солонцювати дрібненькою рибкою, напражили в'юнів, бобирів, явдошок і сцикавок. Риби було якої хоч уволю, бо через чуму не смажили чотириногої дичини, вони, ці небораки сугаки, харсуни, бабаки, бобри та всяке дрібне суслиння якраз і розносили пошесть. (В. Шкляр).

В-10. Один крижень був такий велетенський, що Сірко грішним ділом подумав, чи не запекли його домашнього півня Горлопана, якого він тримав у себе замість годинника. Ні, забожилися Печиборщ і Неїжкаша, хто б же підняв руку на Горлопана, таку мудру птицю, що поки не закукурікає, то й світ не розвидниться.

А ще із м'яса Печиборщ і Неїжкаша принесли пастурми та в'яленої конини, що її козаки насмикали під Тягинею з-під татарських сідел. Із тих трофейних набутків приперли й барило вина та діжку бузи, а горілку поставили свою в сулії з такого темного шкла, що п'єш і не бачиш дна.

Сірко підняв свій срібний кубок за здоров'я царевича Симеона, випив і так голосно крякнув, що на тарелі здригнувся велетень-крижень, – видно, бідака, подумав, що то подав голос хтось із качиної зграї, яка летить його визволяти. (В. Шкляр).

Завдання ІІ. Виконати морфологічний розбір неперехідних дієслів (за схемою).

В-1. Се було на вулиці, перед будинком карного суду, в однім із більших провінціональних міст. Власне вибила перша, карна розправа скінчилася, і з суду виходили купами свідки – селяни, жиди, якісь ремісники, поліційні стражники. Адвокат д-р Євгеній Рафалович вийшов також, вирвавшися з-поміж своїх клієнтів, цілої купи селян, що були оскаржені за аграрний бунт і тепер, дякуючи його блискучій і вмілій обороні, не тільки увільнені трибуналом, але надто мали надію в дорозі цивільного процесу виграти те фатальне пасовисько, із-за котрого знялась була буча.

В-2. Оклик, що залунав із другого краю вулиці, вивів його з тої рівноваги. Він озирнувся і побачив, як півперек вулиці, кланяючись капелюхом і весело балакаючи, наближався до нього середнього росту підстаркуватий панок з коротко остриженим ріденьким волоссям, рудими, сивавими вусами, одягнений у чорний витертий сурдут. Д-р Рафалович мав бистре око і добру пам’ять, але не міг пригадати собі, щоб де-небудь і коли-небудь знав сього панка. Панок, видно, й сам догадався сього.

В-3. Життя – се мій скарб, мій власний, одинокий, якого найменшої частинки, одної мінутки не гідні заплатити мені всі скарби світу. Ніхто не має права жадати від мене найменшої жертви з того скарбу, так, як я не жадаю такої жертви ні від кого. Суспільність, держава, народ! Усе се подвійні кайдани. Один ланцюг укований із твердого заліза – насилля а другий паралельний із ним,

виплетений із м'якої павутини – конвенціональної брехні. Один в'яже тіло, другий душу, а оба з одною метою – опутати, прикрутити, обезличити і упідлити високий, вольний витвір природи – людську одиницю.

В-4. Тямиш ту поляну, де ми уперве здибалися? Я була в зеленій стрілецькій куртці, з лефошівкою через плече, з готуром свіжо застріленим у торбі, з свиставкою в губах. Тямиш, як ти витріщив на мене очі, побачивши мене? А я розреготалася, побачивши твоє зачудування. А ти був у простій блузі, підперезаний ременем, блідий іще від недавно відсидженої тюрми, з утомленим, помарнілим лицем, з крисатим капелюхом, насуненим на чоло. А почувши мій регіт, ти стрепенувся нараз, і зняв капелюх, і наблизився, і почав звинятися, що без дозволу ходиш по лісі, але тобі веліли лікарі... а ти тілько що вчора приїхав…

В-5. В таких хвилях ти цілував палкіше, пригортав мене до серця сильніше, і з твоїх уст лилися слова, що були для мене, мов роса для зв'яленої квітки. В таких хвилях мені здавалося, що заглядаю в твою душу, а крізь неї в якийсь величний світ, повний чудес і невиданої пишноти.А потім я почала ревнувати тебе до сеї сойки. Тихо, в глибині душі, я почувала глуху заздрість до неї. Мені здавалося, що ти не мене любив, а її. її веселий скрекіт будив тебе щоранку; їїтихе порання в гнізді оживлювало тебе; цікавий погляд її очей наповняв тебе чарами, окрилював твої слова. І я зненавиділа її, як свою суперницю. Не смійся з мене, Массіно! Се правда…(Іван Франко).

В-6. Іван Міюський спантеличено закліпав товстими повіками. Він раптом побачив, що допитувач уже сидить не на вороному коні, а на сірому, і його очі зовсім не карі, а сірі. Донець геть розгубився, коли його погляд ковзнув ліворуч і він побачив, що вершник, який сидів на сірому коні, тепер опинився на вороному. Тим часом цей вершник, щоб показати мандрівцям, що він живий, не намальований, теж відкинув клобук за величезну, як добрий гарбуз, голову, стромив у зуби маленьку череп'яну люлечку, дістав трут та кресало і, вдаривши залізом об кремінь, запалив носогрійку. Гірка пахощ, перебиваючи запах дьогтю, цівкою потекла крізь вогкий туман до Івана Міюського, наче йому хтось ткнув під самісінький ніс пучок євшан-зілля. (В. Шкляр).

В-7. Пелех нігтем великого пальця підкинув монету, вона срібно замерехтіла в повітрі, потім, дзенькнувши, вдарилася об дубову стільницю, підстрибнула й не покотилася далі, а лягла перед їхніми очима догори орлом. Пелех, Білий і Яковина відчули полегшу, бо всім трьом вже не стачало терпцю дізнатися, з чим же прийшли до них донці. Але ні суддя, ні писар не знали, що на такі випадки наказний Грицько Пелех мав особливого єфимка, на якому з обох боків був викарбуваний орел.

Проте він, наказний Пелех, розвівши руками, сказав невдоволено:

– Ну що ж, нехай приходять. – Ще трохи подумав і підняв угору вказівного пальця: – Але не в Січ. Приймемо їх за валом у грецькій хаті, а далі воно покаже. (В. Шкляр).

В-8. Гостьова грецька хата, де зупинялися чужоземні посли та інші поважні приходьки, майже нічим не різнилася від козацьких куренів, хіба завдовжки була меншою та стояла не в самій Січі, а сажнів за сто від неї. Там, де за ровом, за валами та дубовим палісадом, що оточували чортомлицький Кіш, у добру годину кипіло своє життя. Тут вирувала ярмаркова торговиця, дружно сусідували кузня, гончарня, чинбарня, лимарня і, звичайно ж, шинок, а ближче до води, майже над Чортомликом, осібно стояла грецька хата. Колись грецькі посли приїжджали до запорожців із чолобитною, тут гостювали, та відтоді й пішла така назва. (В. Шкляр).

В-9. Але зараз і торговиця, й кузня, й гончарня, і шинок дихали пусткою, і ця порожнеча моторошно важніла від густого туману, що сунув сюди з чотирьох річок – Базавлука, Прогною, Скарбної та Чортомлика. Усі вони, яка гирлом, яка боком, тулилися до Січі, захищаючи її від орди. Та зараз не видно було ні річок, ні Сумського шляху од поля, єдиного путівця, що вів на Січ суходолом, тому наказний Пелех, суддя Білий та писар Яковина побачили донців у супроводі Кирика тільки тоді, як вони вже під'їхали до грецької хати.

Кирик повів прибульців до конов'язі, тимчасом як Іван Міюський і молодик у зеленому лисячому каптані, віддавши козакам поводи, пішли до посольського куреня, куди їх чемно запросили старшини. (В. Шкляр).

В-10. – Братіє моя люба, товариство поважане низове, пановемолодці! Ви можете мене покарати найлютішою смертю, можете роздерти отут на шматки чи втопити у Чортомлику, як колись Сірко чорта у ньому втопив, можете повісити чи спалити на вогні, як

чумного, але перед тим мусите знати, що ми із суддею Степаном Білим та писарем Андрієм Яковиною не розголосили вам про прихід до нас царевича Симеона Олексійовича лише на його ревне прохання. Не з руки було нам чинити всупереч повелінню самого государя-царевича до приходу Сірка, нашого славного кошового, бо казано ж у Святому Письмі: не накликай на себе біди, вона, коли схоче, сама прийде. (В. Шкляр).

Завдання ІІІ. Виконати морфологічний розбір зворотних дієслів (за схемою).

В-1. Це двері до іншої реальності! А ще вражає швидка зміна картинки протягом якихось кількох годин. Уранці ти ще дома, а вдень уже виходиш з літака, скажімо, в Гельсінкі. Через півгодини ти – в електричці, що мчить просторами Фінляндії. Минає сорок хвилин – і вже в Турку, ще тридцять – на одинадцятипалубному поромі. А за годину він несе вас хвилями Балтії до Стокгольма. З ілюмінатора спостерігаєш за високими темно-зеленими хвилями. І згадка про те, що вранці пив каву на балконі свого міста, стає химерною. Хоча минуло лише кілька годин! А враження таке, що між кавою на балконі і прямуванням до берегів Швеції пролягає 4 щось подібне до вічності.

В-2. Мені здається, що саме тоді загадки тих руїн і пам'яток – штучних чи не штучних – входять у тебе разом з повітрям. Часом самотужки знаходиш відповіді на запитання, на котрі не може відповісти і найдосвідченіший гід. Варто лише налаштуватися на трансляційні хвилі, котрі охоплюють тебе в кожній незнайомій

місцевості. Головне – відчувати їх. А якщо відчуєш, то плаватимеш у них, мов рибка. Тоді до тебе заговорить і каміння... Стосунки зі світом дуже схожі на будь-які інші людські стосунки. Коли ти це розумієш, то вже не приховуєш того, що... ну, не вразив тебе той чи інший об'єкт, а привернуло увагу щось зовсім інше.

В-3. Це досить дивний страх: боюся не набратися потрібних і загальноприйнятих вражень. Боюся, що мозок відмовиться сприймати інформацію. Так, як це буває перед іспитами, коли береш підручник і наказуєш собі максимально сконцентруватись, а потім читаєш і... думаєш про щось своє. І з жахом помічаєш це лише тоді, коли з сотню сторінок уже перегорнуто, як нібито прочитані. Так буває ще й тоді, коли тобі кажуть: «Маєш неодмінно прочитати цю книжку – вона геніальна!» І ти починаєш напружуватись, аби всотати в себе цю геніальність, і знову сто разів повертаєшся до одного і того ж рядка.

В-4. Далі Симеон розповів, що між ним та боярином Милославським розпочалася справжня війна. Дід Ілля то штурхне його непомітно, то вщипне, то наступить на ногу мов ненароком – це щоб малий тримався від нього чимдалі. Він поскаржиться матусі, що дід його кривдить, а вона сміється, каже, тобі приснилося. Це ти, каже, лихий на дідуся, хіба то хто насипав йому перцю під ніс, коли старенький дрімав? А хто його ковіньку весь час ховає?

І тоді малий сказав матусі таке, чого вона вже ніколи не могла забути: «Якби мені дали хоч три дні поцарювати, я б усіх бояр винищив». – «Усіх? – вражено запитала Мар’я Іллівна.– І рідного дідуся Іллю?» – «А його найпершого!» – відповів Сьомка.

(В. Шкляр).

В-5. Певно, це був Тапіо – північний лісовий бог, котрий, за легендою, і утворив ці краї. Адже перша назва Фінляндії – Тапіола. Так її називали в часи, коли тут, на кам'янистих і неродючих скелях, оселилися перші мешканці – племена суомі, хяме і кар'яла. «Тапіола» в перекладі означає «рідне, потаємне». Закон бога Тапіо тут діє до наших днів – зберігати все у первісному вигляді: води, гори та ліси мають бути такими, якими їх створила природа. Як це вдається – загадка. Але навіть у Гельсінкі з крана тече кришталево чиста вода, яку можна пити, мов з лісового джерела (Ірен Роздобудько).

В-6. Кошовий, видно, вертався після вдалого промислу, бо над його військом теж розвівалася малинова хоругва, і від того ясного полотнища отаманове лице відсвічувало малиновою смагою. Та й усе військо цвіло, як макове поле, що простелилося серед зими перед Січчю, – тоді зо дві тисячі запорожців ходило на Тягиню. В обозі, окрім возів, навантажених усіляким добром – від килимів, хутра, коштовних вин до срібного посуду й тютюну, були й полонені татари. За довгу дорогу вони змирилися з долею і тепер примруженими очицями зиркали на Січ, якою лякали їх змалечку. Ось вона стояла перед ними і дивилася на своє малинове військо, дивилася на Сірка, а Сірко дивився на неї, осіняючи себе хрестом. (В. Шкляр).

В-7. Молодик підвівся, поправляючи на голові соболеву шапку-макітру, тихо відкашлявся в кулак і набрав повні груди повітря, але Сірко застеріг:

– Тільки правду кажи, бо ми тут на Січі уже набачилися всіляких

пройдисвітів. – Кошовий чомусь подивився на гетьманського посланця Зуба, і його колючі очі в бурштинову крапочку взялися лихим блиском – там затріпотіли крильцями золоті мушки. – З такими в нас розмова коротка. А ти ж іще молодий, жаль буде, коли розгніваєш брехнею і Бога, і наше чесне товариство.

Хлопець зняв з голови шапку, притиснув її обіруч до грудей, і тут усі побачили, що на очі йому навертаються сльози. (В. Шкляр).

В-8. Відтоді добра матуся почала дивитися на сина вовком.

Якщо ти, каже, ображатимеш дідуся, я тебе з дому вижену. Ну, сварилися, воювали, поки діло дійшло до крові. Раз прийшов до боярина Іллі Милославського німецький посол, сиділи вони в їдальні, полуднували. Малий трішки відхилив двері до їдальні, заглянув у щілину, а на столі такі гарні яблука на золотій тарелі! Він туди – і хап найбільше! «Сімеон! – закричав Ілля Милославський. – Так не культурно!» Німецький посол сидить, сміється: «Яке миле дитя!» – каже, а старий вислюк ні сіло ні впало вхопив Сьомку за вухо і так крутонув, що був би відірвав, якби німець не оборонив. (В. Шкляр).

В-9. Однак Симеон сказав, що він швидко звик до такого життя і воно йому навіть сподобалося. Мандрувати світом куди цікавіше, ніж нудитися в царських палатах. До того ж кульгавий Прокл і сліпий, однорукий Ілля виявилися чуйними людьми, набагато добрішими за пихатих бояр. Вони ділилися з Сьомкою останнім кусником хліба, купували йому на базарах льодяники, латали одежину, гоїли вавки, навіть залікували на нозі ту ядучу рану, що мамка-цариця пробила ножем. Сьомка позбувся порчі в крові, став

зовсім здоровим. Прокл навіть намагався якось підправити йому праве вухо, яке розтягнув боярин Милославський, та це йому ніяк не вдавалося. (В. Шкляр).

В-10. В академії Кирикові не сподобалося. Там теж навчання провадили мертвою мовою. Тільки до однієї додалася ще й друга – латинка. Кирик занудьгував. Він ще дужче переконався, що в цьому світі існує якась лукава змова. Люди мовби не живуть, а придурюються. Кривляються, як у вертепах та інтермедіях, що їх в академії ставили спудеї. Кирика не цікавили ні ті одноманітні вертепи з мальованими вусами та робленими з клоччя бородами, ні злодійські забави, коли спудеї налітали на чужі садки або й на ярмарки, де змагалися між собою, хто більше вкраде бубликів чи маківників.

Богун привіз Кирика на невеличкий острів, званий Жаб'ячим, що ховався далеко в плавнях, куди, здавалося, не ступала людська нога. (В. Шкляр).

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Які морфологічні ознаки властиві дієслову?

2. Яку систему дієслівних форм утворює дієслово у сучасній українській мові?

3. Які дієслівні форми називають дієвідмінюваними (предикативними)?

4. Які дієслівні форми називають недієвідмінюваними (непредикативними)?

5. Які граматичні категорії має дієслово?

7. Які граматичні категорії називають загальнодієслівними?

8. Яке значення передають дієслова доконаного виду?

9. Яке значення передають дієслова недоконаного виду?

10. Які дієслова виступають тільки у значення доконаного виду?

11. Які дієслова виступають тільки у значення недоконаного виду?

12. Як утворюються видові пари дієслів?

13. Які дієслова називають перехідними?

14. Які дієслова називають неперехідними?

15. Яку дію позначають дієслова у формі активного стану?

16. Яку дію позначають дієслова у формі пасивного стану?

17. На які семантичні групи поділяють у сучасній українській мові зворотні дієслова?

18. Які способи дієслова виділяють у сучасній українській мові?

19. Що виражає морфологічна словозмінна категорія часу дієслова?

20. Які парадигми утворюють особові форми дієслова?

ЗАВДАННЯ ДЛЯ АУДИТОРНОЇ РОБОТИ

І. Виконати морфологічний розбір особових дієслів (за схемою).

В-1. Старий Кміта їм так і сказав. Ми не будемо ловити на льоту кулі, не будемо перекидатися на вовків чи лисиць, не плаватимемо на ряднах, не сідлатимемо чортів. Нехай люди в це вірять, не треба їх розчаровувати, бо легенди завжди цікавіші за те,

як воно є насправді. Але ми з вами зможемо дуже багато. Що завжди добре вміли характерники, то це напустити на чоловіка туману або так його заморочити, що сердега побачить у пенькові вовка, в трьох застромлених у землю списах – ціле військо, у старій карзі – вродливу дівчину, а темної ночі добачить у конячих вухах чортові роги. У страху очі великі, і цими настраханими очима чоловік бачить світ не таким, як він є. (В. Шкляр).

В-2. Коли засинають втомлені любощами закохані, коли в тяжкому маренні стогнуть змучені безсонням старі люди, коли королі сходять з пишних своїх парсун у позолочених рамах, а давно вмерлі красуні шукають свою навіки втрачену принадливість, коли жоден птах не заспіває, коли ще не леліє обрій, коли зітхання проноситься в просторі й лине сум над степами, – може, саме тоді й мені з'їхати з високої круглої купи каміння посеред просторої київської площі мого імені й поскакати на бронзовім коні, весело замахуючись бронзовою булавою під бронзовий цокіт копит, розлякуючи малечу, яка так любить гратися біля підніжжя пам'ятника? (П. Загребельний).

В-3. Хтось прийде, присунеться нечутно, поставить питво, поправить подушку, схилиться наді мною, прошепоче ласкаво: «Батьку!», але мене тут немає, я лежу й не лежу, дух мій давно відлетів з цього темного покою, дух рветься до небес, але падає й падає на землю. Накрити б усю її наче крилом Божим!

Я народився в грудні, на третій день різдвяних свят, в місяці народин святих, деспотів і археологів, які викопують давно вмерлі святощі. А може, я ніколи й не народжувався? Бо не було в мене ні

дитинства, ні юності, не відведено мені звичайних людських утіх, хоч страждань відміряно доволі, навіть ім'я моє справжнє – Зиновій – Зенобій і Теодор – забулося через свою незвичність… (П. Загребельний).

В-4. Мене сприйматимуть таким, як на парсунах безіменних козацьких малярів і на штиху голландського майстра Гондіуса. З вусами, товстий, з плюмажем на шапці й з булавою в руці. Навіки такий. До того не існував. Народився вусатим, з булавою, в шовках і золоті. Народився Богдан. І ніколи не вмирав. Живу далі й далі, розпростуюся, мов неприступний праліс.

Про мене написано стільки книжок, що незмога не те що прочитати, а й полічити. Єдиний, хто зміг осягнути все написане – я сам. Я міг би сказати цим людям усе, що думаю про їхні нечисті наміри, нечесні прийоми, фальшивий пафос, нерозумний гнів, безмежну хвалу й ще безмежнішу хулу.

Але я мовчатиму. Скажу лиш, що насправді ніколи не був такий бравий і хвацький, як мене дехто малював. (П. Загребельний).

В-5. Ось мені вже сто, а то й більше літ, і лину я над землею рідною, як дух невтоленний, далі й далі, і перед очима моїми постають численні безлюдні городи й замки, порожні вали, колись висипані працею людською, як гори й пагорби. Всі вони правлять тепер за пристанище і поселення не людей, а тільки диких звірів. Я побачив, що колишні неприступні твердині – Одні стоять малолюдні, інші зовсім спустошіли – розруйновані, засипані землею, заплiснявілі, зарослі бур'янами і повні лиш черви, змiїв, усякого гаддя, що там кублиться. Роздивившись, побачив я покриті мохом,

очеретом і зіллям просторі тогобічні українські поля і розлогі долини, ліси й великі сади, красні діброви й річки, стави й занедбані озера. (П. Загребельний).

ІІ. Визначити лексичне значення, морфологічні ознаки та синтаксичну роль дієвідмінюваних (предикативних) форм дієслова.

В-1. Може, їх вабило вікно. Ще позаторік його не було. Отава добре пам'ятав, що в цій оберненій до моря стіні кафе "Ореанда" були звичайні два вікна з банальними брижистими шторами з кремової чесучі. Але потім хтось, достосовуючись до моди, вивалив стіну геть і утворений в такий спосіб отвір затулив суцільним склом, привезеним з Артемівська, а то й з самої Німеччини (що теж було модно серед будівельників) і вправно вставленим у ковану залізну раму, вміло тоновану лискучо-чорною фарбою, що вже давало й зовсім неочікуваний ефект поєднання модерну з старовиною, бо чорна залізна рама видавалася мовби кованою в простій сільській кузні.

В-2. Наприклад, танці. Навіть зараз, коли курзал і всі літні майданчики ще тільки лагодилися для справжнього сезону (бо хто ж їздить на курорти взимку) і коли тільки ті санаторії, що мали великі клуби, могли дозволити собі розкіш щовечора влаштовувати для своїх і приблудлих курортників танці, так от навіть зараз це немудре і, якщо розібратися, досить безглузде заняття набувало розмірів всезагальногр шалу або й пошесті. На танці бігли всі – молоді й старі, здорові й хворі, холості й одружені, вродливі й такі, що ліпше б їм

сидіти вдома та нікому не показуватися, – для всіх день був лише коротким і нудним вступом до блаженного вечора.

В-3. Після того цікавість до художниці в їхньому товаристві не зменшилася, а навіть побільшала, але була то цікавість чисто теоретична. Просто знічев'я перекидалися вони між собою двома-трьома словами про художницю, коли бачили її після сніданку або обіду, лікар зітхав, бо така жінка, така жінка, інженер поскрегочував зубами, бо як вона сміла, як вона могла, поет сісікав, бо не міг терпіти поблизу ще одної людини, яка хоче привласнити неподільне право на геніальність, лише Отава був абсолютно байдужий до художниці, як взагалі до всіх жінок, які жили в їхньому санаторії і які зустрічалися їм щодня на набережній, байдужий до танців, до знайомств, до любовних пригод.

В-4. І, певно, в багатьох людей теж добігали до кінця дні перебування коло моря, і люди раділи поверненню додому, але водночас жалко їм було розлучатися з морем і горами, якась непевна тривога закрадалася в їхні душі, люди ставали метушливими, не знали, куди себе подіти, кидалися то до моря, на широку набережну, то забиралися в гори до водоспаду, то рвалися всі на концерт прибулої з Москви знаменитості, то забиралися в маленькі кафе, набивалися туди набгом, сиділи там до пізньої ночі, а потім раптом згадували, що на автовокзалі став до дії новий ресторан, надзвичайно модерний, з фінськими меблями, з грузинською чеканкою, і бігли через усе місто туди, щоб встигнути до закриття.

В-5. І все-таки воно наздоганяло. Ближче й ближче – тук-тук-тук! Уперто, відчаєно, майже в безнадії билося об тверді плити позад

Отави, який ішов швидше й швидше, вже чомусь твердо переконаний, що женеться саме за ним, навіть починав уже здогадуватися, хто саме, хоч не був ще певний, але певність тут була зайва, бо однаково знав ці кроки, звідкись давно вже відомий чомусь був йому оцей перестук каблуків, так ніби він тільки те й робив у своєму житті, що наслухував перестуки жіночих каблуків і вирізняв з-поміж них один, той, що колись має почути його в вологій холодній пітьмі на безлюдній алеї приморського міста (Павло Загребельний).

Практичне заняття № 10-11

ТЕМА: СИНТАКСИЧНИЙ РОЗБІР ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ

ПЛАН

1. Синтаксичний аналіз односкладного речення.
2. Синтаксичний розбір простого речення, ускладненого:
   а) однорідними членами речення;
   б) відокремленими означеннями;
   в) відокремленими прикладками;
   г) відокремленими обставинами;
   г) відокремленими додатками.

ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Бевзенко С. П. та ін. Сучасна українська мова. Синтаксис : навч. посіб. С. П. Бевзенко, Л. П. Литвин, Г. В. Семеренко. К. : Вища шк.., 2005. 270 с.

2. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис : підручник / А. К. Мойсієнко, І. М. Арібжанова, В. В. Коломийцева та ін.; за ред. А. К. Мойсієнка ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К.: Знання, 2013. 238 с.

Додаткова

1. Мойсієнко А. К. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис простого ускладненого речення. К.: ПП Я. Січовик, 2006. 240 с.

2. Сучасна українська літературна мова: підручник М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін. / за ред. М. Я. Плющ. 2-ге вид., перероб. і допов. К., 2000. 430с.

3. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: підручник. К.: Видавничий центр «Академія», 2004. 408 с.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

І

І. З творів художньої літератури виписати 15 односкладних речень (різних видів). Визначити види односкладних речень та форми вираження в них головного члена.

ІІ. З творів художньої літератури виписати прості речення, ускладнені:

а) дієприкметниковим зворотом (5 речень);

б) дієприслівниковим зворотом (5 речень);

в) однорідними додатками (5 речень).

Три речення (на вибір) розібрати за схемою

Схема розбору простого ускладненого речення:

1. Тип за кількістю граматичних основ (просте / складне). 2. Тип за метою висловлювання (розповідне, питальне, спонукальне). 3. Тип за інтонаційним оформленням (окличне/ неокличне). 4. Тип за характером предикативних відношень (стверджувальне / заперечне).

5. Тип за структурою граматичної основи (двоскладне/ односкладне). 6. Тип за наявністю (відсутністю) другорядних членів речення (поширене/ непоширене). 7. Тип за наявністю (відсутністю) обов'язкових членів речення (повне/ неповне). 8. Тип за наявністю (відсутністю) засобів ускладнення (неускладнене/ ускладнене). 9. Пунктуація. 10. Аналіз головних і другорядних членів речення: а) пояснюване слово; б) запитання; в) аналізоване слово; г) член речення, його різновид; ґ) засіб вираження; д) тип синтаксичного зв'язку. 11. Засоби ускладнення.

II

І. Виписати з тексту односкладні речення та розібрати їх за схемою.

В-1. Земля повертає боки. Вишні, черешні набули властивих барв, барв крові та сонячного променя. Вони прозорі хрустально. Яблука, сливи й виноград налилися соками і також прозорі. Пити й п'яніти хочеться. Ліси загорілись пожежею, горіли не стліваючи. Полум'яні язики відривалися від гілок, поволі спадали до землі й кричали під ногами (Улас Самчук).

В-2. Маленька Марія йшла вже з життям. Не раз прокинеться від сну, нап'ється з материного лона пахучого напою і наповняється радістю... Белькоче, піднімає до самого носа ноженята, завзято пацає ними, розчепірює ледь помітні пальченята, а руками ловить щось настирливе перед очима. Стільки праці, простору. Таке чудесне й смачне молоко!. .(Улас Самчук).

В-3. Вмоститься «на луці» і що ж?.. Отак сидіти спокійно і слухати, як тато дихає, дивиться, як поволі жує, як ворушиться його

борода і моргають вуса. О ні! Нащо ж тоді ті вуса і та борода такі великі й такі м'які? Так і просяться запустити у них рученята і потягати як слід. І Марія береться за свою працю. Що їй до того, що тато втомлений? Він крутить головою і мовчить, ніби зовсім нічого не зауважує. Сильний тато, добрий тато (Улас Самчук).

В-4. Минуло багато днів. Кожного з них Марія кликала й чекала маму, але сходило сонце, Марія лягала спати, вставала - нема й нема. Поволі почала забувати. Жила у тітки Катерини. Де ж подінеться сирота? Забрала, і спочатку нічого було. Добра, лагідна. Але ж не може людина вічно бути доброю і лагідною, а ще коли маєш п'ятеро крикливих ротів. Всі хочуть обов'язково щодня їсти, треба тому чоботята, тому штаненята, те ногу розбило, того напав коклюш. Дядько Тить кошлає велику свою чуприну.

– Ай-яй-яй-яй! Що я з ними буду робити? Заїдять!.. – Бігає, рве, де може, латає діри, запихає роти... І тоді Марія відчула своє сирітство (Улас Самчук).

В-5. У дев'ять років Марія почала самостійно жити. Пішла у найми до Мартина Заруби. Господар порядний. Марію мили, чесали, відкормлювали. За це пасла літом дванадцятеро худоби, зимою носила воду, підстеляла в хлівах, помагала прясти вовну, клоччя, пряла на мішки вал і мотала клубки.

Марія швидко росла. На дванадцятій весні відчула дівочий сором і при зустрічі з хлопцями опускала на очі довгі чорні вії. Дивляться, задивляються, і кожний:

«О, це буде дівка!..» (Улас Самчук).

ІІ. Виписати з тексту прості речення, ускладнені відокремленими означеннями, та виконати їхній синтаксичний аналіз.

В-1. 1. Ти ще виболюєш болем, ти ще роздерта на шматки, та вже, крута і непокірна, ти випросталася для волі (В. Стус). 2. Висока могила-курган здіймається неподалік серед розриву хлібів, оборана, неторкана,в сивих полинах (О. Гончар). 3. Він придержав коня і, прищуривши очі, любувався горою, правду кажучи, було чим полюбуватися (Панас Мирний). 4. Сонце таке сліпуче тут світить, ніби ти опинився на якійсь уже іншій, ближчій до сонця, планеті (О. Гончар). 5. Чисте, прозоре повітря хвилюється рожевим світом, і чорна тінь неосвічених місць ще краще одрізняє ясну сторону (Панас Мирний).

В-2. 1. Розбуджена свіжим весняним повітрям, гіркуватим присмаком свіжозеленої землі, невтомним щебетанням жайворонка у високості, відчуває людина стремління пригорнути весь голубий світ (Григорій Тютюнник). 2. І дощами вмиті журавлі відлітають у тривожний дальній шлях (А. Малишко). 3. Велична гора, дивовижна картина! (Панас Мирний). 4. Я кину все. Я вірю в кілометри – обвітрені,задихані і злі (Л. Костенко). 5. Доноситься з блакиті, мов мелодія флейти, голос жайворонка (Панас Мирний).

В-3. 1. Чисте, прозоре повітря хвилюється рожевим світом, і чорна тінь неосвічених місць ще краще одрізняє ясну сторону (Панас Мирний). 2. Цей князь дбав про просвіту рідної землі, кохався в книгах, вільно володів п’ятьма мовами (М. Слабошпицький). 3. Веди мене, дорого правоти, як не мені, дай іншому дійти на тихі води

і на ясні зорі (Д. Павличко). 4. Високий, чистий дзвін коси передвіщав мені радість і втіху – косовицю (О. Довженко). 5. І двадцять три роки, подвоєні в тінях на худому обличчі, у зморшці на чолі, немов зреклись своїх прав, зсушили молодість... (М. Коцюбинський).

В-4. 1. Осіннє червоно-жовте березове листя дрожало безнастанно на лагіднім вітрі і набирало при західнім сонці рішуче кривавої краски (О. Кобилянська). 2. Тільки злетіть не змогли, не зуміли: переплутались крила (Л. Костенко). 3. Зболений ранніми болями, одержимий жагою любові до матері-Батьківщини, він виповів цю любов і цей біль у слові пекучому й шаленому (О. Гончар). 4. Попадало додолу покручене, зчорніле листя (М. Коцюбинський). 5. Дорога лежала під хмарами тиха, упокорена, заслана м'ятою-перем'ятою піщаною потертю, поля не засіяні і не волочені, сумовито-зобиджені (Ю. Збанацький).

В-5. 1**.** Нехай не ятрять прикрощі душі, нехай квітує щирість поміж нами (М. Луків). 2. Високої істини хай не торкнеться іржа! (Б. Олійник). 3. Без людської праці вся земля від краю до краю заросла б бур’яном (О. Довженко). 4. Недоступна кропива, обважніла насінням, немов бджола пергою, хазяйновито шепталась по своїх летовищах (М. Коцюбинський). 5. Високий, стрункий, білявий; блакитні очі, притомлені трохи; темна сорочка, широкий пояс – такий приїхав він в город (М. Коцюбинський).

ІІІ. Виписати з тексту прості речення, ускладнені відокремленими обставинами, та виконати їх синтаксичний аналіз.

В-1. І тоді ж так само вздовж ешелону пробігає начальник етапу. Він вибігає десь від «Й.С.» і, задерши голову, стурбовано мчить очима від вагона до вагона, – чогось шукає. Так він довго жене попри низку понурих, герметично закритих, рудих коробок, тих, що кожен з них «на сорок чєлавєк ілі восемь лашадєй», і нарешті коло середнього вагона зупиняється. Відсапується якусь мить. А тоді, задерши голову до загратованої діри, владно гукає в гроно мерехтливих очей і блідих облич, що поприлипали, мов паперові, до грат (Іван Багряний).

В-2. Він уже мчав по інших широтах, круто повернувши на південь, і прогримівши над широченним Амуром. Він ішов туди, де кінчається земля. Пролітав через кряжі інших гір, полохав інші, ще не бачені нетрі, проходив останні безконечні тунелі... Днями було видно, як красувалась і цвіла земля, розливаючись морем квітів. По них блукали розпучливо очі тих, що мали щастя припасти до грат... Обрії були заставлені сизими, фіалковими, синіми пасмами гір та гребенястих лісів. Блакитні широкі долини розстелялись і крутились казково, вкриті буйними травами, квітами, свічадами озер... (Іван Багряний).

В-3. 1**.** Лунають радісні пісні пташок, переплітаючись зі співом срібного струмочка (Панас Мирний). 2. Безконечні стежки, скриті, інтимні, наче для самих близьких, водять мене по нивах, а ниви котять та й котять зелені хвилі і хлюпають ними аж в краї неба (М.

Коцюбинський). 3. Чужих країв ніколи я не бачив, принад не знаю їхніх і окрас, та вірю серцем щирим і гарячим: нема землі такої, як у нас (В. Симоненко). 4. Зашепотіли збуджені листочки, оповідаючи сни свої, заметушилась у травиці комашня, розітнулося в гущині голосне щебетання й полинуло високо – туди, де небо міниться, де небо грає всякими барвами... (М. Коцюбинський).

В-4. 1. Проноситься пустун-вітерець, перешіптуючись з бруньками-немовлятами, соковитим салатовим листячком (Панас Мирний). 2. «..Не проминіть ніколи людину, не привітавши її, і добре слово їй мовте» (М. Слабошпицький). 3. Як скоро минули літа, не лишаючи по собі ніякого сліду! (О. Кобилянська). 4. Любив я, їдучи на возі з лугу, дивитися, лежачи, на зоряне небо (О. Довженко). 5. Він зрозуміє, що ця байдужість страшніша за стогони й сльози (М. Стельмах).

В-5. 1. Ліс починає нове життя, зодягнувшись у пишнобарвний одяг (Панас Мирний). 2. «Діти мої або хто інший, слухаючи мою грамоти цю, не посмійтесь над нею, а прийміть її до свого серця…» (М. Слабошпицький). 3. Було, вийду, сяду на призьбі, прислухаюся, придивляюся (Марко Вовчок). 4. Хапаючись руками за груди, за одвірки, за двері, сліпнучи од сліз і горя, вона якось вибралась із хати, за якою стугоніла хвиля (М. Стельмах). 5. Полохливий заєць, причаївшись під кущем, пригина вуха, витріща очі й немов порина ввесь у море лісових згуків...(М. Коцюбинський).

Практичне заняття № 12 – 13

ТЕМА: СИНТАКСИЧНИЙ РОЗБІР СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ

ПЛАН

1. Синтаксичний розбір складносурядного речення.
2. Синтаксичний аналіз складнопідрядного речення.
3. Синтаксичний розбір безсполучникового складногоречення.

ЛІТЕРАТУРА

Основна

2. Бевзенко С. П. та ін. Сучасна українська мова. Синтаксис : навч. посіб. С. П. Бевзенко, Л. П. Литвин, Г. В. Семеренко. К. : Вища шк.., 2005. 270 с.

2. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис : підручник / А. К. Мойсієнко, І. М. Арібжанова, В. В. Коломийцева та ін.; за ред. А. К. Мойсієнка ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К. : Знання, 2013. 238 с.

Додаткова

1. Мойсієнко А. К. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис простого ускладненого речення. К.: ПП Я. Січовик, 2006. 240 с.

2. Сучасна українська літературна мова: підручник М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін. / за ред. М. Я. Плющ. 2-ге вид., перероб. і допов. К., 2000. 430с.

3. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: підручник. К. :

Видавничий центр «Академія», 2004. 408 с.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ:

І

Завдання І. Виписати з творів П. Загребельного 3 складносурядних речення з різними типами сполучників та виконати їх синтаксичний аналіз за схемою

Схема синтаксичного аналізу складносурядного речення:

1. Визначення кількості предикативних одиниць. 2. Встановлення засобів поєднання предикативних одиниць. 3. Накреслення графічної схеми речення. 4. Визначення типу речення за кількістю граматичних основ та засобами поєднання предикативних одиниць. 5. Тип за семантико-синтаксичними відношеннями (відношення переліку, послідовності подій...). 6. Тип за структурними особливостями конструкції (відкрита / закрита). 7. Тип за метою висловлювання (розповідне, питальне, спонукальне). 8. Тип за інтонаційним оформленням (окличне / неокличне). 9. Пунктуація між частинами складносурядного речення. 10. Лінійна та графічна схеми речення. 11. Аналіз предикативних одиниць за схемою розбору простого речення.

Завдання ІІ. Виписати з творів В. Шкляра («Маруся», «Чорний ворон») 3 складнопідрядних речення з різними типами сполучників та виконати їх синтаксичний аналіз за схемою

Схема синтаксичного аналізу складнопідрядного речення:

1. Визначення кількості предикативних одиниць. 2. Встановлення засобів поєднання предикативних одиниць. 3. Накреслення графічної схеми речення. 4. Визначення типу речення за кількістю граматичних основ та засобами поєднання предикативних одиниць. 5. Тип за співвідношенням головної і підрядної частин (одночленне/двочленне). 6. Тип за семантико-синтаксичними відношеннями (означальне, з'ясувальне, умови…). 7. Тип за місцем підрядної частини по відношенню до головної. 8. Тип за метою висловлювання (розповідне, питальне, спонукальне). 9. Тип за інтонаційним оформленням (окличне / неокличне). 10. Пунктуація між частинами складнопідрядного речення. 11. Лінійна та графічна схеми речення.12. Аналіз предикативних одиниць за схемою розбору простого речення.)

Завдання ІІІ. Виписати з творів В. Шкляра («Маруся», «Чорний ворон») 5 складних безсполучникових речень. Пояснити розділові знаки у них.

ІІ

Завдання І. Виписати з тексту складносурядні речення та виконати синтаксичний аналіз їх за схемою.

В-1. Стій і мучся мовчки, а дома рідні ждуть; і ранок біліє за тинками, в саду, як люстро – ранок; павутинки обсипані росою і

світяться від чистого неба. Ти ж мучся безпровинно, бо понурик надумав з кістками взяти всіх. На думці знов: «Переступить хоч закон, хоч щоі» Якби тому рудцеві близько в очі заглянув, був би вражений – аж скипілістю біжать поблиски в окунюватих чоловічках кароокого крізь масивні, мов з криги січені, скельця окулярів. Лоб скосистий і білявий: різнить проти щік, пройнятих брунатною тінистю (В. Барка).

В-2. У нас криги розбиває блакитноокий березень. Спочатку він парубкує по лісах – видобуває з-під снігу ще нерозщібнуті нідсніжники, потім розморожує сік у березі і, коли вона блисне щасною сльозою, йде на річки й озера. Тоді на прогнутих плесах починають світити вимоїни і прокидаються льодоколи – поведуть своїми срібними смичками, і вже тільки прислухайся – над берегами й за берегами здиблюється бентежний передзвін, а в берегах шипить, гуркоче, шаленіє крига і радісно зітхає вивільнена хвиля.

Пройшовся березень з підсніжником на шапці і над татарським бродом, і під його ходою вибухнули криги, зосліпу посунули одна на одну, та на коріння яворове, та на м'який, з червонолозом берег, він закипів шумовинням, накостричився вирваним татарським зіллям… (М. Стельмах).

В-3. 1. Втрачаючи свій царський дрімотний спокій, вони зненацька оживали, золоте таріллЯ, здавалось, само розігнавшись, летіло стрімголів назустріч одне одному, і, з'єднавшись намить в поцілункові, знову розліталось врізнобіч, і вже знову вільно сміялось, пустотливо погойдуючись, сяючи розімлілим золотом до сонця (О. Гончар). 2. З цього невичерпного джерела мовець здобуває

не тільки знання про навколишній світ, а й моральні й естетичні оцінки та уподобання народу (І. Вихованець). 3. Частку за часткою свого пелюсткового світла віддають вони похмурим посланцям ночі, проте не все, проте дещо залишають і собі (Є. Гуцало). 4. Черемха клубочилась піною цвіту, а бузина ловила те пахуче шумовиння, піднісши вгору білі долоні (О. Донченко).5. Чи то солов'ї щебетали, чи капали роси з туманів,чи трави співали квіткам?(О. Олесь).

В-4. 1. Не йшла, а ніби напливала із золотого духмяного моря, гордо випроставшись, легко й ритмічно подзвонюючи у свої золоті литаври (О. Гончар). 2. Селяни горнулися до нього зі своїми кривдами і жалями, дуже часто зі справами, вже давно програними чи то через недбальство, чи через злу волю давніших адвокатів, і часто бувало так, що він, вирозумівши річ, мусив відправляти таких людей ні з чим, хоч і як добре розумів і живо відчував їх кривду (І. Франко). 3. Розійдеться грім над степами, погуркає, аж тріск та виляск навколо стоять, а тоді раптово затихне, затаїться десь у небі, ніби його й не було (В. Чемерис). 4. Безмежні поля біжать вдалину, а внизу шумлять хвилі широкої ріки, здіймаються пінисті гребені і з гулом розбиваються об берег (М. Рильський). 5. Люди від природи не наділені силою перевищувати самих себе, охоче підкоряються автоматизмові часу, і тоді запановують настрої жити лише нинішньою хвилиною, пливти за течією, покладатися лише на власні зусилля, забуваючи про корені, не зазираючи до верховіть... (П. Загребельний).

В-5. 1. Огняним їжаком, сердито настовбурчивши золоту щетину, сідало за снігами сонце, а проти сонця – дими з бовдурів: вихиляючись, перекидаючись, вистрибом мчали у прозоре небо *(Вас.).* 2. Не злинялі від часу, закучерявлені дуби, як військо шолом'яне, стояли плечем в плече проти них (хуртовини і вітру), надломлюючи їхню силу, а самі по коліна вгрузали у сніг. Солодкою стрілою пізній цвіт, Скрадаючися, приморозок ранить (М. Рильський). 3. Слово ніжне освячене любов'ю до найдорожчого на землі. Людина вибудувала з минулого у прийдешнє золотий міст, яким спішать у серця посланці людяності і любові – викупані у пелюстках квіту і в пробудженнях росяного ранку, прозоро-чисті слова моральності людської (І. Вихованець). 4. Не маком заквітчана, не барвінком повита, не весела, танцюриста, в червоному намисті стала перед нею доля, а побита холодом та голодом, укрита латками, з убогими торбами на плечах, в драній свитині, із заплаканими очима стала перед нею її доля (І. Нечуй-Левицький). 5. Причаїлися гори, повиті місячним сяйвом, заворожені красою роздольних, ніколи не бачених степів, що ними дихала пісня (О. Гончар).

Завдання ІІ. Виписати з тексту складнопідрядні речення та виконати синтаксичний аналіз їх за схемою.

В-1. За татарським бродом коні топчуть яру руту і туман. За татарським бродом із сивого жита, з червоного маку народжується місяць, і коло козацької могили, як повір'я, висікається старий вітряк.

А в татарському броді глухо бухикають весла: похилі, неначе давнина, діди ледь-ледь снують на човнах-душогубках, і не знати,

що вони виловлюють – рибу чи далеку минувшину, бо тут, над берегом, і соняшники, немов щити, бо тут, над водою, і комар дзвенить, як ординська стріла, бо тут і досі хвиля вимиває зотлілий посів зотлілого часу: чиїсь таляри, чиїсь щерблені стріли і щерблені кості.

О пам'ять і смуток землі, чи минулися ви? Чи минулись? Бо й тепер од печалі сивіє жито над Ханським і Чорним шляхами, бо й тепер є татарські броди й козачі могили. Це давнина, це наша гірка, немов полин, давнина, її вже забуває час по книгах і кобзарі по майданах (М. Стельмах).

В-2. О наші передчасно посивілі матері, із сапкою в руках, із серпом на плечі та болючою в очах югою. Ви не проходили гімназій, ні вищих, ні нижчих шкіл. Вашою єдиною школою і книгою була книга землі, зерно у землі, сонце над землею, і діти біля персів, і діти біля ніг.

Золоте Відродження змалювало людству мадонн. А хто змалював наших босоногих мадонн із сапкою в руках чи серпом на плечі та дитям біля персів, що знали не шовки, а лише нерівне, шорстке полотно? І чи зрозуміють це ті, що вже не знатимуть полотна і полинового смутку давнини?

Чи будуть довіку не як ношу, а як вдячність нести в душі свято і сум материнських очей і синівську вірність батькам, що шаблями вирубували новий час на чорних та ханських шляхах, щоб вони, ці шляхи, зосталися тільки полином пам'яті, а не шрамами сьогодення?.. (М. Стельмах).

В-3. Це не любов, а неясна тривога материнства приходила до неї раніше любові. Не раз ця тривога материнства передчасно підштовхує дівчину до того, що не стало коханням. Це підсвідоме відчувала й Оксана і дедалі частіше вечорами дивилася на татарський брід, на дорогу за бродом і на Чумацький Шлях над світом.

Між туманними зорями ловили вітер вітряки, під туманними зорями лежала вся її хліборобська сторона, що трималась на рахманному житі і добрих спокійних орачах. І хтось же повинен прийти звідти, сказати несказане, розбудити те, що вже, немов дитя, полохливо ворушилося під серцем. Юна любов завжди починається з очікування. Іще не полюбивши нікого, дівчина в незрозумілій тривозі ждала його, і чиїсь таємничі очі з'являлися їй з вечорів, і чиїсь кроки бентежили її, і комусь на всі чотири броди посилала свій голос, щоб по ньому хтось прийшов до неї (М. Стельмах).

В-4. Коли і по селах люди поволеньки потягнулися до книги, до вченого слова, до науки, до них із міста приїхав хмаробровий статурний агроном. З його засмаглого обличчя, либонь, ніколи не сходило літо, а з чорних очей допитливість. Розповідали, що він цілими днями придивлявся до заростих пирієм дядьківських нивок та все розмовляв з хліборобами, як хоча б подвоїти вражав. Легко сказати – подвоїти! Як уродить, то вродить, а як ні, ТИ' Що? Та Ярослав Хоролець вірив, що й на бідняцькому полі вродить не тільки золота пшениця, але й краща доля, і до цеї навертав інших, тому й стрічали його одні усміхом, другі – шипінням. Уперше вона побачила його в своїх сусідів Гримичів, де зібралися на раду

хлібороби з присілка. І чи то запальне слово, чи то сміливі очі його стривожили, збентежили дівчину. Тихцем вона зайшла до Гримичів, тихцем і вийшла від них, та не було вже спокою біля її серця (М. Стельмах).

В-5. Біля вітряка, що стояв па пагорбі», підіймався владар нічного неба; росячи росу, він погойдував тіні і амовницьки поглядав на всю землю; Оксана, схрестивши руки на грудях, благальне подивилась на місяць, а той лагідно посміхнувся їй. І цього було досить, щоб повеселішати дівчині й спошйніше поспішити зі своєю самотиною до своєї самотини. І враз за річкою зацвів золотий кущ багаття. Чи не Стах просвіщає їй доріжку?

Неподалік од татарського броду, де навшпиньки спинався долинковий туманець, окреслилась постать людини. Доброї чи лихої? Оксана завмерла, а далі не повірила сама собі: назустріч ішов Ярослав. З несподіванки він вражено зупинився, спохмурнів. Але в дівочих очах просвічувалась не провина, а сама любов. Значить, Оксані так гарно було з кимось зустрічати нічку, що навіть збентеження не лягло на її обличчя (М. Стельмах).

ЗАВДАННЯ ДЛЯ АУДИТОРНОЇ РОБОТИ

І. Виписати з тексту безсполучникові речення та виконати синтаксичний аналіз їх за схемою.

Схема аналізу складного безсполучникового речення:

1. Визначення кількості предикативних одиниць. 2. Встановлення засобів поєднання предикативних одиниць. 3. Накреслення графічної схеми речення. 4. Визначення типу речення за кількістю граматичних основ та засобами поєднання предикативних одиниць. 5. Тип за семантико-синтаксичними відношеннями (єднальне, часу...). 6. Тип за структурними особливостями конструкції (однотипні / різнотипні). 7. Тип за метою висловлювання (розповідне, питальне, спонукальне). 8. Тип за інтонаційним оформленням (окличне / неокличне). 9. Пунктуація між частинами складного безсполучникового речення. 10. Лінійна та графічна схеми речення. 11. Аналіз предикативних одиниць за схемою розбору простого речення.

В-1. 1. На все впливає мови чистота: зір глибшає, і кращають уста, стає точнішим слух... (Д. Павличко). 2. Подивився я на хати – нема в мене хати (Т. Шевченко). 3. Повечорів мій день, туман поле ясне укриває, я дивлюсь, хвилюючись, навколо, – мені треба поспішати (О. Довженко). 4. Річка текла серед білих пісків, піски сяяли, сонце засліплювало, ліси чипіли зеленим, піском заносило шелюги, лози, поодинчі дерева й цілі діброви, – загортало, засмоктувало, а води пречисті текли собі далі й далі, мов обіцянка

безсмертя. (П. Загребельний). 5. Мене нищили в своїх писаннях усі справоздавці мого часу, і не важило, ворожі вони були чи прихильні, – я народжувався й гинув навіть у народному слові, в піснях поетів і на сторінках книг, які будуть написані ще й через віки (П. Загребельний).

В-2. 1. Тьмяніє золото, іржавіє булат, кришиться мармур, і граніт розтріскується, смерть витає над усім сущим, тільки дух безсмертний, а з ним гнів і печаль, добро й милосердя, непокора й слово. (П. Загребельний). 2. Продержались з тиждень морози – земля закляла, як кістка (П. Мирний). 3. Блакить мою душу обвіяла, душа моя сонця намріяла, душа причастилася кротості трав – добридень я світу сказав (П. Тичина). 4. Не ждучи пролиття гніву коронного, зібрав я свою субстанцію, закульбачив коня і вприснув за брами в широке поле. (П. Загребельний). 5. Врешті забовваніла задощена церковця, покинута Богом і людьми, поставлена не знати ким і коли на краю плавнів – чи то для пастухів, чи для заблуканих душ. (П. Загребельний).

В-3. 1**.** Людство не усвідомить себе як єдине ціле – не буде йому добра (О. Гончар). 2. Здавна в Кавунівці так повелося: старі дома, а молодь здебільшого на марганцях (О. Гончар). 3. Гарячою зеленою барвою горить на сонці ячмінь, широко стелиться килим ясно-зеленого вівса, далі, наче риза рути, темніє просо (М.Коцюбинський). 4. Передні служебники вже зіскакували з коней; один підбіг до мого вороного, взяв його за вуздечку. (П. Загребельний). 5. Не завертала в той двір жодна корова (та й підпасичі малі не закручували в той бік коров’ячих хвостів), не було

видко на споришеві жодних слідів, нічиї ноги не протоптували там стежечок, – покинутість, знищеність, запустіння. (П. Загребельний).

В-4. 1. Забудеш рідний край – тобі твій корінь всохне (П. Тичина). 2. Вночі несподівано задув північний вітер, небо скоро затяглося хмарами (О. Гончар). 3. А де ж чує – щось по листі шелеснуло, холодним вітриком дихнуло (Л. Глібов). 4. Ще не знаючи тої жінки, я вже знав її, вмить згадалася дивна розмова з служебником Киселевим, старим шляхтичем Здуневським, моя нехіть і моя байдужість до сказаного ним і до його незвичної просьби – тепер все це сплелося з цією жінкою, а ще з її дитям, яке було, власне, ще чужіше за матір і ще віддаленіше для мене. (П. Загребельний). 5. Я показав рукою, джура підвів коня, я ще раз вклонився пані Раїні і вже був у сідлі. (П. Загребельний).

В-5. 1. Погаслі вечірні вогні: усі спочивають у сні (Леся Українка). 2. Старий присувається до вікна, зазира в середину й бачить: у хаті, за столом, сидять гості – учитель та селяни (М. Коцюбинський). 3. А де ж чує – щось по листі шелеснуло, холодним вітриком дихнуло (Л. Глібов). 4. Ніч уже налягла на землю, завмирали голоси й гуки, чутно тільки зітхання притишені, та писк пташиний, та якісь шерехи й пошуми, ще пахло смачними димами, але вже ледь - ледь, вже й не запахи, а тільки згадка про них, та якою ж мала бути болісною для всіх безпритульних, голодних, покинутих… (П. Загребельний). 5. Рука моя тяжко лягла на руків'я шаблі, вже перед очима металися мені розлякані мерзенні купці, літали шальові паси, гаптовані сріблом і золотом, сорочки з цупкого полотна, сукняні й парчеві каптани, свити з розрізними рукавами й

відлогами, кінські й волячі шкури, овечі хутра, двосічні ножі, кольчуги, кінська збруя, перекидалися ятки, горіли крамнички – кара спокусникам і розпусникам, кара, кара! (П. Загребельний).

Практичне заняття № 14

ТЕМА: ОРФОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ ЛІНГВІСТИЧНИХ ОДИНИЦЬ

ПЛАН

1. Мета і завдання орфографічного аналізу.
2. Типи орфограм.
3. Орфографічне правило.
4. Схема орфографічного аналізу.

ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Мойсієнко А. К., Бас-Кононенко О. В., Берковець В. В. та ін. Сучасна українська літературна мова: Лексика. Фонетика: підручник / за ред. А. К. Мойсієнка. К.: Знання, 2013. 340 с.

2. Сучасна українська літературна мова: підручник А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін. / за ред. А. П. Грищенка. 2-ге вид., перероб. і допов. К. : Вища школа, 1997. 493 с.

Додаткова

1. Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія. К., 1999. 207 с.

2. Сучасна українська літературна мова: навчально-методичний посібник для дистанційного навчання / автори-укладачі І. С. Гонца, В. В. Розгон. Умань: Візаві, 2018. 338 с.

3. Сучасна українська мова: Фонетика / за ред. І. К. Білодіда. К., 1973. 435 с.

4. Український правопис. К.: Наук. думка. 2003. 236 с.

Довідкова

1. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, Олійник І. С. К., 1985. 216 с.

2. Головащук С. І. Складні випадки наголошення: словник-довідник. К., 1995. 191 с.

3. Головащук С. І. Словник наголосів. К., 2003. 319 с.

4. Полюга Л. М. Морфемний словник. К., 2009. 554 с.

5. Орфографічний словник української мови / уклад. С. І. Головащук, М. М. Пещак та ін. К., 1999. 989 с.

6. Русанівський В. М. та ін. Українська мова: Енциклопедія. К., 2000. 750 с.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ:

Завдання І. Користуючись «Українським правописом», до кожного принципу української орфографії дібрати по п’ять прикладів з різними орфограмами.

Завдання ІІ. Виконати орфографічний розбір слів за схемою

(*Схема орфографічного розбору:* 1. Записати слово орфографічно. 2. Виділити орфограму і визначити її тип. 3. Пояснити написання та встановити орфографічне правило. 4. З’ясувати прицип орфографії, на якому базується написання).

В-1. Верб’я, Поділля, десь-не-десь, переміг-таки, Чикаго.

В-2. Дит’ясла, всього-на-всього, немовбито, ллється, гіркувато-солодкий.

В-3. Торф’яний, доньчин, абиякий, кінець кінцем, Різдво.

В-4. Ходи-бо, піддашшя, хто-небудь, Наддніпрянщина, мало-помалу.

В-5. Узлісся, цукерки «Вечірній Київ», портьєра, темно-червиний, печиво.

В–6. Зілля, табір «Джерельце», пів-Києва, хліб-сіль, південнослов’янський.

В–7. Червоногарячий, Вінниччина, неволя, компостний, начиння.

В–8. Левада, тьмяний, куди-небудь, Вологда, сюрреалізм.

В–9. Всього-на-всього, щовечора, символізм, фізико-математичний, єпископ.

В–10. Прибережний, доньчин, із-за, верф’ю, мільйон.

Завдання ІІІ. Вибрати правильну відповідь та обгрунтувати свій вибір.

1. Складні іменники, утворені з кількісного числівника у формі родового відмінка та іменника пишуться:

а) окремо;

б) разом;

в) через дефіс.

2. Приголосні [г], [к], [х] перед суфіксом *-ин* змінюються на:

а) [ж], [ч], [дˆж];

б) [г], [ж], [з];

в) [ж], [ч], [ш]

3. При утворенні дієслів з суфіксом -ну- [к] у групах приголосних -зкн-, -скн-

а) випадає;

б) не випадає;

в) змінюється на інший звук.

4. При утворенні прикметників та іменників із суфіксом -ан (-ян) групи приголосних [-ск-],[-шк-]:

а) змінюється на [шч] (орф. щ);

б) змінюються на [жч];

в) не змінюються.

5. Частка не у складі префікса недо-, який означає дію, стан або якість, що виявляються в процесах ознаках і предметах у неповній мірі пишеться:

а) окремо;

б) разом;

в) через дефіс

6. Словотворення частки аби, ані, де, чи, що, як у складі іменників, прикметників, займенників пишуться:

а) окремо;

б) разом;

в) через дефіс.

7. Назви посад, звань, учених ступенів тощо пишуться:

а) з великої букви;

б) з малої букви, але в лапках;

в) з малої букви;

г) без лапок.

8. Іменники – назви мір довжини, ваги, часу, місяців і днів тижня у Р.в. однини мають флексію:

а) а (-я);

б) -у (-ю);

в) -и (-і);

г) -а (-е)

9. Якщо у ролі прикладки виступає родова назва, то між означуваним іменником і прикладкою:

а) ставиться дефіс;

б) не ставиться дефіс;

в) ставиться кома.

10. Іменники - назви будівель, споруд, приміщень та їх частин у родовому відмінку мають закінчення:

а) -у (-ю);

б) -а (-я);

в) -о, -е.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Що таке орфографічне правило?
2. На яких принципах базується українська орфографія?
3. Які правила встановлено для написання ненаголошених *е, и*?
4. Як пишуться *е, и* у словах іншомовного походження?
5. Коли пишеться м’який знак?

6. Як пишуться складні слова?

6. Коли вживається велика літера?

7. У яких випадках вживають небуквенні орфограми?

8. Які слова завжди пишуться з дефісом?

9. Які слова завжди пишуться окремо?

10. У яких словах відбувається подвоєння літер, що є наслідком прогресивної асиміляції?

ЗАВДАННЯ ДЛЯ АУДИТОРНОЇ РОБОТИ

І. У поданих словах виділити і пояснити орфограми

В–1. Дит’ясла, арф’яр, прийшов-таки, Уманський, Вінниччина, меншість, Уманщина, абихто, без кінця-краю, кінець кінцем, нібито, дещо, по-українськи, козаччина, пестливий, хворостняк, контрастний, розкішшю, пригорщю, блаженний.

В–2. Сімдесятиріччя, не сьогодні-завтра, часто-густо, Т-подібний, звіробій-трава, максі-спідниця, кіловат-година, свіжозрубаний, на радість, аніскільки, сповна, чималенький, нестямний, Корсика, Ріо-де-Жанейро, миш’як, кар’єра, Бюффон, Мюллер, Ньютон.

В–3. Зап’ястний, молотьба, різьбяр, ллється, Галичина, вояччина, Гальчин, пів-Європи, пів’яблука, лівобережжя, бриньчати, Гринчишин, пропагандистський, на піддашші, преподобний,

пейзажист, лінгвостилістичні особливості, наскоком, напівдорозі, м'ясо-вовняний.

В–4. Перехресний, інтелігентський, хвастнути, абикуди, щонайкраще, сторіччя, розумний, Любов, півдня, дзьоб, білесенький, барельєф, попідтинню, нетто, зів'ялий, острови Королеви Шарлотти, по-київськи, будь ласка, попід, безжурно.

В–5. Сузір'я, преосвященний, сила-силенна, Голосіївський районний відділ народної освіти м. Києва, снишся, тьохкати, баскський, лимонний, перед'ювілейний, донька, різьбяр, панна, щетина, очерет, Поділ, східнослов'янський, Яворівський, діжечка, кочерга, боягузтво.

ІІ. Згрунтувати слова відповідно до типу орфограм. Обгрунтувати свій вибір.

В-1. Меншість, шістдесятип'ятимільйонний, 35-мільйонний, будь у кого, народнопоетичний, надвечір, увечері, замолоду, навкулачки, , деколи.

В-2. Київський вокзал (у Москві), Євангеліє, симпозіум, Поділля, Сирдар'я, протока Па-де-Кале, котрий-небудь, свіжозрубаний, свят-вечір, лляний.

В-3. Хтозна-який, що-небудь, дещо, теплообмінний, півнеба, по-людськи, раз у раз, невтямки, пів-України, Земля.

В-4. Газета «Голос України», станція метро «Контрактова площа», брат-і-сестра, сфотографувати, відкриттів, мотуззя, без'язикий, вогонь, бур'ян, люлька.

В-5. Суттєвий, Євразія, сузір'я «Скорпіон», Соловйов, жолудь, де-не-де, сунуться, виїзний, ірреальний, мадонна.

III. Виконати орфографічний розбір слів

В-1. Не сьогодні-завтра, Сапун-гора, якнайкраще, немовбито, Президент Академії наук України.

В-2. Честь, чесно, дехто, впереміш, десь-то, народний артист України.

В-3. З давніх-давен, абсолютно сухий, вищезгаданий, анітрохи, Ахіллес.

В-4. Купля-продаж, свіжозрубаний, невтямки, як-не-як, проспект Дружби народів.

В-5. Гола Пристань, Франкфурт-на-Майні, рентген, Зиновій-Богдан, незчутися.

Практичне заняття № 15

ТЕМА: ПУНКТУАЦІЙНИЙ АНАЛІЗ ЛІНГВІСТИЧНИХ ОДИНИЦЬ

ПЛАН

1. Пунктуаційний аналіз простих речень
2. Пунктуаційний аналіз складних речень:

а) пунктуація у складносурядних реченнях;

б) пунктуація у складнопідрядних реченнях;

в) пунктуація у безсполучникових реченнях;

ЛІТЕРАТУРА

Основна

4. Бевзенко С. П. та ін. Сучасна українська мова. Синтаксис : навч. посіб. С. П. Бевзенко, Л. П. Литвин, Г. В. Семеренко. К. : Вища шк.., 2005. 270 с.

2. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис : підручник / А. К. Мойсієнко, І. М. Арібжанова, В. В. Коломийцева та ін.; за ред. А. К. Мойсієнка ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К. : Знання, 2013. 238 с.

Додаткова

1. Мойсієнко А. К. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис простого ускладненого речення. К.: ПП Я. Січовик, 2006. 240 с.

2. Сучасна українська літературна мова: підручник М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін. / за ред. М. Я. Плющ. 2-ге вид., перероб. і допов. К., 2000. 430с.

3. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: підручник. К. : Видавничий центр «Академія», 2004. 408 с.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Завдання І. Виконати пунктуаційний аналіз простих речень за схемою.

***Схема пунктуаційного розбіру простого речення*:**

1. Прочитати просте речення відповідно до вжитих у ньому розділових знаків (при усному аналізі), або записати речення (при письмовому аналізі). 2. Назвати і позначити пунктограми. 3. З'ясувати типи розділових знаків: а) за способом уживання: одиничні чи парні; б) за повторюваністю (для одиничних): повторювані чи неповторювані; в) за функціональним призначенням: роздільні чи видільні; г) за відповідністю загальноприйнятим пунктуаційним нормам: нормативні чи індивідуально-авторські; ґ) за здатністю мати пунктуаційний варіант (для нормативних): без варіантні чи варіантні. 4. Визначити принцип пунктуації: структурний, структурно-семантичний чи

функціонально-стилістичний. 5. Аргументувати вживання розділових знаків пунктуаційними правилами.

В-1. 1. Притулившись до верби з підмитим корінням, вона довго-довго не відходила від татарського броду. 2. Час налягав на неї, охоплював її душу, охоплював усе довкола... 3. На Оксану одночасно, мов заметіль, обвалились давня дівоча ніч любові і оцей призахідний день удовиної печалі (М. Стельмах). 4. На щастя, козацька мати Богородиця прийшла запорожцям на поміч ще до повернення кошового (В. Шкляр). 5. Усі троє старшин втупилися у праве вухо молодика, вдвічі більше за ліве, гадаючи, що то і є той знак, але тут-таки кожного з них узяв сумнів (В. Шкляр).

В-2. 1. А Володимир з вербовою палицею в руках уже заходить у нашумовану воду й так придивляється до крижин, мов щось вичитує з них. 2. Спираючись обома руками на палицю, він злітав вгору й легко спускається на крижину, нахиляє її, лякається… 3. І тепер Володимирові не жаль себе, тільки мами жаль (М. Стельмах). 4. Не з руки було нам чинити всупереч повелінню самого государя-царевича до приходу Сірка, нашого славного кошового, бо казано ж у Святому Письмі: не накликай на себе біди, вона, коли схоче, сама прийде (В. Шкляр). 5. Гетьман Самойлович писав, як завжди, одне й те саме (В. Шкляр).

В-3. 1. Вдома Оксана загнала Стаха й Володимира на простору піч, кинула їм білизну переодягтися, потім напоїла чаєм з малиною і суницями, нагодувала, вклала спати Миколку та й взялася за мокру одежу. 2. Вранці, уже зготувавши снідання і випровадивши дітей з

хати, Оксана раптом побачила химерну сорочку, пошиту з рибальської Ітки… 3. І, страхаючись зими, Оксана рідше йшла на роботу в колгосп, більше пропадала в лісах, збираючи то кислиці, то гриби, то жолуддя (М. Стельмах). 4. Кошовий раптом підвівся, скинув шапку і вклонився молодикові (В. Шкляр). 5. Сірко, закусивши качиним крилом, натоптав череп'яну люлечку, викресав вогню і пакнув жовтим димком (В. Шкляр).

В-4. 1. Магазаник несхвальне покрутив головою, зітхнув і якийсь час мовчки снував по хаті, споряджаючи старий, теж панський, стіл. 2. Ковбаска, справді, була на славу, та пахла не так гілками, як мигдалевим цвітом черешні, і танула в роті. 3. Парубок, темніючи, вже без надії шукав її очей, її суду і якось наосліп підійшов до неї (М. Стельмах). 4. На обідку сережки внизу темніла вишнева краплина ґранату, а по її боках тулилися дві дрібніші перлини (В. Шкляр). 5. Відтоді добра матуся почала дивитися на сина вовком (В. Шкляр).

В-5. 1. І тоді Стьопочка загуркотів дерев'яним засувом, задзвенів ланцюгом, брязнув защіпкою, просунув з дверей підкучерявлену, мов кущ перекотиполя, голову й пильно оглянув покупця спочатку настороженим, а далі хитреньким, чижикуватим поглядом. 2. Ось дві машини доїхали до перехрестя і теж стишили хід, повертаючи в ліс. 3. Утомлений, закривавлений, він якось дійшов до своєї нової оселі (М. Стельмах). 4. Він ухопив золоту тарелю (яблука розкотилися по всій їдальні) і щосили торохнув Іллю Милославського по голові! (В. Шкляр). 5. Ні цар Олексій

Михайлович, ні цариця Мар’я Іллівна, ніхто, окрім стряпчого, не міг знати про таку підміну (В. Шкляр).

В-6. 1. Насторожений Стьопочка аж заграв м'язами, одразу розчинив сінешні двері, потім накинув па них ланцюг і сухо грюкнув засувом. 2. І раптом ще не видимі машини повіяли йому не бензином, не тенлом моторів, а ніжним хмелем зерна. 3. Скрадаючись, він дійшов до крайнього перед узбіччям дубадовговіка, вріс у нього (М. Стельмах). 4. Ошелешений Прокл визволив бороду з-під коліна, звівся на тонкі тремтячі ноги і теж затулив обома руками свого дармовиса (В. Шкляр). 5. Врешті-решт зодяглися, кинули на плечі торби, перехрестилися й потягли в далеку дорогу, бо їм, правду кажучи, давно годилося бути в Архангельську (В. Шкляр).

В-7. 1. Стах відокремив закривавлене зерно, вийшов із ним на городець, узяв лопату та й, згинаючись, почав копати грядку на ячмінь. 2. І вся земля, росяніючи, тепер здається колискою, колискою життя, надій. 3. Та, зрештою, хіба оце похилене жито, оця червона пшениця, оце чорноките просо не поезія? 4. Чи справді чоловік розумніший за звірів або бджолу? (В. Шкляр). З оселедця на тім’ї Кирик, Гиря і Костогриз могли зробити будь-яку зачіску – чи то покрити чуприною всю голову, чи здійняти її кучмою, чи пригладити чуба в галантний леверже́т (В. Шкляр).

В-8. 1. Цієї ночі, у колі святих і грішних, Данило довго-довго не міг ні заснути, ні знайти собі місця. 2. Мов сновида, повернувся Данило до школи, погасив світло і ліг. 3. А ось і перша бджола, шукаючи поживи, золотим жолудцем упала на мачушник, забриніла йому ранкову пісню і почала набирати пилок у свої кошики (М.

Стельмах). 4. Чи можна вгадувати чужі думки? (В. Шкляр). 5. Кирика не цікавили ні ті одноманітні вертепи з мальованими вусами та робленими з клоччя бородами, ні злодійські забави, коли спудеї налітали на чужі садки або й на ярмарки, де змагалися між собою, хто більше вкраде бубликів чи маківників (В. Шкляр).

В-9. 1. У такі дні він згадував свого тата на здибленому коні, згадував і коло святих і грішних у старій церковиці та й, згнітивши свої болі, ще упертіше осягав мудрість книг, вивчав закони спадної і підвищеної родючості землі, силу сортів або йшов у завіяну діброву чи в маленьку теплицю Максима Петровича… 2. Врослі в камінь деревця весною цвіли пухнастим цвітом, а восени червоніли гронами ягід. 3. А може, ще раз сходити до неї (М. Стельмах). 4. Звідти випірнули дві страшні голови в жабуринні й почали ротами хапати повітря (В. Шкляр). 5. Використовують проти слабкої людської натури всі її смертні гріхи – боягузтво, пиху, забобонність, жадібність, блуд, заздрість, лінь, ненажерливість (В. Шкляр).

В-10. 1. Зрештою, повинен же голод якщо не зломити, то надломити жінку, надломити її честь. 2. З такими думками він зайшов до оселі, поклав у кишеню свіжу пампушку, зняв з кілочка рушницю, перевірив, чи заряджена, та й рушив у дорогу за своєю любов'ю чи, може, за ганьбою. 3. Магазаник дійшов до Оксаниного двору, побачив за типом почорнілі, з відкрученими головами соняшники, побачив напіввідчинені сінешні двері, блакитнаві, як Оксанині очі, вікна, кущ калини біля них і чогось по-дурному завагався, не зміг навіть зайти на подвір'я, а сперся обома руками на ворота (М. Стельмах). 4. З оселедця на тім’ї Кирик, Гиря і Костогриз

могли зробити будь-яку зачіску – чи то покрити чуприною всю голову, чи здійняти її кучмою, чи пригладити чуба в галантний левержет (В. Шкляр). 5. Лише сотник Паливода чемно кивнув Самойловичу та незнайомцям і припросив їх до столу (В. Шкляр).

Завдання ІІ. Підкреслити відокремлені означення, додатки та обставини й обґрунтувати пунктограми.

В-1. 1. Дід Антип задоволене слухав, як розмірене тіктакали ходики, наче сперечаючись з новеньким будильником, купленим цього літа в сільмазі, та все жалкував, що не було в ньому такої зозулі, як у баби Устини (В. Земляк). 2. Причісує Оленку, пильнуючи кожного пасмочка; заквітчує, ніби коронує зірками, зверх блідого лобика. 3. Він весь час мовчав, але, боячись проґавити бодай слово, вуха тримав настовбурчені. (В. Шкляр).4. А вздовж тину, за старою повіткою, росли великі кущі смородини, бузини і ще якихось невідомих рослин (О. Довженко). 5. Був той справді милий з лиця, трішки смаглявий, трішки довгобразий і в міру рум'яний – саме стільки, як личить підпарубкові, котрий ще не голився (В. Шкляр).

В-2. 1. Хлібороби, сполохом зібрані в сільраду недільного дня, слухають промовця, як ніколи в селі Кленоточі (В. Барка). 2. Коли вони мерзли так, що аж пекли, і не було вже терпцю йти далі, Климко сідав просто посеред дороги й одтирав їх руками, хукав на них, піднімаючи до рота то одну, то другу, і знову одтирав (Г. Тютюнник). 3. Окрім посуду, трипільці виробляли фігурки Матері-землі (В. Таїк). 4. Наряджає доню: здається, то власне серце, вибране

з грудей, окремо радіє (В. Барка). 5. Замість робитися майстрами часу, ми стали його бранцями (О. Забужко).

В-3. 1. Сплять вороги твої, знуджені працею, Нас не сполоха їх сміх... Чи ж нам, окривдженим долею клятою, Й хвиля кохання – за гріх? (М. Старицький). 2. Там, у льоху, в присмерку плигали жаби (О. Довженко). 3. На кожному крилі росло по великій груші, старій, дрімучій, груші щовесни цвіли помолодечому густо й пахучо, а під осінь і восени обсипали додолу такий грушкопад цукристих дичок, що й не визбираєш їх усі й не пересушиш (Є. Гуцало). 4. Хлопець любив дерева, квіти, тварину, усе, крім молока (Б. Лепкий). 5. А зібравшись, вирушає в дорогу, кликнувши за собою малого, проте бідового песика Кузьку – він-бо справді як той жучок, що живе на колосках, – рудий та криволапий (Г. Тютюнник).

В-4. 1. Він прожив під сонцем коло ста літ, ніколи не ховаючись у холодок (О. Довженко). 2. За кошти князя Володимира Великого було придбано внутрішнє начиння Десятинної церкви, включаючи ікони, хрести, посуд тощо (А. Багнюк). 3. Там він має оберігати од усякої напасті цілий лан лісової розсади: дрібненьких дубків, що недавно ще спали у жолудях, а весною проклюнулися із землі двома-трьома листочками та й пішли в ріст, берізок, в'язків, кленочків, осичок і приземкуватий пухнастих сосонок, схожих на їжаків (Г. Тютюнник). 4. Це був тендітний, бліденький підліток, мало схожий на сільських хлопчаків, огрубілих, засмаглих, немов налаштованих до роботи, їх охоче відправляли в поле, кого до жаток, кого до снопів, навіть найменшого з них, пустуна Петрика, взяли у

водовози… (В. Земляк). 5. Окрім сього великана, підіймається з піль ще кілька малих лісових оаз (О. Кобилянська).

В-5. 1. Тож коли Кузька підкочується до них на своїх кривих як дужки, лапках, заливаючись дзвіночком, вони, тільки для годиться, роблять два-три широких кроки, тоді обома ногами відштовхуються од землі і злітають (Г. Тютюнник). 2. Всі, крім поранених, підвелись і присунулись до нього (О. Довженко). 3. Погулявши коло бджіл і наївшись огіркових пуп'янків, натрапив я на моркву (О. Довженко). 4. Микола ставив крейдою знаки на кілках, що забіліли, обгорнуті в рисунок, мов ритуальні стояки древності (В. Барка). 5. Ступне Данило крок-два, а Кузьці треба ступнути десять, то доводиться йому бігти, хекаючи та висолопивши язика (Г. Тютюнник).

В-6. 1. Небо тремтить і глибшим стає щоразу, коли металургійний випліскує заграви, бурхаючи з крутого берега лавою розпечених шлаків (О. Гончар). 2. Цвітуть соняшники. Озвучені бджолами, вони чомусь схожі для мене на круглі кобзи, які земля підняла зі свого лона на високих живих стеблах (Є. Гуцало). 3. Коли ж опиняються на просторій галявині, вкритій рівненькими рядами саджанців – старші деревця вищі, середульші нижчі, а наймолодші зовсім при землі, – Кузька, забачивши сторожку, мчить до неї, вже не озираючись на Данила, й тонюсінько гавкає, не гавкає, а дзяволить (Г. Тютюнник). 4. Софія Київська – джерело для пізнання історії нашої культури, зокрема мистецтва Київської Русі (Д. Горбачов). 5. Сивоок з розгону вдарив плечем у мертве дерево, намагаючись вивернути його з землі, щоб потім потоптати, затягти

звідси світ за очі, спалити, пустити за водою – та будь-що! (П. Загребельний).

В-7. 1. На високих гривах гір кругом зеленіє старий ліс, як зелене море, вкрите хвилями (І. Нечуй-Левицький). 2. Тільки-но студент розлігся, відчувши себе в блаженстві супокою, як у відчиненім вікні з'явилася заспана Вірунька (О. Гончар). 3. Пахне грибами й медом, вогкістю пахне тією, що, опріч назви осінь, немає імені їй (М. Рильський). 4. По обидва береги Раставиці через усю Вербівку стеляться сукупні городи та левади, не одгороджені тинами (І. Нечуй-Левицький). 5. Зайшов з Маковеєм до стайні й, сполохнувши горобчиків, що назліталися туди на сніданок, побачив низеньку, принишклу каштанку (В. Земляк).

В-8. 1. За Джериною хатою, під старою грушею, на зеленій траві спав молодий парубок, підклавши під голову білу свиту (І. Нечуй-Левицький). 2. Окрім друкованого в Україні «Богословника», Шевченко, перебуваючи в дяка, міг ознайомитися і з окремими творами художньої літератури (Б. Чайковський). 3. На обидва боки від дороги, скільки скинеш оком, розстелилось поле, вкрите снігом, мов білою скатеркою (І. Нечуй-Левицький). 4. Василько замовк, прочитавши в тому погляді невимовний смуток (М. Коцюбинський). 5. Кадрига скрадалася уздовж берега, не відважуючись пускатися на широкий простір цього переповненого водою великих слов'янських рік моря, непроглядного у глибинах, таємничо-неприступного, чорного, як шайтан (П. Загребельний).

В-9. 1. Тікаючи од дідового реву, одного разу стрибнув я з-під порічок прямо в тютюн (О. Довженко). 2. Відпахла липа, білим цвітом злита, І з літа покотилася гроза (М. Вінграновський). 3. Дорогу до кращих результатів запиняє нам та ж сама темнота молдуван, бо, замість помагати нам у боротьбі, вони шкодять їй, причиняються до розповсюдження філоксери (М. Коцюбинський). 4. На двадцяти шести лавках по чотири гребці, голі до пояса, бритоголові, забиті в кайдани, прикуті до товстезного ланцюга, що лежав змійовим валом уздовж дна кадриги (П. Загребельний). 5. І хай теорія, згідно з якою в нас немає нічого, окрім жадоби влади, наївна, бо мало що пояснює, проте ніхто не заперечуватиме того факту, що влада – цінність, якої ми прагнемо особливо (Л. Колаковський).

В-10. 1. 2. Розкажу вам про Якова Харченка, якого він смутку набравсь у Хмелинцях, залицяючись до Коханівни (Марко Вовчок). 2. До сьогодні перших українських книжок дійшло небагато, зокрема «Повість минулих літ» Нестора Літописця, «Слово про Ігорів похід» невідомого автора, «Слово про закон і благодать» митрополита Іларіона (З журналу). 3. Вітрила на кадризі вже давно було зірвано, тепер невільники рубали всі три щогли, які, падаючи, роздушили тих, хто, прикутий залізним ланцем, не міг порятуватися (П. Загребельний). 4. Старий Сінам-ага, страждаючи від хворощів, втомлено споглядає шістьох вродливих чорнооких молодих жінок, скованих докупи за шиї (П. Загребельний). 5. Яничари завили, почувши про Селімову смерть (П. Загребельний).

Лабораторна робота № 1

ТЕМА: МОРФЕМНИЙ ТА СЛОВОТВІРНИЙ АНАЛІЗ СЛОВА

І. З поданого тексту виписати слова, утворені морфологічним способом. Обґрунтувати свій вибір

В-1. СОНЯШНИКИ

Вузька дорога потяглася вгору поміж глинистими крутосхилами, укритими чагарником. Попереду, десь зовсім близько, упоперек шляху синіло небо, позаду в просторих низинах вільно розкинулися левади, луги-оболоні тонули в прозорості, спокійно сяяла річка.

І раптом йому перехопило дух. Те, що він побачив перед собою, на мить приголомшило й осліпило його: на широчезній рівнині, скільки сягає зір, яскраво золотилися соняшники. Стояли до самого обрію, пишноголові, стрункі й незліченні, і всі, як один, обернені до свого небесного взірця, до сонця. Здавалося, вони й самі випромінювали світло своїми жовтогарячими коронами, і, може, тому навкруги було якось особливо ясно, чарівно й святково, мов у заповіднику сонця. Тут навіть повітря, здавалося, несло в собі золотисті відтінки.

Із глибини золотих плантацій білою чаєчкою виринула чиясь косинка. За нею швидко з'явилася друга, третя... Дівчата рухалися міжряддями, повільно наближаючись до шляху. Там, де вони проходили, із соняшниками творилося щось дивовижне. Утрачаючи

свій царський дрімотний спокій, рослини зненацька оживали, золоте тарілля, здавалося, само розігнавшись, летіло стрімголов назустріч одне одному, і, з'єднавшись на мить у поцілунку, знову розліталось урізнобіч, і вже знову вільно сміялося, пустотливо погойдуючись, сяючи розімлілим золотом до сонця (за Олесем Гончаром).

В-2. ПОЛТАВСЬКА ФОРТЕЦЯ

На правому високому березі річки Ворскли, на межі Дикого поля у 1608 році засновано фортецю в Полтаві. Земляними валами, ровом і частоколом було украплено трикутний у плані мис, що і тепер є у центральній частині міста. На куті мису, там, де нині стоїть Ротонда дружби народів, був великий бастіон підковоподібного плану. Вірогідно, найвідповідальніші ділянки були підсилені рубленими баштами. В'їзна брама була там, де вулиця Жовтнева виходить на площу Леніна. Після Переяславської угоди Полтавській фортеці надається великого значення. Під час облоги Полтави шведською армією фортеця мала досить розвинену систему укріплень близьку до бастіонної, у вигляді неправильного полігона Дещо витягнутого з півдня на північ. Вона мала п'ять в'їзних брам: Київську, Спаську, Мазурівську, Подільську та Кирилівську. Уздовж схилів яру ще зберігалися рештки первісних укріплень 1609 р. Захисники Полтави 1709 року поновили цю лінію оборони. Лінія укріплень одночасно правила й за греблю, яка перегачувала річку Полтавку, так що у фортеці утворився став, який був джерелом води під час облоги. Усі вежі були дерев'яними, рубленими, чотиригранними, невисокими, з наметовими покрівлями. У 1817 році за розпорядженням генерал-

губернатора вали розкопали, рови засипали і на їх місці проклали бульвари.

В-3. ІВАН МАЗЕПА

Майбутній гетьман народився у 1639 році у вельможній українській родині Мазеп-Калединських. Відповідно до походження він здобув досить високу освіту – спочатку навчався в Києво-Могилянському колегіумі, потім у Варшаві, слухав курси в університетах Німеччини, Італії, Франції, Нідерландів. Завдяки цьому Мазепа володів кількома мовами, добре знав артилерійську справу, писав вірші, розумівся на літературі й мистецтві. Деякий час виконував дипломатичні доручення на службі польського короля, був посланцем у Козацькій Україні. Як ревний покровитель православ'я Мазепа значну частину власних прибутків віддавав на спорудження чудових церков та монастирів. Вони оздоблювалися в пишному стилі козацького бароко, який часто називали на честь гетьмана, мазепинським. Гетьман відновив Києво-Печерську лавру, оточив її великим кам'яним муром, поставив Святу браму, відбудував собор Святої Софії, збудував церкву Святого Миколая в Миколаївському монастирі та величезну церкву Вознесіння в Переяславі. Піклувався він і про розвиток освіти в Україні. Прагнучи, «щоб українська молодь могла в повну міру своїх можливостей користуватися благами освіти», Мазепа заснував чимало шкіл і друкарень, сприяв спорудженню нових корпусів Києво-Могилянської академії (цього статусу вона набула в 1709

році), яка з часом теж стала називатися Могилянсько-Мазепинською.

В-4. ДЕРЕВІЙ

Якщо ви гарячої літньої днини, коли й вітерець не шелесне, стомитесь у дорозі та присядете десь на горбку відпочити, то відразу вдихнете гіркувато-приємний освіжаючий дух деревію, що тут-таки довкруж розсипав свої білі (або й блідо-рожеві) щитоподібні суцвіття на високих і міцних внизу брунатних, стеблах. Коли ж помнете в долонях один такий щиток або ж потрете візерунчасті листки і глибоко вдихнете бальзамовий запах, то відчуєте, як стало вам легко, приємно, як прибувають сили.

Ця багаторічна трав'яниста рослина надзвичайно поширена по всій Україні, її невибагливість, життєздатність, плодючість (25тис. Насінин з однієї рослини!), чіпкість і витривалість ніби не знають краю, не мають меж. Деревій можна знайти практично скрізь: у лісах і чагарниках, на галявинах і узліссях, на вкритих травою степових схилах і високих берегах річок, в низинах і байраках, попід парканами і вздовж доріг, у лісосмугах і на сухих луках. Нерідко сусідами його є звіробій і материнка, петрові батоги і подорожник.

Часто цю траву називають тисячолисником, бо має листя дрібно посічене, наче на одному черешку кучерявиться безліч маленьких листочків. За давнини мав ще й інші назви – сер поріз, порізник, кривавник.

У медицині деревій застосовують з давніх-давен. Греки називали його ранником, бо він широко відомий як кровоспинний, знезаражувальний засіб (Л.Павленко).

В-5. ПЕРВОЦВІТ ВЕСНЯНИЙ

На Україні його здавна вважають охоронцем життя, що дає силу й бадьорість кволому тілу. Його веселі, похилені набік сонячно-жовті суцвіття на невисокому квітконосі називають ключиками, які відмикають браму теплого літа, символізують буяння зела і древа, щедрість розкутої від зимового сну рідної землі.

Про дивовижні й лікувальні властивості первоцвіту весняного (а саме цей вид із багатьох первоцвітів найбільше використовується в українській народній медицині) існує немало легенд і повір'їв у багатьох народів Європи. Стародавні греки, приміром, називали його квіткою Олімпу, квіткою дванадцяти богів, вірили в його надзвичайну здатність лікувати всі хвороби.

Чому ж така шана цій загалом скромній рослини з розеткою світло-зелених із жовтовинкою зморшкуватих листків та з однією квітконосною стрілкою? По-перше, висушені листки й квітки первоцвіту – дійовий засіб не лише від застудних захворювань, а й як проти спазматичний, болетамувальний, заспокійливий засіб. По-друге, листя первоцвіту має надзвичайно великій вміст вітаміну С: у двох листках добова потреба людського організму! Тим-то первоцвіт весняний усіма знавцями рекомендується чк чудова салатна рослина (Л.Павленко).

В-6. НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

Україна – одна з найбільш густонаселених земель. Найгустіше населені індустріально-аграрні райони. Поряд з історичним і соціально-економічним факторами певний вплив на розміщення населення мали природно-географічні умови.

Населення України різноманітне за своїм етнічним складом. Крім українців (три чверті населення) значний відсоток становлять інші східнослов'янські народи, а також євреї, західні та південні слов'яни З інших етнічних груп найбільш чисельні романомовні народи (молдовани, румуни), греки, представники фінно-угорської та алтайської мовних сімей.

На динаміку чисельності та географічне розміщення українського народу помітно вплинули міграційні процеси, характер природного відтворення, етнокультурні взаємини, а також соціально-політичне розмежування української етнотериторії в минулому.

Дуже значною була українська еміграція із західноукраїнських земель, які були в Австро-Угорській державі, в країни Американського континенту. Тільки в США за чотири десятиліття і початку двадцятого століть із цих областей прибуло понад сімсот тисяч осіб (За В. Наулком).

В-7. ДУМКА ПРО ХЛІБ

Гінзбург ляснув віжками, кінь легко виніс гринджолята за село, на рівну степову дорогу. Дзвінко рвав копитами збитий, утоптаний,

спресований зимовими морозами сніг, а довкола застигли, розіслалися безмежними заметами поля.

Морозне повітря обдувало Гінзбургові щоки, холодило очі так, що аж сльози виступали, щипало за носа. Та він не скулився, не ховався обличчям в овечий комір кожуха, а, випроставшись назутріч тугому пружному вітрові, дихав на повні груди.

Щасливо й радісно дивився Гінзбург на немов викутий із застиглого полум'я захід, що з останніх сил утримував на своїй вузькій та довгій долоні сонце, яке великою ртутною кулею намагалося скотитися донизу.

Він задоволено думав, що, незважаючи на посушливу осінь, вологи вистачить і люди будуть із хлібом. Бо за роки дитинства, а потім і юності навчився Григорій поважати нелегку працю хліборобів – оцих усіх дядьків, які одвічно несуть на своїх плечах увесь рід людський, годуючи його, напуваючи та зодягаючи, і яким, по злій іронії долі, зроду-віку не вистачало місця за велелюдним столом: тулилися несміливо десь аж у кінці.

В-8. ЖИТО

У мого діда не було свого земельного маєтку, але він мав уроджену пристрасть до землі й до коней. З яким замилуванням він стежив за буйними рунами, за розкішною пашнею. Пізніше, коли, з'їхавшись з усіх кутків України, ми збиралися вдома всі разом, дід, цілуючи нас зі сльозами в очах, незмінно ставив нам одне й те саме питання: «А як там жито – чи добре росте?»

Кожного вечора ми запрягали коня й виїжджали поглянути на пашню в полі. Дідова душа раділа. Море зеленого збіжжя хвилювалося аж до обрію. Дідова душа раділа. Море зеленого збіжжя хвилювалося аж до обрію. Дід зупиняв коника на роздоріжжі. Нарвавши пучок свіжої трави, він давав її Буренькому, погладжуючи його лискучу золотисту гриву.

Вельми вдоволений дід звертався до зустрічних селян: «Ну, як там, Пилипе, чи гарна в тебе гречка?» А що до іншого: «Щось твоє житце, Лаворине, рідкувате цього року!»

Дідова чумацька натура була нерозлучна із землею, з тваринами, з природою.

Земля! Вона краща за золото, вона дає нам радість, щастя й силу. Це – споконвічний і мудрий керівник життя.

В-9. ВИНОГРАДНИК

Зелене море листя грало всіма барвами: від чорно-зеленої до жовто-зеленастої, а згори вторувала тій мелодії барв безладна гармонія мідних дзвоників отари, шо паслись по горах, та тужлива чабанська сопілка.

Замфір дуже любив свій виноградник. Оця десятина землі, густо засаджена розкішними кущами, відділена від гори столітніми волоськими горіхами, делікатними жерделями та сіролистими айвами, дісталась йому від батька. То була дідизна.

З виноградником цим пов’язано так багато споминів. Ще дитиною бігав там, з утіхою смакуючи солодкий виноград, зазираючи під кожен кущ. Усе тут знайоме, усе своє. Там під

горіхами сходився він у свято зі струнко чорнооко Маріорою. Там посадив на щастя якийсь особливий гатунок винограду – от як розрісся тепер розкішно! – а тут, хазяїном уже, завів молодняк.

Замфір присідає під кущем, обережно розгортає листя – то делікатне, ясно-зелене, вкрите знизу білим пушком, то темне, блискуче, наче полив'яне. Там, під листям, цілі купи розкішних кетягів так і обліпили кущ, так і вгинають лозу під непомірною вагою. Радісно б'ється Замфірове серце, а очі сміються до здорових грон.

В-10. ЗГАДКА

Нелегка емігрантська доля занесла родину онука Миколи Аркаса до Франції, а потім до Сполучених Штатів Америки. Звідти він писав: «Згадую благословенну Францію, де ми жили в справжньому селі серед лісу, у якому водилося багато диких свиней і оленів. Але такої природи, як в Україні, – немає ніде.

Я приріс серцем до тієї України, коли херсонські степи хвилювалися ще тирсою, коли терпко пахло полином, коли в простеньких, але чепурненьких хатках увечері блимало світло каганця, коли скрипів журавель, коли лунала наша пісня, скомпонована душею народу, може п'ятсот літ тому.

Я пам'ятаю поважний благовіст Миколаївського собору, який котився по повені Бугу й чувся за двадцять верст од міста, у нашому маєтку. Я пам'ятаю храмові святв, квітник дівчат і парубків коло церкви, процесії співучі й виблиски наперсного хреста понотця.

Я пам’ятаю сліпців-кобзарів і сліпців-лірників. Я пам’ятаю вулицю на селі й себе, підпарубка, у вишитій сорочці, синіх шароварах, чоботах з рипом і малиновому поясі – барва нашого села. Я пам’ятаю розмови з простолюдом мудрим, виснаженим працею, але бадьорим духом».

ІІ. У кожному слові виділити закінчення і визначити його граматичне значення

Зразок: Збіжжям – закінчення -ям утворює форму іменника середнього роду О.в. однини.

В-1. Змагається, сьома, ворожнечею, читатиму, його, іншими, одинадцятьох, довгошиїх, возз’єднанням, рішучості, виробництва, швидкостей, молоддю, університету, перечитую, написанням.

В-2. Накресленому, засохлий, атакуючих, вичерпуватиму, перевеземо, рішенням, п'ятдесяться, дев’яноста, перевезіть, влітають, кожним, подолянами, канцелярії, всякого, сьогоднішній, літнєє.

В-3. Літняя, батькове, могутньому, сім'єю, суддів, аудиторіями, Дніпра, майдану, розповідять, перетворюються, Маріїної, білолицьою, білолицими, приходили, графлять, повеселілим.

В-4. Захоплюється, насінням, керую, мільйоном, тенета, тереновий, молодістю, турбота, тямущий, хибний, химерниця, хресний, зіллям, сміливому, ціджений, святкують.

В-5. Керуєш, церемонією, цілковитого, вщипливий, вщухати, галантний, вугляр, гримучий, грудочка, двотижневий, давнішній, дихальний, довантажити, електризувати, зав'язувати, завдячувати.

В-6. Вщухнете, галасливістю, вузенькім, громадським, двокрилими, діагностичній, довантажується, загальмувала, сконструйованим, ледаченькою, лісосмузі, майстрував, нездійсненним, переобладную, полежаний, законспектованій.

В-7. Дев'ятикутним, далекозорому, доварюємо, загальнолюдськім, заварив, компонувального, проконсультовано, лащитися, мальовнича, марнослівним, милозвучного, незродливая, пригладжено, розсортованій, хуторянину, лимарювала.

В-8. Справжню, вузол, простягалися, Візантією, морем, Києва, руїнами, сяйвом, поховані, золотоверхого, матеріальної, заховано, цієї, печерах, горіли, наших.

В-9. Несторів, ставала, академією, промінитися, своєрідним, далекому, дзвеніли, лопотіли, торговельних, синьо-жовтому, відбита, ідея, пов'язаний, поняттями, вогнем, жодною.

В-10. Стихій, поєднані, панує, творять, дають, призводиш, змаганнях, катаклізмів, виходите, пращурів, розташовуватися, національно-визвольних, краю, достиглих, призабулося, кольорів.

III. Виконати морфемний аналіз слів за схемою

(*Схема морфемного аналізу слова*: 1. Записати слово. 2. Виділити морфеми (закінчення, основу, корінь, префікс, суфікс, інтерфікс, постфікс). 3. Охарактеризувати закінчення: тип за функцією та значення. 4. Проаналізувавши основу (проста, складна,

похідна чи непохідна, вільна чи зв’язана). 5. Обґрунтувати корінь добором спільнокореневих слів. 6. Охарактеризувати префікси: тип за функцією та значення. 7. Дати характеристику суфіксів: тип за функцією та значення. 8. Визначити функції інтерфікса, постфікса).

В-1. Приправлений, розсортувати, розрахувати, схарактеризований, шовкопрядильний, стосуватися, розсиджуватися, припізнюватися, полум'яніти, піднесення.

В-2. Розслаблений, схвильованість, шестибальний, стерилізований, розсерджуватися, приписуватися, полуднати, поліграфічний, накарбований, задушливість.

В-3. Викреслювати, вилікувати, грошовитий, гальмівний, двоколісний, довіряти, жарознижуючий, забудькуватий, загальнодоступний, підбудовувати.

В-4. Викривати, в’язальниця, геніальність, двозначний, довірливість, електромонтажник, живильний, забурмотіти, загальнолюдський, переоцінювати.

В-5. Вилежуватися, вшановувати, гармонізувати, десятигранний, довготерпеливий, епічність, жестикулювати, забетонований, задушливість, диспропорціональний.

В-6. Демобілізований, переобладнання, театралізувати, індивідуалізувати, звуконаслідування, їжакуватий, першокурсниця, якнайважливіший, підпорядковувати, каменоломня.

В-7. Імпровізаторський, матеріалізувати, дисимілятивний, загортальний, перепідготовка, надолужувати, зрусифікувати, щедрувальниця, перифразований, паспортизувати.

В-8. Десятиповерховий, недобачати, заідеологізований, наелектризовувати, повиїжджати, щиросердечний, одомашнювати, носовичок, лексикалізований, схарактеризувати.

В-9. Звинувачувати, дивакуватий, йотований, завуальовувати, загальнонаціональний, льонозаготівельний, новопризначений, стихенька, розметикувати, фольклористичний.

В-10. Теплопередача, зернозбиральний, знезаражувати, набундючитися, цілеспрямований, директорувати, урбаністичний, обездолений, подавальниця, переполовинити.

IV. До поданих слів дібрати мотивуючі слова. Виділити у них твірну основу та словотвірний афікси

Зразок: лісостеповий ← лісостеп

далекосхідний ← Далекий схід

В-1. Лісництво, розлетітися, притухнути, парижани, надіятись, обкреслений, жонглювати, південнобузький, журливий, льонозаготівельний.

В-2. Лісонасадження, парламентерський, розмагнічений, притриманий, облагоджений, легкоатлетичний, льонопрядильний, житній, кругловидний.

В-3. Лісосмуга, розмальований, облагородити, обліплений, жонглерський, сільськогосподарський, лівобережний, кругосвітний, кров’янистий, призначення.

В-4. Висококалорійний, звичайненький, газета «Уманська зоря», взаємовідношення, миттю, кам’яновугільний, за́сік (місце в коморі), маріїнський, матеріалізований, вагатися.

В-5. Звукосполучення, бряжчати, згасаючий, автоматизований, обидва, квітникарство, дисимілюватися, МОНМС, батьківщина, верховодити.

В-6. Боєздатний, красномовство, добраніч, межигір'я, зрівноважений, ідолопоклонник, контратака, ім'я, кавоварка, ласувати.

В-7. Бджолозапилювання, верещати, багатослівний, готель «Дніпро», коло, злодійкуватий, видозмінювати, змістовність, квитатися, манюсінький.

В-8. Сьогодні, газета «Вечірні Черкаси», кулеметник, марнослівний, корінь, прибільшувати, одинадцять, виготовлюваний, карколомний, розмагнічувати.

В-9. Козаччина, позаконкурсний, звуконаслідування, бідолашний, УДПУ, кіноактор, розігрувати, похолоднішати, операційна, клятвопорушник.

В-10. Сіроокий, вивершувати, цукерки «Вечірній Київ», катастрофічний, роз'їзний, підтанцьовувати, перерозподілений, літописець, вільнюський, контузія.

V. Виконати словотвірний аналіз слів за схемою

Схема словотвірного аналізу слова

1. Записати слово і його початкову форму. Визначити частиномовну належність слова. 2. Дібрати мотивуюче слово (спільнокореневе, простіше за будовою). 3. Виділити твірну основу і словотвірні афікси (крім закінчення). 4. Записати словотвірні

суфікси і визначити їх вид. 5. Визначити спосіб творення. 6. Вказати на морфологічні зміни (за їх наявності).

В-1. Легковажний, імміграція, замовлення, відновлення, викреслювати, журавлиний, коректорський, найнижчий, нерозпроданий, багатогранний.

В-2. Водограй, піддубник, викладання, багатослівний, вилежуватися, коренеплідний, найдорожчий, нерозривний, отоварюватись, багатолюдний.

В-3. Аморальний, колоситься, відпрацювання, плоскогір'я, годинникар, законсервувати, наживлювати, нечленороздільний, офіціальність, багатослівний.

В-4. Вималюваний, спростований, лопнути, кругом, кінознімальний, відволікаючись, хвальковитий, стримувати, пожовклий, кількасот.

В-5. Зацяцькований, обкладинка, позападати, пулею, виноградарський, споріднювати, побоюючись, червоногарячеє, ожвавлювати, нафтопромисловий.

В-6. Шістсот, черговий, сприятелюватися, півтораметровий, вистражданий, окраїна, хвороботворний, перебинтовувати, субтропічний, півстоліття.

В-7. Чимдуж, напрямлений, хворобливість, одухотворений, піввідчинений, знімок, край, віддзеркалюваний, натовплюватися, капіталовкладення.

В-8. Стрілою, зневага, відпрацьований, завідуючий, хвилеломний, інфільтративний, з'явитися, марокканець, льонозаготівельний, Мельник.

В-9. Другий (інший), кваліфікаційний, перемігши, втридорога, літочислення, перетомлюватися, настирливий, зскрібати, меліоративний, крякати.

В-10. Супутник, зневажати, позапроваджувати, знайомство, кравчиня, підворушувати, доброзичливість, зсохлий, мелькнути, знадвору.

Лабораторна робота № 2

ТЕМА: МОРФОРЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРИСЛІВНИКІВ ТА СЛУЖБОВИХ СЛІВ

І. Виконати морфологічний розбір ужитих у тексті прислівників за схемою

Схема морфологічного розбору прислівника:

1. Слово, яке аналізується. 2. Частина мови. 3. Розряд і група за значенням: означальний (якісно-означальний, способу дії, кількісно-означальний) чи обставинний (місця, часу, причини, мети). 4. Ступінь порівняння (для якісно-означальних). 5. Група за походженням: первинний чи вторинний (відіменниковий, відприкметниковий, відзайменниковий, відчислівниковий, віддієслівний, відприслівниковий). 6. Синтаксична роль. 7. Спосіб творення. 8. Вимова і написання)

В-1. Це був чистий розбишака-халамидник. Не було того дня, щоб хто-небудь не жалівся на Федька: там шибку з рогатки вибив; там синяка підбив своєму «закадишному» другові; там перекинув діжку з дощовою водою, яку збирали з таким клопотом.

Наче біс який сидів у хлопцеві! Усі діти як діти, – граються, бавляться тихо, лагідно. Федькові ж, неодмінно, щоб битися, щоб що-небудь перевернути догори ногами. Спокій був його ворогом, з яким він боровся на кожному місці (В. Винниченко).

В-2. Хлопці догадуються і прив'язують до хвоста ганчірку. Тоді змій плавно й легко здіймається вгору. Приємно держати його! Вітер чудесний, тільки розсотуй нитки та дивись, щоб на вузликах добре зв'язані були. Змій кокетує і хитає головою то в той бік, то в другий, наче комусь шепче на вухо то з одного боку, то з другого. А як дерчітки ще начеплені, аж дух радіє! Цілий день би стояв, та держав, та дивився вгору. Небо високе-високе, синє та холодне. А змій у ньому білий-білий, хилитається, хвостом злегка водить, наче плава, наче йому душно і він ліниво обмахує себе віялом. І ледве-ледве чутно ллється од його дирчання дирчаток. Не тільки бачиш, а й чуєш. Так наче Гриць або Стьопка там угорі і тягне за нитку, балується там і дирчить униз (В. Винниченко).

В-3. Пускається телеграма. Біленький папірчик начіплюється на нитку і підсовується трошки вгору. Вітер підхоплює – і пішла телеграма. Ось зачепилась за вузлик і пручається, вириває ться, от трохи не крикне вниз: «Не пускають!». Але тут треба шарпнуть нитку. Вітер знов підхоплює, і попливла знову вгору біла вісточка. Ось уже вона недалеко, вже вона в тому місці, де навіть Гаврик не може бачити нитки. Ось-ось змій прочитає телеграму (В. Винниченко).

В-4. А найбільше Федькові доставалося за Толю. Толя був син хазяїна того будинку, де вони жили. Це була дитина ніжна, делікатна, смирна. Він завжди виходив надвір трошки боязко, жмурився від сонця й соромливо посміхався своїми невинними

синіми очима. Чистенький, чепурненький, він зовсім не мав нахилу до Федькових забав. Але цей халамидник неодмінно спокушав його, і бідненький Толя приходив додому задрипаний, подраний, з розбитим носом. Мати його, жінка чула й теж делікатна, трохи не вмлівала, бачачи таким свого Толю (В. Винниченко).

В-5. Скажімо так. Надворі буря, дощ ллється з неба такими патьоками, наче там тисячі Федьків перекинули тисячу діжок з водою. Хмари аж сині, кошлаті, так і розрізують їх зеленяві блискавки. Грім тріскає з такою силою, що аж посуд дзвенить у шафах.

Толя, притаївшись біля вікна, дивиться на вулицю. Пусто, нема нікого, все поховалось. Тільки з гори біжить цілий потік брудної води з бульками. Дощ січе воду, камінь, стовпчики. З ринв цілі водоспади спадають в палісадник. Темно, сіро, страшно. Мама у себе в покої лежить з пов'язаною головою – вона не виносить бурі і завжди хворіє (В. Винниченко).

В-6. Толя раптом зстрибує з вікна, швидко скидає черевички, закачує штанці і тихенько вибігає в сіни, з сіней на ганок. На ньому бархатові курточка й штанці, – жалко їх. Але хлопці вже коло ганку…

Толі холодно і страшно, але він не хоче, щоб його звали бабою. Він сходить з ганку і обережно іде до хлопців. Ніжні, випещені ніжки його спотикаються, брудний потік залива бархатові штанці, дощ враз вимочує акуратно зачісане волосся і курточку. Спершу від цього

холодно, але потім робиться так славно, мило. Толя од приємності аж вищить і паца ногою по воді (В. Винниченко).

В-7. Толя нагнав їх аж коло самої річки. Зблизька річка здавалась ще чуднішою. Видно було, як помалу, тяжко йшла крига. Лід тріщав, лускався, крижини лізли одна на одну, чисто було схоже на те, як женуть великий гурт волів. Вся сіра маса худоби сунеться помалу, але деколи один віл вилізе на другого, і тоді в тому місці починається гармидер, воли налізають один на одного, стоять, крутяться, аж поки ті, що почали гармидер, не проштовхнуться наперед (В. Винниченко).

В-8. По всьому березі стоїть народ. Хлопці живжиками просуваються поміж дорослими і безперестанку кричать дзвінкими, веселими голосами. Скільки тут школярів, які завтра скажуть учителю, що їм у цей день «голова боліла» і вони не могли прийти «в клас»!...

А крижини сунули та сунули. Іноді вони розривалися і між ними робилась чорна, страшна латка води. В тій воді пливала солома й трісочки. І солома, і трісочки крутились і десь зникали, – так вертіло там воду (В. Винниченко).

В-9. А Федько, справді, щось надзвичайне виробляв на річці. Він то повз на животі по тонких крижинах, то впирався палицею і перестрибував через водяні латки, то бігав з кінця в кінець криги, не маючи виходу. Здавалось, ось-ось налетить на нього ота кучугура

криги, зітре, зімне й сліду не зостанеться од комашинки-хлопчика. Але комашинка, якимсь чудом, ловко видряпувалась на самий гребінь кучугури, скоренько з'їжджала з неї і бігла знову, з крижини на крижину.

На березі було тихо. Хлопчики завмерли з роззявленими ротами і широкими очима. Старші хвилювались і пильно слідкували за кожним рухом «шибеника» (В. Винниченко).

В-10. Хлопчаки починають од щастя пищати, боротись, кидати камінням у кригу. Дорослі легше зітхають і, хитаючи головами, лають Федька-халамидника. Але в лайках нема ні злості, ні досади. Ловкий хлопчак, що й говорити. …

…Ось уже недалеко. Видно вже, як швидко оченята його бігають на всі боки, вишукуючи місце, де перестрибнути. Найшов. Вперся палицею. Палиця сприснула. Ударив дужче в лід і знов уперся. Стоїть добре. Раз! – і вже на другій крижині. Жилаве,
упинив її батько Толин і підняв Федька (В. Винниченко).

ІІ. Виписати із тексту прислівники та визначити їхній розряд за значенням.

! *Диференціацію прислівників за значенням здійснюйте за чотирма розрядами, зокрема: означальні (якісно-означальні, міри або ступеня, способу дії, порівняльно-уподібнювальні); обставинні (темпоральні, локальні, причини, мети), безособово-предикативні, модальні).*

В-1. Ось мені вже сто, а то й більше літ, і лину я над землею рідною, як дух невтоленний, далі й далі, і перед очима моїми постають численні безлюдні городи й замки, порожні вали, колись висипані працею людською, як гори й пагорби. Всі вони правлять тепер за пристанище і поселення не людей, а тільки диких звірів. Я побачив, що колишні неприступні твердині – Одні стоять малолюдні, інші зовсім спустошіли – розруйновані, засипані землею, заплісняві, зарослі бур'янами і повні лиш черви, зміїв, усякого гаддя, що там кублиться. Роздивившись, побачив я покриті мохом, очеретом і зіллям просторі тогобічні українські поля і розлогі долини, ліси й великі сади, красні діброви й річки, стави й занедбані озера. І це був той край, який правдиво колись, уже шкодуючи про втрату його, називали й проголошували пани раєм світу, був він колись для них мовби друга земля обітована, що спливала молоком і медом (а меду ж, відомо, не їсти, поки не передавиш бджілок!). Бачив я, окрім того, в різних місцях багато людських кісток, сухих і голих, вкритих самим лиш небом. Я питав тоді себе; «Хто се? І чому се так?» І ніхто мені не вмів відповісти, бо ж знав я все лиш сам – один. (П. Загребельний).

В-2. Мої думки губляться в просторі, як згубилися всі мої листи й універсали, щоб згодом намножилися вигадані й підроблені. Безпомічність сили. А силу ж здобув не в спадок, а нелюдським напруженням волі, переступивши походження, здолавши безрідність і смуток часів. Кіммерійці, сармати, парфяни, скіфи, Азія і Європа в моїй крові, дикий шал степів і монастирський ригоризм

Європи. Я живу в оповіді, я веду лік часові не роками власними, а тими подіями, якими значаться тяжкі випробування, крізь які мав пройти не тільки я сам, не тільки народ мій, а головна мисль життя мого власного і мого народу. То був час у часі, те, що ставало «опісля» (post hoc), вже було й «перед» (propter hoc). Я вмер чи ні – хіба це важить? Але минуле не вмерло і не вмирало ніколи. Воно ще й не минуло, воно триває далі у всьому, передовсім у часі, бо з часу не дано вийти нікому й нічому.

Час можна затримати лише в слові, надто ж у слові написаному й записаному. Писання – найвища втіха і найтяжча мука. Як сказав Іван Величковський: «Труда сущаго в писанії знати не может, іже сам не вість писати. Мнить биті легко писанія діло, три персти пишуть, а все болить тіло».

В літописі Величка значиться, що писано на хуторі Жуки. Хто був там – вигаданий Величко чи сущий я, Богдан? І як опинився на хуторі Жуки? А може, Жуки – то тільки інообразно, себто інакшим способом, або візерунком словесним, названий Суботів? (П. Загребельний).

В-3. Вже й сотника Хмельницького вбито під Цецорою. Вже й син його, себто я – Зиновій, повернувся з стамбульської неволі, вже й старість підкрадалася до мене, хоч ще й несміливо, але вперто й тяжко, а Суботів у золотих передзвонах бджіл, у зеленому й золотому серпанках косовиць, у щедротах плодів і нестримних буйнощах стихій був мов сама вічність. Хутір над річкою – яке щастя може бути більше? Річка текла серед білих пісків, піски сяяли, сонце

засліплювало, ліси чипіли зеленим, піском заносило шелюги, лози, поодинчі дерева й цілі діброви, – загортало, засмоктувало, а води пречисті текли собі далі й далі, мов обіцянка безсмертя. Я плив по ріці життя нестримно й постійно, а сам, власне, жив на березі, і берег той був завжди мовчазний і таємничий, розкішний, але дикий, привітний, але й ворожий – і як придивитися, то володарями цієї землі були хіба що тисячолітні дуби та липи в цвіту.

Бо ось тобі липі один день – і вже на місці раю твого тільки витолочені трави, витоптане й попалене збіжжя, потрощені дерева, поруйновані хати й комори, розвалені греблі, чорнотроп після чужих коней, копитами стоптано, потоптано, розтоптано, і твій маленький син вмирає після панських канчуків, і дружина Ганна – при смерті, і квіт очей твоїх – Мотрону вкрадено, завезено кудись, заховано, погвалтовано. (П. Загребельний).

В-4. Дієписці зобразили се так, буцімто Хмельницький, розгнівавшись за те, що в нього відняли вітцівський хутір, зібрав козацьке військо і виступив проти панства. Отож; Хмельницького образили – і він кинувся в биятику. А може, образи завдали мені саме тому, що мав я намір піти супроти шляхти, що були в мене наміри зухвалі й задуми великі? Але ті, хто писав про мене, не мали великих задумів і не відали, що то є, – як же могли збагнути мою душу? Людина народжується малою та обмеженою, і коли опиняється перед чимось великим, то мерщій намагається убгати його в звичні для себе виміри. Не зупиняється навіть перед нищенням. Може, так сталося й зі мною? Мене нищили в своїх писаннях усі справоздавці

мого часу, і не важило, ворожі вони були чи прихильні, – я народжувався й гинув навіть у народному слові, в піснях поетів і на сторінках книг, які будуть написані ще й через віки. Хто писав про мене – можна б назвати бодай сучасних мені. Міхаловський і Радзівілл, Окольський і Рудавський, Грондський і Пасторій, Лобзинський і Коховський, Твардовський і Ваховський, Бялоблоцький і Єрлич, Зубрицький і Кушевич, Освенцим і Нарушевич, Ємйоловський і Кисіль, а ще чужоземці Віміна, Бішінг, Безольді, Шевальє, Рігельман, а ще ж свої – Самовидець, Грабянка і Величко (був чи не був?). Як же писали? Лобзинський переписав Коя ловича, Пасторій і Рудавський попереписували щоденники із збірки Грабовського, Рігельман переписав Самовидця і Пасторія, Шевальє копіював Пасторія, Величка і Твардовського. Чужі історики розминалися з правдою од пристрастей, а свої – за давністю. Та хіба й сучасні писали саму правду? Сучасники брешуть ще більше, ніж нащадки, бо вони мають більшу зацікавленість у подіях. То вже так воно ведеться, що своїм більше віриш, бо, як казали ще древні, strecus cuiaue suum bene olet – своє стерво гарно пахне. (П. Загребельний).

В-5. Старість – визволення від усього непевного і нерозумного. І зненацька брутально відкинено мене в неспокій молодості. Верхи на коні переміряв я всю Україну, щоб добратися до короля і скласти йому репротест про те, як наступає шляхта на сумління людське, як отягощає козаків і гоніння насилає на віру нашу. Чинилося тоді шляхетним українцям і посполитим, що жили обіруч Дніпра, і

козакам Запорозького Війська велике гноблення й озлоблення від панів і їхніх дозорців. Велику наругу й утиски пани почали творити Русі, либонь, від року 1333–го, коли король Казимир Великий, син Владислава Локетка, підкорив короні польській нашу землю. 315 років гніту над Руссю і козаками! Змінилося кільканадцять королів, були серед них і милостиві, як Владислав Другий, син русинки, і мудрі, як Стефан Баторій, що ввів чин серед дніпронизових козаків, дозволивши обирати гетьмана і старшин, надавши у володіння Трахтемирів (щоправда, не город, а сільце!), були просто обачні, що боялися надмірних утисків і надавали народові моєму привілеї і мандати, та панове можні нищили через свій гонор і ті крихти милостей і через свою невситимість чинили над людьми українськими гніт і наругу. Я вболівав на плач і стогнання народу мого братським, а скоріше батьківським серцем. Та хто ж те бачив і помічав? У мене не було праісторії, не простежувано кожного мого кроку, був я геть безіменний для світу, аж поки випростався над усім тим світом, але й тоді все приписано тільки моїй власній кривді і знов полишено в незнанні всі дотеперішні роки. (П. Загребельний).

В-6. О, скільки ж було тоді сеймів! І конвокаційний, де шляхта умовлялася про спадкоємця трону, і елекційний, де вибирано короля нового, і коронаційний, на якому Владислава інтронізовано, себто посаджено на троні, і щоразу препишні обітниці, і ждання щедрот монарших, і надії високі. Шкода говорити!

Бо коли хочуть щось дати, то дають, мають намір – то здійснюють, а як беруться за якусь справу, то тільки обіруч. А тут

вже на самім початку позірно найблагородніші наміри королівські мали бути навіки потоплені в потоках слів, заглушені сеймовою крикнявою, нанівець зведені єзуїтськими підступами високого кліру. Од тих незліченних кривд, що їх завдано народові українському, шляхта видавалася геть безголовим звіром з утробою ненажерливою, насправді ж була гідрою многоголовою, многоречивою, часом і многомудрою, в пишанні й величанні возносила свою Річ Посполиту аж до римських діянь, прагла мати й своїх тарквіціїв, гракхів, цезарів і цицеронів. Так зродився шляхетський Цицерон і на той час. Був мій одноліток, звався Єжи Оссолінський. Вчився в чужих землях, мав розум бистрий, а язик – ще бистріший. Тоді як я нидів у стамбульській неволі, Оссолінський їде послом до англійського короля просити допомоги після поразки під Цецорою. Виголосив перед королем таку промову, що той звелів її оддрукувати латиною, англійською, французькою, іспанською і німецькою мовами. (П. Загребельний).

В-7. До елекції нового короля козацької депутації не допущено, обрано Владислава, середульшого сина Зигмунда, чоловіка ніби й доброго, як я його знав по своїй службі в королівськім кабінеті, одначе позірно добрі люди часто бувають нерішучими, Владислав був саме нерішучим. Докучала йому тяжка хвороба нирок. Мав од того знекровлене, аж сіре лице. А чи й душу мав сіру? Вже на сеймі елекційнім повів мову про замирення в державі, прагнучи того замирення, може, для самого себе. Панство чи й зважало на королівські забаганки, однак Владислав був упертий у своєму

прагненні вспбкоєння грецької віри. На сеймі коронаційному він проголосив намір дати для православних диплом королівський про свободу вірування, права і привілеї. За короля тримали руку владця добр волинських Адам Кисіль, князь Четвертинський із роду Святополків і брацлавський підсудок Михайло Кропивницький. До диплома треба було прикласти велику державну печать, але вона зберігалася в коронного канцлера, канцлером же був біскуп Яків Задзик і печаті для схизматів не дав. Тоді король попросив малу печать у канцлера Великого князівства Литовського Радзівілла. Той сказав, що його духівник не радить прикладати печать до такого сумнівного документа. Король, знаючи, що Радзівіллів духівник любить лагодити годинники, дістав свій годинник і, показуючи Радзівіллу, сказав: «Хай твій духівник лагодить годинники, а не втручається в справи, які можуть викликати розрух у Речі Посполитій». (П. Загребельний).

В-8. Та мова моя мала бути попереду, а тим часом тривало криваве замирення на Україні, кров лилася ріками й при доброму, мовляв, королі, шляхта норовила запрягти народ мій у невільницьке підданческе ярмо, честь козацьку в безчестя і незнаніє перетворити прагнула, дійшло до того, що й уста, дані Богом для розмови людської, веліли взяти на замок, та, затуливши уста, відчинили двері гнівові, що ховався в серцях. Панство розкрикувалоея на сеймах і сеймиках, вихвалялося золотими своїми вольностями, пишалося сарматськими своїми цицеронами й веспасіанами, а де ж був наш Катіліна, що мав повстати проти цицеронів, Де був Мойсей, який

виведе народ свій з неволі, де був герое, відекс, дукс бонус ет сапіенс верус Ахіллєвс? О, коли б вони знали! Та й хіба тільки вороги?

І найбільший поет мого народу, який попервах возвеличував мої діла, згодом напише слова гіркі й жорстоко несправедливі; «Ой Богдане, Богданочку! Якби була знала – у колисці б задушила, під серцем приспала». Та що Йому гетьмани, коли він повставав і проти самого Бога. Бо він геній, а геніям даються сили незмірні. Генія народжує вже й не просто жінка, а ціла нація. Мені ж ще тільки довелося творити цю націю. (П. Загребельний).

В-9. Де я тоді опинився, де пробував і що діяв? Ніхто не простежував моїх шляхів і моїх років. Тільки невиразні згадки про човни — липи, які, ховаючись по лугах та очеретах, вберегли від панського ока запорожці, та про самовільні походи на море. То шість лип, то дев'ять, то вже й сімнадцять спільно з донцями Тимофія Яковлева – і щоразу пострах на Чорному морі, бо ж не було там для мене таємниць, не було загроз, опріч стихій. В лютій неволі турецькій був товмачем у капудан – паші, тож знав тепер, де стругають бусурмани свої галери, де збираються для нападків на берег наш, де знаходять прихистки. З відчайдухами, в бурю, ховаючись за високою хвилею, вдаряли на турецькі гавані, палили недострyгані галери, нападали на околиці Варни й Синопа. Гей, по синьому морю хвиля грає…

Мене боялися бусурмани, про мене заговорили у Варшаві. Колись шановано мене там за розум і сприт, тепер прославився морем, куди втік од неправди. Там зустрів тих, хто згодом

прославиться разом зі мною. Імена з’являються без початків і без кінця. Це імена й не людей, а вчинків і подвигів. Все значиться іменами, це лиш зручність, умовленість, намагання навести бодай якийсь лад у безладі сущого. Кривоніс, Бурляй, Нечай, Пушкар, Гладкий, Чарнота, Ганжа – хто чув тоді про них і хто міг прозирати крізь роки? Я намовив їх до себе – кого помічниками, кого прибічниками, ще інших – ворогами. Це зручно для самовдосконалення. Горе й нещастя, поразки, руїна й смерть, пожежі, стихії, Божа кара – і над усім дух, але не Божий, а людський, нездоланний, вільний, з чортячим вітром і сміхом, з плачем і піснею, які рятують од болю і помагають вдарити об землю бідою. (П. Загребельний).

В-10. Так, поволі пересуваючись слідом за чередою, опинився я навпроти двору, де ворота теж стояли отвором, та тільки ніхто не відчиняв тих воріт, а просто не було їх зовсім, самі ворітниці, старі й похилені, як і будинок у глибині зарослого споришем двору. Не завертала в той двір жодна корова (та й підпасичі малі Не закручували в той бік коров’ячих хвостів), не було видко на споришеві жодних слідів, нічиї ноги не протоптували там стежечок, – покинутість, знищеність, запустіння. Та не покинутістю вразив мене той двір, бо хіба мало було нині на моїй землі покинутості й знищення? – не міг я відвести погляду від дивно недоречної, впрост трагічної постаті жіночої в отворі колишніх воріт, чужої для призахідного сонця і золотавого пилу над вулицею, веселого пастухівського гейкання і вдоволеного помукування корів, що

завертали до своїх дворів; чужої для простого довколишнього світу, для його простого побуту й простої краси. Жінка ще зовсім молода, але знищена, як і все обійстя, як той будинок у глибині двору, як вбрання на ній. Стояла, тримаючи за руку дівчинку десяти або дванадцяти років, висока, може тридцятилітня, обличчя позначене суворою тонкою красою, незвично бліде, чорне волосся покрите кибалкою, колись ошатною, тепер майже знищеною, сукня теж колись була вишукана й дорога, шовкова, з фалбанками й мереживом, але тепер це вже була й не сукня, а лиш спогад про неї, нагадування про часи ліпші, може навіть буйні та безтурботні, від яких тільки й лишилися ці фалбанки на сукні та гордий вираз обличчя в жінки, що, забачивши чужих вершників на своїй вулиці, прибрала поставу ще незалежнішу, тільки якось сором'язливо намагалася сховати куди – небудь свої босі ноги – видовище болісне й неспокусливе. Ще не знаючи тої жінки, я вже знав її, вмить згадалася дивна розмова з служебником Киселевим, старим шляхтичем Здуневським, моя нехіть і моя байдужість до сказаного ним і до його незвичної просьби – тепер все це сплелося з цією жінкою, а ще з її дитям, яке було, власне, ще чужіше за матір і ще віддаленіше для мене. Стояло поряд з матір'ю, легесеньке, як пір'їна, так би й злетіло і полетіло, коли б мати не тримала його цупко за тоненьку смагляву ручку… (П. Загребельний).

III. Проаналізувати значення конструкцій з поданими прийменниками, заповнивши таблицю 1

Таблиця 1

Прийменник з керуючим і керованим словом	**Відмінок керованого слова**	**Значення**
Під безхмарним небом	*орудний*	*місце дії*

В-1. З прийменниками **під, на, з**

Ніч уже налягла на землю, завмирали голоси й гуки, чутно тільки зітхання притишені, та писк пташиний, та якісь шерехи й пошуми, ще пахло смачними димами, але вже ледь — ледь, вже й не запахи, а тільки згадка про них, та якою ж мала бути болісною для всіх безпритульних, голодних, покинутих, бо вгадувалися за тими димами смачні страви, вечеря за тихим столом коло хати в садочку або й у хаті, де долівка притрушена прив'ялою травою, де блимає під образами лампадка і темні лики святих мовби впливають між тих, хто вечеряє, завершуючи тяжкий день у сподіванні, що новий день буде легший. (П. Загребельний). На заході, під безхмарним небом, стояло здорове, золоте сонце (М. Коцюбинський). Вибрів на берег річки зовсім негадано, та ще й опинився відразу під крутою стіною, складеною з грубих кам'яних брил (П. Загребельний). Вода кипіла під веслами, човни тремтіли й скакали на воді, як живі (М. Коцюбинський). Прилинуть, серце, журавлі, – а в них на кожному крилі дар сонця і тепла! (М. Рильський).

В-2. З прийменниками **без, у, серед**

Може, згадуватиму згодом і цей двір занедбаний, і розвалений будинок, і болісно безпорадну пані Раїну в її химерних гордощах, і довгу звивисту вулицю переяславську з темними садками над нею, мовби відірваними од землі, завислими в тихому просторі, мов обителі самотніх душ, і свою незвану постать (а може, тільки тінь?) серед усього цього, і свої невмілі спроби втішати когось серед руйнувань і передвіщень прийдешніх катастроф. (П. Загребельний). Ллються, ллються без кінця неба теплі сльози (В. Сосюра). Земля не може жити без сонця, а людина без щастя (Народна творч.). Ще не знав тоді малий, що хоч як важко доводиться іноді серед людей, але треба жити серед них, бо без них не можна (П. Загребельний). Дрібні переліски не спиняли ока, а великі дерева, порозкидувані мальовничими купами то там, то там, ще мовби, побільшували й без того просторі обшири галяв, з'єднуючи їх у безконечну велетенську вервечку (П. Загребельний).

В-3. З прийменниками **перед, з-під, на**

Перед нами життя, перед нами робота… (М. Коцюбинський). Тече вода з-під явора яром на долину (Т. Шевченко). В плаваннях наших по морю, коли ніщо не приховувалося вже від мого пильного ока (згодом це мені здасться!), капудан – паша пробував ніби виправдатися переді мною, так ніби був я сумлінням його або суддею. (П. Загребельний). Той закомизився, але мій турок, блискаючи зубами з-під темного вуса, став казати йому, як вони поглумляться над гяуром, – і ось так я одержав кривий важкий

ятаган, легко виважив його в руці, і щойно молодий малатьїнець кинув через, плече горішок на терези, в плечі моєму вибухнула дика, точно виважена сила, рука з ятаганом зметнулася, і тяжка хижа сталь просвистіла в миттєвій тиші, і той маленький турецький горішок упав на терези вже не в своїй природній цілості, а двома рівними половинками, розрубаний непростежувано, силою мовби й не людською, а якоюсь понадземною. (П. Загребельний).

В-4. З прийменниками **від, з-під, понад**

Праворуч від греблі з-під млина вода з шумом падає в глибокий яр і в'ється далі шумливим потоком понад селом (А. Головко). Понад берегом стоять човни (А. Шиян). Але все ж капудан – паші, моєму вельможному господареві, повідомлено про те, що сталося на Єгипетському базарі, і той захотів сам подивитися на мене, накликав ще й гостей у роззолочених каптанах і коштовних тюрбанах, напнуто для них дашок від сонця, простелено килими, подано прохолодні напої й солодощі, а я мав тішити їхні очі, кидати їм під ноги свою козацьку честь, свою славу і волю. (П. Загребельний). Вмирали під хоругвою не королівською, а своєю, бо честь для них була понад усе (П. Загребельний). Мало не милю треба було їхати від Суботова до Чигирина величезною гаттю, що тяглася понад ставами, болотами, островами, вздовж багнистого допливу Тясьмину (П. Загребельний).

В-5. З прийменниками **з, про, біля**

Я про тебе говорив з отцем настоятелем печерським (М. Старицький). З лісу в широких киреях виходить вечір і туман; вони

спиняються біля узлісся (М. Стельмах). Ти про нас і не чув. Та й що ти чув? (П. Загребельний). Я розповів йому про свої побоювання, про свій ляк перед викриттям, але він не зважав, правив своє: «Ситі хліб свій заробляють, голодні святкують, неплідна сім разів рожджає, плідна яловіє». (П. Загребельний). Гвардія та вже отримала наказ стати тут, біля короля. (П. Загребельний). В українців завжди було надто багато гарячих голів, а тут, біля мене, здавалося, зібралися вони чи й не з усієї землі. (П. Загребельний).

В-6. З прийменниками **поза, від, до**

Стояли до самого обрію, пишноголові, стрункі й незліченні, і всі, як один, обернені до свого небесного взірця – до сонця (О. Гончар). Понурий і глибокий, він починає пісню, ніби віддираючи стьожку від серця: «Та забіліли сніжки... Забіліли білі... Ще й дібровонька...» (І. Багряний). Оточували легендами, але я волів жити поза ними, гаразд відаючи, що в легендах зникає жива особистість і лишається тільки безплотний символ, яким кожен зможе скористатися для своїх цілей, часом і злочинних. (П. Загребельний). Люди зірвалися з місць і покотилися по землі, мов перекотиполе, вічний похід, вічна втеча, блуканина й тулянина, часом здавалося їм, що тримаються якихось шляхів, знаходять дороги в безвість, а насправді йшли долинами побіля річок, поза тернами, далі від байраків, за вітром, по бездоріжжю, під сонцем і зірками, поміж могилами і пагорбами, рятували своє тіло чи душу свою – хто ж то знав? – гинули, як птахи в перельотах, і ніхто не помічав їхньої смерті, не плакав над ними, бо ж мандрували непомічені, не по дорогах, а по одвічних шляхах

нужди й горя, і кожен на правім плечі мав ангола, а на лівім – диявола, і вже тим двом силам належало битися за душу грішну й нещасну. (П. Загребельний).

В-7. З прийменниками **через, для, після**

Любисточок – для дівочок, василечки – для пахощів, а м'яточка – для любощів. (Нар. пісня). Через ліс-переліс, через море навкіс Новий рік для людей подарунки ніс (І. Драч). З маєтностей Киселя Вишневецького селяни втікали через великі утяження і здирства немилосердні. (П. Загребельний). Після затяжливих, сказати б, марудних перемов з графом де Брежі я з молодими старшинами Сірком і Солтенком через Гданськ поплив морем до Кале, звідти на своїх конях (їх ми теж повезли, з собою, щоб побачити, як український кінь витримує чуже море) добралися до Парижа і ще далі на південь од того великого, старого, затісного й вельми брудного, як нам видався, города до іншого – Фонтенбло, переїздячи по кам'яних мостах старезних гарні річки, вслухаючись в пошуми дубових дібров, що так нагадували нам нашу Україну. (П. Загребельний).

В-8. З прийменниками **над, перед, в**

Прямо над нашою хатою пролітають лебеді (М. Стельмах). Підпирало тебе панство лицарськими замками своїми, а тверджею люду свого лишала ти дикі простори, горнуло тебе панство до потужних просвіщенних земель, нагинаючи тобі шию, а ти в гордощах своїх утікала від нього, готова просити підмоги навіть у

кочової орди, хвалилося панство, ніби несе тобі високу культуру, а тим часом націлювало в саме серце твоє жерла гармат своїх, що перед ними купами мав лягати народ твій. (П. Загребельний). Я сидів за столом то з книжкою, то з бандурою, то в задумі й зажурі, не знаючи куди себе подіти, а то брав восьмикутну тахлю смарагдову, давній дарунок мого стамбульського товариша Бекташа, ставив той смарагд перед очі, вдивлявся поперед себе, розглядав світ і його минуле. (П. Загребельний). Відаємо все про греків, відомо, що принагідно казав той чи той римський імператор, а історія землі рідної лежить занедбана, заростає будяками та чортополохом, тільки вітри свистять над віками, мов татарські шаблі. (П. Загребельний).

В-9. З прийменниками **уздовж, крізь, близько**

Але ще перед тим стали наді мною два ханські тілохранителі – оглани з оголеними шаблюками в руках, так що опинився я під сталлю, та це не злякало мене, думка моя пульсувала гостро й потужно, тепер уже мав я до кінця свого життя йти отак крізь шаблі, пробиватися крізь їх смертельний блиск, крізь холодну білу смерть, яку несли вони з байдужою невтомністю всім винним, а здебільшого невинним душам. (П. Загребельний). Вимірив я з тої гармати комара так штучно, що ядро пролетіло йому крізь обидва ока і комарик гепнув на землю. (П. Загребельний). Вранці прокидаємось близько десятої години (Леся Українка). Тому, замкнувши в пастку Потоцького й Шемберка, я послав уздовж Дніпра кінноту Ганжі, яка мала зустріти реєстровиків і схилити їх на наш бік хоч би як це було

важко. Мало хто знав про цей мій намір навіть у моєму таборі. (П. Загребельний).

В-10. З прийменниками **після, до, край**

Хата була третя од кінця й стояла край вишневого садочка (І. Нечуй-Левицький). Це все було просто до дрібниць: і я, і заспаний ранок, і сивий степ (Г. Косинка). Він зі своїм почтом повертається до Батурина, а вони, сотник Василій Чадуєв і піддячий Сємьон Щоголєв, нехай паняють на містечко Келеберду, а звідти вже далі на Запорожжя (В. Шкляр). Хто зна, які Боги ліпили Ганжу й споряджали його, пускаючи в наш світ непростий, але зробили вони так, що до його сухорлявої, міцної, як корінь, статури, до чорного, як кінська грива, волосся і чорних, як ніч, брів дали очі неймовірної синяви, і коли цей чоловік дивився на тебе, то забував ти сам себе, відчуття було, ніби немає в тобі ні кісток, ні тіла, і вже й тебе самого немає, а є тільки рабське безвілля і бажання сповнювати всі веління цього чоловіка з несамовито синіми очима. (П. Загребельний). Був я тоді в скарлатнім жупані з срібними петлицями, в ферезії, підшитій найкращими соболями, із золотою шаблею при боці, – не для величання пустого все те, а для маєстату належного. Булава гетьманська лежала край столу, я скинув її на підлогу. (П. Загребельний).

IV. Виконати повний морфологічний аналіз виділених сполучників за схемою

Схема повного морфологічного аналізу сполучника:

1. Записати слово. 2. Визначити його частиномовну приналежність. 3. Встановити групи: а) за синтаксичною функцією: сурядний чи підрядний; б) за значенням: єднальний, протиставний, розділовий чи з'ясувальний, часу, причини, мети, умови, порівняльний, допустовий, пояснювальний; в) за будовою: простий, складний чи складений; г) за походженням: первинний чи вторинний (відзайменниковий, відприслівниковий, віддієслівний); ґ) за вживанням: одиночний, повторюваний чи парний. 4. З'ясувати синтаксичні зв'язки (що сполучає слово).

В-1. 1. *І* враз, *немов* завія, на Данила налетіли, захугували далекі роки, *а* з їхнього якогось вечора вийшов у засніженій кирею, з торбою на плечі зніяковілий чолов'яга, який назвав себе Дідом Морозом (М. Стельмах). 2. Окаянна держава Московія, держава-самозванка, – разом подумали Чадуєв та Щоголєв, злякано глянули один на одного *і* тут-таки відвернулися, ховаючи очі в туман (В. Шкляр). 3. Карпо Вишенька сказав, що ця корчма із заїздом, *де* можна буде розмістити на ніч усіх ратних московських людей, та поки що нехай вони перечасують біля плоту, поки він, Вишенька, разом із Чадуєвим та Щоголєвим роздивляться, що там і як (В. Шкляр).

В-2. 1. Спочивало село, спочивали люди, спочивали й небесні сіячі, що устигли обсіяти всю землю росами, *а* небо пшеницею. І чи болить кому, окрім нього, серце за тим сіячем, що розсіявся на

далекій Золотій Липі та й проріс травою чи казковим євшан-зіллям, *щоб* ми довіку мали безмір любові до рідної землі (М. Стельмах). 2. Із люлечок та ще з оселедців на поголених головах було видно, що це таки козаки, а не якісь ченці-випиваки, *хоч* усі троє були зодягнуті не в жупани чи кунтуші, а в чорні короткі ряси (В. Шкляр). 3. Карпо Вишенька про них пам'ятав, *але* хай, думав, померзнуть москвини, щоб не були такі розумні, хай скажуть спасибі, що гетьманові козаки не всипали їм бубни ще в Омельнику (В. Шкляр).

В-3. 1. *Мов* сновида, повернувся Данило до школи, погасив світло і ліг. До вікна одразу ж підступили зорі, зітхнула темрява *чи* хтось із грішників *або* святих, а він поволеньки, як у воду, забрів у сон (М. Стельмах).2. Той, що сидів праворуч, з велетенською круглою гирею замість голови витяг із пазухи синицю й тримав її на долоні, годуючи салом, а другий, – у Чадуєва й Щоголєва очі полізли на лоба, – раптом узяв іржаву підкову, *що* лежала перед ним у полумиску разом із квасолею, і почав її хрумати, як костогриз кістку (В. Шкляр). 3.

В-4. 1**.** У ньому ще до двадцять другого року проживало кілька пустельників, даючи притулок *то* бандитам, то дезертирам. Не раз одвідував скиток і отаман Яків Гальчевський, що найменував себе Орлом, переховувалась тут *і* його дружипа Марія. А потім ці «орли», *як* сови, дременули до папської Польщі, щоб уже не обрізом, а отруйним словом стріляти в молоду державу (М. Стельмах).

В-5. І тільки тепер лісник збагнув, *що* його піддурив оцей жовтодзюб: у підземеллі ж, окрім луни, нікого нема. Нікогісінько! Він чує, як лють пасманисто вибивається на щоках, і щосили б'є

Данила ногою в пах. Але хлопець вчасно відскочив, потім, *наче* довбнею, ударив кулаком лісника в груди, і той навзнак упав на землю, набухаючи шумом крові *й* лісу (М. Стельмах).

В-6. Семен Магазаник любив *і* торжища, і гульбища після них, *хоча* й не раз доводилося везти з ярмарку додому вже не голову, а дупло з осами. І під яким би він хмелем не їхав, завжди, проїжджаючи біля скитка, норовисто обертав од нього голову – і досі не міг забути *ні* зерна в ньому, ні тієї колотнечі, що була від нього (М. Стельмах).

В-7. Мов сновида, повернувся Данило до школи, погасив світло і ліг. До вікна одразу ж підступили зорі, зітхнула темрява чи хтось із грішників або святих, а він поволеньки, *як* у воду, забрів у сон (М. Стельмах). Вони підійшли ближче, Станімір почекав, *поки* отаман Шуліка випустить ще одну чергу, тоді голосно кашлянув (В. Шкляр).

В-8. Чортихнувшись, він згинцем піщов до своєї оселі, що глухла від весняних шумів. *Коли* крутнув закрутку хвіртки, з тольцевої клуні виглянув Стьопочка, на його ваду ще бурмосився сон, *а* жовті вії, *як* і завжди, тріпотіли млинками, під ними проглядали очі рідкуватої синьки (М. Стельмах).

В-9. Тоді він більше придивлявся до святих, *бо* маляр дав їм усе краще, що мали люди. На вікнах школи докришувався одволожений місяць, а довкола стояла така тиша, *що* було чути, *як* з прикриночного жолоба по краплині скапувала вода (М. Стельмах).

В-10. Його рівні поля пригадували б степ, якби не те, що місцями вони западають, мов знеохочені своїм положенням, творячи плитки невеликі кітли, і якби не той великий ліс, що тягнеться по

західній стороні села і творить зелений мур поперек широкої площини, щоб обмежити її розмах (О. Кобилянська).

У. Виконати морфологічний розбір часток за схемою (Схема повного морфологічного аналізу часток:

1. Слово, яке аналізується. 2. Частина мови. 3. Структурний різновид. 4. Функціональний різновид. 5. Різновид за способом вживання. 6. Вимова і написання)

В-1. Десь росли колосальні споруди, десь повставали цілі міста й селища, модерною технікою озброєні. Десь там, де пішли його і всі інші брати й сестри, понісши в офіру свої м'язи й мізок. А тут – місто лежало, як старець у лахмітті, доношуючи давнє убрання. Все, як колись, лише згорбилось, пішло вниз. Жодної нової будівлі, жодних риштовань, жодного руху вперед.

Тільки парк, повз який вони проїздили, переїхавши площу, буйно розрісся, стояв, як дикий праліс.

В-2. За парком, де починається Андрієва вулиця, він звелів візникові зупинитися: розквитався з ним; далі пішов пішки. Але не пішов вулицею, а пішов знову на обмин, знайомими вузенькими кривими перевалками. Обійшов ливарню й вийшов на пустирище. Потім левадами вийшов у той завулок, що виходив на головну, де на розі стояла його хата.

В–3. Але він не пішов просто, а знайшов у паркані дірку і вліз із завулка у власний город. Власне не город, а городець. Городець

був такий, як і колись, – поріслий дрімучим лісом соняшників, кукурудзи; посередині глибока межа. У тій межі мала бути завжди «лоскотарка», якою мати лякала їх у дитинстві, щоб не ходили «красти» огірки-пуп'янки. «Лоскотарка» мала такого «злодія» схопити й залоскотати до смерті. Ідучи межею, Андрій згадував про це і посміхався при думці: «Що якби оце мати межею назустріч!? Та й зустріла таку от «лоскотарку»!..

В-4. А оце вже нове (несолодко жилося батькам) – кукурудзяний чагарник підходив аж до двору, а потім переступав через парканчик і заповнював собою ввесь двір, обступивши хату щільним муром. Злидні. Все утилізоване, найменший клаптик землі. Над чагарником височів лапатий, розлогий клен біля хлівця. Це вони колись посадили удвох із батьком. Який здоровий став! Лапаті віти його черкали об мур будинку.

Андрій зійшов на ганок і, завмираючи серцем, натиснув на клямку...

В-5. Брати гомоніли щиро, сердешно. Згадували батька, п'ючи за те, щоб була йому земля легка. Згадували дитинство, п'ючи й за нього. Згадували свої пригоди хлоп'ячі, своє мисливство й своє рибальство. Всякі неймовірні події, ясні радості й чорні трагедії золотого, чудесного юнацтва. Це ще вчора було, ще трава не встигла випростатися там, де ходили вони своїми хлоп'ячими босими ногами всі вкупі. Ще, либонь, не перестали боліти стусани в тих, кому вони їх давали…

Хвилини летіли непомітно – і в кожного на серці було так, як колись, – соняшно, легко, радісно. І тішилась мати, стара Чумачиха.

В-6. Дослідження за допомогою відповідної апаратури переконливо показали, що з погляду артикуляційного або акустичного кожен мовний звук можна поділити на ще менші сегменти, проте людина членує мовний потік не на ці дрібні відрізки, а на більші – саме мовні звуки.

Отже, з мовного боку ми виділяємо тільки ті одиниці, які потенціально можуть бути зв'язані із змістом. Дрібніші членування звичайно нами не усвідомлюються тому, що кожне з них саме по собі не несе ніякої соціальної функції. Лише об'єднуючись між собою на основі однієї функції, ці фізичні звуки утворюють мовний звук, що є єдиним у функціональному й матеріальному відношенні.

В-7. Фонема – це елемент плану вираження мовних знаків. Оскільки фонеми самі по собі не мають значення, то у мовному потоці фонеми розрізняються не значенням (як це властиво мовним знакам), а неоднаковим звучанням. Мовний потік ділиться тільки на лінгвістичній основі. Проте, коли він уже поділений, тоді у носія мови створюються певні акустичні образи, що співвідносяться з лінгвістичними. Звукова відмінність – обов'язкова умова існування фонеми. Саме завдяки неоднаковому звучанню фонеми можуть розрізняти мовні знаки – смислові одиниці мови, створюючи їх звукову форму.

В-8. Фонема – це втілення діалектичної єдності конкретного й абстрактного. Фонема не дана в досвіді безпосередньо. Її не можна почути**,** побачити, тобто кожна фонема – це абстрактне поняття фонетики, що існує в нашій свідомості. Саме абстрактний характер фонеми забезпечує ту роль, яку вона грає в мові як засіб спілкування. Якби величезна різноманітність звуків мала лінгвістичне значення, спілкування було б неможливим.

В-9. Алофони з'являються внаслідок різних причин. Для теорії фонеми взагалі, а також для вивчення наповнення кожної фонеми мають значення закономірні, обов'язкові видозміни фонем. Вони з'являються внаслідок того, що фонема в процесі мовлення може потрапляти в неоднакові фонетичні умови. Алофони, пов'язані з місцем у слові (початок, кінець), положенням щодо наголосу, називаються позиційними.

В-10. Алофони можуть бути в більшій і меншій залежності від навколишнього середовища. Найсамостійніший, незалежний алофон фонеми – це і є основний її алофон, який ми звичайно й називаємо, представляючи фонему в цілому. Цей основний, типовий алофон легко усвідомлюється, може бути виділений з мовного потоку, інакше кажучи, легко вимовляється ізольовано. Інші алофони фонем звичайно не усвідомлюються й при намаганні вимовити ізольовано зливаються з основним, незалежним алофоном.

Лабораторна робота № 3-4

ТЕМА: СИНТАКСИЧНИЙ РОЗБІР МОВНИХ ОДИНИЦЬ

І. Із тексту виписати усі словосполучення та виконати повний синтаксичний аналіз їх за схемою

(*Схема синтаксичного налізу словосполучення:* 1. Записати словосполучення. 2. З'ясувати лексико-синтаксичну групу (лексичне, фразеологічне, синтаксичне). 3. Визначити тип за будовою (просте, складне) і тип синтаксичного зв'язку (предикативне, сурядне, підрядне). 4. Охарактеризувати предикативне словосполучення: а) тип семантико-синтаксичних відношень (предикативні); б) різновид синтаксичного зв'язку (координація, тяжіння). 5. Охарактеризувати сурядне словосполучення: а) вид структури (відкрита чи закрита); б) тип семантико-синтаксичних відношень (єднальні, розділові, протиставні, градаційні, пояснювальні, приєднувальні); в) сполучникове чи безсполучникове. 6. Охарактеризувати підрядне словосполучення: а) за морфологічним вираженням опорного компонента (дієслівне, іменникове, прикметникове, прислівникове, займенникове, числівникове); б) тип семантико-синтаксичних відношень (обставинні, об'єктні, атрибутивні, апозитивні, синкретичні); в) власне граматичне, або повне, смислове, умовно-граматичне, асоціативно-граматичне, неповне); керування (за морфологічним вираженням опорного компонента: придієслівне, приіменникове, приприкметникове, приприслівникове; сильне чи

слабке; безпосереднє чи посереднє); прилягання (власне прилягання – інфінітивне, прислівникове, дієприслівникове, займенникове, фразеологічне; відмінкове: власне відмінкове чи прийменниково-відмінкове).

В-1. Тонкі ніжні берези попереплiталися з поважними дубами і ясними літніми ночами блистять, мов у срібло одягнені, їх листя дрижить неспокійно, а граціозні, легко повигинані пні приманюють до себе ніжністю та білістю, мов русалки (О. Кобилянська). Якби ж королем став не Казимир, якому я хочу служити і кров за гідність його проливати, то пішов би просто на Краків і, взявши в скарбниці корону, дав би тому, кому б знав. (П. Загребельний).

В-2. У дворі навчилася вона й бачила не одно; навчилася кращого ладу і тоншого способу ґаздування, і наслідки того кидалися кожному в очі, хто лише вступав у її гарне обійстя (О. Кобилянська). Казимир повідомляв про запевнене своє обрання, радив козакам уступати «на звичайні місця», просив мене не йти на Варшаву і не перешкоджати елекції, обіцяв на випадок обрання повну амністію козакам і примноження вольностей. (П. Загребельний).

В-3. Поля й толока лежали покриті грубою верствою снігу, і день у день обсіювало сонце своїм золотисто-червоним світлом поверхню, викликувало луду, кришталеве мерехтіння на ній і змушувало око мимоволі шукати за темною точкою… (О.

Кобилянська). Смяровський од себе додав, що Кароль Фердінанд зрікається боротьби за престол, вже є домовленість між братами про це, Казимир відступив братові біскупства Опольське і Раціборське і обіцяв отримати від Речі Посполитої згоду на два абатства. (П. Загребельний).

В-4. В деяких днях, коли небо прибиралося у синявий шовк, а сонце розходилося самим блискучим золотом, коли тепло все переймало і розпирало, добувалося неначе силоміць із землі наверх, – жилося прегарно! (О. Кобилянська). Тут я запросив пана посла на обід козацький, а тим часом полковники, старшини, козаки просили королівський лист і читали, розбираючи кожне слово. (П. Загребельний).

В-5. Івоніка зітхнув глибоко й тяжко. В тій хвилині тьохнуло в його болем розритім серці якесь почуття, мов лихе віщування, і полишило, крім дисгармонійного тону в його сумнім настрої, ще щось іншого (О. Кобилянська). Не може він закопатися в землю, не сховається в болоті, не переправиться по бистрій воді, не має куди прихилитися від смертельного удару шляхетської панцирної кінноти. (П. Загребельний).

В-6. Чотири стіни, проймаючий гамір дитячий, глумливі безсердечні слова моєї рідні, бездушна одностайність, що пригнітає душу, вузькоглядність, самолюбство – оце світ, в котрім я засуджена жити! (О. Кобилянська). Не посилався на втому війська, на чорний

мор, що десяткував козаків, на лихі вісті, які йшли з Подніпрянщини, де посполиті вже й не розбирали, де шляхетські маєтності, а де гетьманські надання полковникам та сотникам. (П. Загребельний).

В-7. Однозвучне цокання годинника переривало тишину малої кімнати, а світло місяця лилося вікном, устелюючись срібними, матовими пасмами на помості й стіні... Очі мої стулилися... Мені приснилася надрейнська русалка Лореляй (О. Кобилянська). Моє життя – на видноті, перед військом, перед натовпами, вдень і вночі, довкола мене тисячі людей, простежено кожен мій крок, кожне слово, кожне бажання і небажання, в мені вбито всі тайнощі, я не належав собі, а належав людям і всьому світові. (П. Загребельний).

В-8. Вона ніби сиділа десь на скелі над водою, перебираючи золоті струни своєї арфи. Спадаюче на груди й плечі волосся здавалося на сонці червоним плавним золотом. Її погляд напівсумовитий, напівбайдужий був звернений у безнадійнім очікуванні в синяву далечину (О. Кобилянська). Побачив народ свій, почув його слово, промовила до мене вільна його душа, що жила в пригніченні цілі віки, а тепер стрепенулася, розкрилася, мов квітка після довгої ночі, – нестерпно яскрава, соковита, безборонно – ніжна, як жінка до свого коханого: не віддай мене нікому, захисти, не дай в обиду (П. Загребельний).

В-9. Надворі прегарна, ясна, зориста ніч, що своїм чарівним спокоєм викликає дивну тугу з усіх закутків серця; і саме перед моїм

вікном завис місяць над горами, тими темними, мовчазними великанами, низько-низенько, що видиться: рукою би його досягнув (О. Кобилянська). Я не знав, куди ведуть вулиці, де стоять доми, де живуть люди, відчував тільки настрій Києва, вловлював його жадібно й покірливо, а він був невловимий, страшний і великий, і дух возносився над цим вічним городом невмирущий, могутній, чистий і просвітлений проти темної зловісності дияволічних сил руйнування. (П. Загребельний).

В-10. На заході, на гранчастім верху зеленої гори стоїть столітній одинокий дуб-великан. Височенний, сильний собі, гордий такий! Коли сонце зайде за гори, а небо ще мов огнем палає, вирізується він виразно на нім (О. Кобилянська). Людям треба дати вишумітися, викричати мені в лице свої муки, ненависть, впокорення й почуття вини, яке несуть з собою ще з дитинства і радо передають його тому, хто зможе взяти на свої рамена (П. Загребельний).

ІІ. Охарактеризуйте головні члени речень і засоби їх вираження, визначте різновиди односкладних речень

Зразок: Пройти шляхи посвяти і любові (Пахл.).

(що зробити?) пройти – дієслівний головний член односкладного речення, виражений інфінітивом; інфінітивне речення.

В-1. Тепер я усміхався своїм ще вчора несміливим думкам, що відкинули мене на півроку назад, у приниження й безсилість перед

марною кобітою, якої мовби й не було, але яка всі ці місяці переслідувала мене своїм недовір’ям, пересторогою, нехіттю і ще чимось незнаним, що могло знайти витлумачення, може, в загадкових шляхетських кондиціях або ж забаганках (П. Загребельний).

В-2. Бистро несли хвилі мою лодку. Вони тиснулися жадібно круг неї, росли, змагалися, сягали за мною, аж я лякалася. За мною хвилі. Цілий безконечний простір – одно і те саме, куди не гляну, самі хвилі. Вони шумлять, борюкаються, гомонять, сміються. Сміються потайним, роздражнюючим, майже знайомим сміхом (О. Кобилянська).

В-3. Найнещасливіше на світі провадячи життя, вже ледве й писати од жалю можу, бо яке ж ще більше могло спіткати мене нещастя, як, дочекавшись щастя над усі сподівання, що їх тільки на сім світі міг зичити, утратив усе в мить єдину й гірку? (П. Загребельний).

В-4. Від'їхав. Для мене все завмерло. Ходжу, блуджу, нагадую собі... його нема! Ні в чім нема! Ніде нема! Хвилями шалію, і товкла би головою об стіну. До послідньої сльози ридала би за ним! Ні, кривавими слізьми ридала би за ним! (О. Кобилянська).

В-5. Мені остались лише книжки по його від'їзді. Читаю дуже багато. Хочу станути духово на рівнім степені з ним: хочу, щоб не

хилився до мене. З ним враз хочу здійматися почерез усі перепони, усі труди, почерез увесь бруд життя, хочу летіти, дібратися до щастя, до «полудня»... (О. Кобилянська).

В-6. Ні вихор, ні блискавиці не зламали його. Навіть не зігнули. Сильний, та й годі! Вдивляючись в ту гарну, як в казці, картину, я забула на хвильку ціле окруження. Так само жаріло раз і в моїм серці, так само відбивався і він на золотистім тлі моєї молодої, любові жадібної душі (О. Кобилянська).

В-7. Михайло вхопив живо за плуг і обернув його так бистро в землі, що залізний блискучий леміш пірнув глибоко в землю, так, що коріння ростин чутно порозривалося, а великі подовгуваті кусні землі розсипалися грубою стяжкою, хвилюючи лагідно в один бік. Мов граючись, розривав срібний леміш чорну землю (О. Кобилянська).

В-8. Потім устав, вийняв люльку з рота, утер його широким рукавом від сорочки й заховав люльку за ремінь. Відтак постояв ще хвильку, устромивши очі в землю і в одну точку, роздумуючи над чимось. Врешті, не сказавши більше ні слова, подав мовчки батькові й синові руку на прощання і, мов невидимою марою потягнений, відійшов поквапним кроком.

Батько й син усміхнулися мовчки і, поснідавши, взялися назад до розпочатої праці (О. Кобилянська).

В–9. Було в маю. Перед обідом.

Михайло лежав недалеко бурдея в городі, що вибігав кінцем у дрібний лісок, який притикав із інших боків до піль, і пас воли.

Препишні звірята! Темно-бурі, майже чорно підсипані, з білими короткими рогами, і такі ситі й виплекані, що було мило гладити їх по хребті. Притім були спокійні й випещені, мов діти, і знали його голос дуже добре (О. Кобилянська).

В-10. Далеко й широко нічого, крім миготливої, широкої зелені, а десь-не-десь між нею горстка поважного лісу, докупи збита громадка струнких дубів-сторожів. Звичайно ледве замітний бренькіт бджіл творив тут, у тишині, своєрідну, преніжну музику, що переводилася воздухом пильно-рійними хвилями з місця на місце, оминаючи хіба безцвітні пасма землі... (О. Кобилянська).

ІІІ. Виконати повний синтаксичний аналіз складносурядних речень (*Схема синтаксичного аналізу складносурядного речення:* 1. Записати речення. 2. Виділити граматичні основи. 3. Пронумерувати предикативні частини. 4. Позначити сполучні засоби. 5. Підкреслити другорядні члени речення. 6. Накреслити структурні схеми (рівневу, лінійну, комбіновану). 7. Дати загальну характеристику складносурядного речення: а) складне речення; б) сполучникове; в) складносурядне; г) тип за структурними особливостями (відкритої чи закритої структури); ґ) тип за семантико-синтаксичними відношеннями; д) вид за метою висловлювання (розповідне, питальне, спонукальне, бажальне); е) вид за інтонацією (окличне,

неокличне). 8. Дати загальну характеристику предикативних частин як формально простих речень: а) формально просте речення; б) односкладне (різновид), двоскладне, нечленоване; в) поширене чи непоширене; г) повне чи неповне; ґ) ускладнене (чим саме) чи неускладнене; д) стверджувальне чи заперечне (загальнозаперечне, частковозаперечне). 9. Охарактеризувати члени речення і словосполучення однієї предикативної частини.)

В-1. Залежно від погоди смужечка вужчала або ширшала, і темна лінія обрію або ж наближалася до верхньої перекладини рами, або ж віддалялася, ще більше підкреслюючи чорноту й дикість заліза, його міцність і твердість (П. Загребельний).

В-2. За татарським бродом із сивого жита, з червоного маку народжується місяць, і коло козацької могили, як повір'я, висікається старий вітряк (М. Стельмах).

В-3. Стрічає вона його віястим усміхом, проводжає печаллю, і тоді в її прижурених очах стоять такі сині сльози, як роса на розквітлому льоні (М. Стельмах).

В-4. Іще не полюбивши нікого, дівчина в незрозумілій тривозі ждала його, і чиїсь таємничі очі з'являлися їй з вечорів, і чиїсь кроки бентежили її, і комусь на всі чотири броди посилала свій голос… (М. Стельмах).

В-5. Оксана ще кілька разів бачила його в селі, але він, здоровкаючись, хмарнів, одводив од неї потемнілий погляд і одразу кудись поспішав (М. Стельмах).

В-6. У хаті про щось без угаву торохтів Семен Магазаник, набивав собі вченістю ціну й набивався на вишняк, а Ярослав, непомітно зиркаючи на дівчину, темнів, неначе в хмару входив (М. Стельмах).

В-7. В тяжких думках вона поклала на кінці коромисла випране шмаття, зручніше вмостила коромисло на плече і, погойдуючись, пішла до хати, а навздогін їй по-дитячому схлипувала й смоктала берег осіння хвиля (М. Стельмах).

В-8. Іще для когось пролетів, а комусь відсочився рік, і посивіла матір-земля, мружачись під метелицями, вже думала про березень (М. Стельмах).

В-9. Він кілька разів намагався вилізти на крижину, але вона ставала сторч, і Володимир почав захлинатися (М. Стельмах).

В-10. Від цієї мови хотілося заголосити, але мусила стримувати себе, втішати дітей та підхвалювати то печену картопельку, то кукурудзнник, то нізчимний борщ (М. Стельмах).

IV. Виконати повний синтаксичний аналіз складнопідрядних речень (*Схема синтаксичного аналізу складнопідрядного речення:* 1. Записати речення. 2. Виділити

граматичні основи. 3. Пронумерувати предикативні частини. 4. Поставити запитання до підрядної частини (у складнопідрядних реченнях нерозчленованої структури записати їх над опорним словом, у складнопідрядних реченнях розчленованої структури – над граматичною основою). 5. Позначити сполучні засоби. 6. Підкреслити другорядні члени речення. 7. Накреслити структурні схеми. 8. Дати загальну характеристику складнопідрядного речення: а) складне речення; б) сполучникове; в) складнопідрядне; г) тип за структурними особливостями (розчленованої або нерозчленованої структури); ґ) тип за семантичними ознаками (займенниково-співвідносне і його різновиди; з'ясувальне тощо); д) вид за метою висловлювання (розповідне, питальне, спонукальне, бажальне); е) вид за інтонацією (окличне, неокличне). 9. Дати загальну характеристику предикативних частин як формально- простих речень.)

В-1. А хто змалював наших босоногих мадонн із сапкою в руках чи серпом на плечі та дитям біля персів, що знали не шовки, а лише нерівне, шорстке полотно? (М. Стельмах).

В-2. Чи будуть довіку не як ношу, а як вдячність нести в душі свято і сум материнських очей і синівську вірність батькам, що шаблями вирубували новий час на чорних та ханських шляхах, щоб вони, ці шляхи, зосталися тільки полином пам'яті, а не шрамами сьогодення?.. (М. Стельмах).

В-3. Данило так виразно уявив їх, що навіть почув хрипкі, простуджені голоси дружного птаства, яке вміє вберегти себе і від хижака, і від людини (М. Стельмах).

В-4. Тут їх одразу обступила темрява, обгорнули пахощі прив'ялої калини, що висіла на бантинах, обгорнула тиша, в якій чути було, як брід броду подає голос (М. Стельмах).

В-5. Він пішов туди, де непокоїлась вода, де глухо стогнали припнуті човни і де з чийогось весла скапували чи то краплини води, чи то краплини часу (М. Стельмах).

В-6. Коли затих присілок і коли, ростучи, побільшали в ньому дерева, дівчина набрала з криниці горнятко непочатої води, завинула його в хустину і, скрадаючись, не дорогою, а бездоріжжям подалася в село (М. Стельмах).

В-7. Вона оглянулась довкола, на ті трави, що дрімали в синім мерехтінні, на той блакитнаво-срібний сон, що натрушував місяць на землю (М. Стельмах).

В-8. І жаль йому стало бозна-ким мальованих світів, і цвіту, що в сповитку спав у яблунях при морозі, і птиць, що вже не долетять до нього, і сина, що відкотився од нього, не збагнувши, що таке людське життя (М. Стельмах).

В-9. Дорош сплигнув із сідла, розминаючи зомлілі від незвичної їзди ноги, пішов до могутнього береста, що ріс недалеко від лісу над дорогою, і ліг на траву (П. Загребельний).

В-10. Поет перший вчепився поглядом у гілочку, що несміливо стриміла збоку, ще по-зимовому чорна, коструба́то-незграбна, мов уламок абстрактної скульптури або небачений корал, що виринув із темних океанічних глибин (П. Загребельний).

ЗАВДАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ

Варіант 1

1. **Записати форму родового відмінка однини від поданих іменників**: *агент, дощ, конкурент, оптимізм, кодекс.*

2. **Як змінюються дієслова у дійсному способі?**

3. **Виконати морфологічний розбір підкресленого слова**: *За винятком баби Оришки, малий Чіпка нікого не любив* (Панас Мирний).

4. **Накреслити схему речення і визначити його тип***: Ліс темнів за яром, і коли ми наблизились, то помітили, що зблизька він світліший, бо листя на березах та осиках жевріло, бралось багрянцем...* (В. Земляк).

5. **Визначити стан дієприкметників:** *поіржавілий, опалий, посивілий, обгорілий, написаний, прибраний*

6. **Визначити присудок у реченні і дати йому повну характеристику**: *Благородна його чиста печаль, благородний його тонкий смуток* (Є. Гуцало).

7. **Виконати морфологічний розбір підкресленого слова:** *Оксана стояла непорушно, не зводячи з Андрія очей* (О. Гончар).

8. **Визначити рід поданих іменників:** *інтерв'ю, колібрі, кіно, міс, Джерсі (острів), Онтаріо (озеро*).

9. **Як змінюються дієслова в умовному способі?**

10. **Записати слова, поділивши їх на групи**: а) загальновживані; б) діалектизми; в) професійні слова: з*емля, бушля (чапля), вітер, октава, дерево, рецепт, когут, циркуль, ластівка, бульба, об'єктив, леґінь, ґазда, педрада, молоток*.

11. **Керування – це ...**

12. **Записати речення фонетичною транскрипцією**: *Не розхитуй човна, бо вивернешся* (Нар. творч.).

Варіант 2

1. **Виконати морфологічний розбір підкресленого слова**: *Зорі – як очі, що снились давно (*В. Сосюра).

2. **Накреслити схему речення і визначити його тип**: *Чули раніше хлопці, що любов змінює людину, що в коханні душа людська розквітає, а тут це диво звершувалось на їхніх очах* (О. Гончар).

3. **Записати слова, поділивши їх на групи**: а) загальновживані; б) діалектизми; в) професійні слова: з*емля, бушля (чапля), вітер, октава, дерево, рецепт, когут, циркуль, ластівка, бульба, об'єктив, леґінь, ґазда, педрада, молоток*.

4. **Записати вставні слова, які вказують на джерело повідомлення.**

5. **Керування** – це ...

6. **Чим виражаються узгоджені означення?**

7. **На які групи поділяються іменники першої відміни? Наведіть приклади таких іменників, провідміняйте та визначте їхні відмінкові закінчення.**

8. **Якими частинами мови може виражатися підмет?**

9. **Згрупувати слова з однаковими суфіксами**: *косар, учитель, кобзар, бригадир, вихователь, школяр, братик, затишок, хмарка, ножик, буквар, господар, визволитель, лікар, молоток, столик, поводир, дощик, командир, друкар, візок, дубок, пролісок,*

засідатель, шахтар, любитель, тесляр, ягідка, токар, ставок, хатка, коник, соловейко, синок, вузлик, садок, рибка.

10. **Записати форму орудного відмінка від поданих іменників**: *біль, Умань, стаття, зустріч, любов, сіль, подорож.*

11. **Допоміжні дієслова у складеному дієслівному присудку вказують на...**

12. **Подані слова розібрати за будовою**: *сузір'я, під'їжджатиме, найдавніший, задумалась, далеко, харків'янин.*

Варіант 3

1. **Як визначається рід незмінюваних іменників**?

2. **Які бувають присудки за структурою?**

3. **Накреслити схему речення і визначити його тип***: Ліс темнів за яром, і коли ми наблизились, то помітили, що зблизька він світліший, бо листя на березах та осиках жевріло, бралось багрянцем...* (В. Земляк).

4. **Подані слова розібрати за будовою**: *сумно, бездушний, узбережжя, навчається, непереможна, роздумуючи*.

5. **Підкреслити слова, у яких відбувається уподібнення приголосних звуків**: *нігті, тягти, допомогти, дьогтьовий.*

6. **Визначити тип словосполучення за головним словом та спосіб підрядного зв'язку**: *напекли пирогів.*

7. **Визначити, скільки рядів однорідних членів і які вони, у реченні** *То ливарі і ковалі в січневі ночі, в ранки маю (травня) могутній плуг кують землі для дружби, щастя і врожаю* (В. Сосюра).

8. **Неузгоджені означення виражаються...**

9. **Визначити відміну і групу іменників:** *плече, гармонія, спека, місце, латиш, деталь, каменяр, ніч, вітрище, хлоп'я, медаль, пень, жаль, в'яз, Карпати.*

10. **У запропонованих реченнях підкреслити підмети**: а) *А кожен з них – сестра і брат* (А. Малишко); б) *Кожен клапоть землі, луги, лісові галяви – все говорило* (Є. Гуцало); в) *Ще батько з матір'ю сном-духом не знають, яку вони долю в колисці гойдають* (М. Луків).

11. **Виконати морфологічний розбір підкресленого слова**: *Сінешні й хатні двері були одчиненими* (І. Нечуй-Левицький).

12. **Випишіть із наведеного речення слова з можливими чергуваннями звуків. Поряд доберіть слова, які б ілюстрували чергування**: *Крутою стежкою поміж могутніх осокорів, що виблискували вгорі ніжним листом, спустився до потоку, крадькома пішов низиною яру* (Григір Тютюнник).

Варіант 4

1. **Виконати морфологічний розбір підкресленого слова**: *Леся пругко стрибнула з човна і зникла в лісі, похрускуючи хмизом* (Г. Тютюнник).

2. **Визначити тип синтаксичного зв'язку у запропонованих словосполученнях**: *любити природу, подруга сестри, сильний вітер, вийшли зранку, кращий із нас*.

3. **Записати форму родового відмінка однини від поданих іменників**: *аудит, баланс, арбітр, дилер, рейтинг*.

4. **Накреслити схему речення і визначити його тип**: *Потім ми їхали обіч якихось кам'янистих пагорбів, де по схилу серед трав, випинаючись, зблискували величезні граніти, і батько мого товариша пояснював, що ці місця заповідні, звуться вони Кам'яні Могили, і що звідси, власне, вже бере початок Донецький кряж* (О. Гончар).

5. **Записати речення фонетичною транскрипцією**: *Скільки не літай, а доведеться на землю падать* (Нар .творч.).

6. **Визначити спосіб творення поданих слів**: *осушувач, ходіння, струнко, міношукач, Перебийніс*.

7. **Визначити тип словосполучення за головним словом та спосіб підрядного зв'язку**: *надзвичайно важливий*.

8. **Які бувають присудки за структурою?**

9. **Подані слова розібрати за будовою**: *сузір'я, під'їжджатиме, найдавніший, задумалась, далеко, харків'янин.*

10. **Прилягання** – це ...

11. **Допоміжні дієслова у складеному дієслівному присудку вказують на...**

12. **Як визначається рід незмінюваних іменників?**

Варіант 5

1. **Визначити тип синтаксичного зв'язку у запропонованих словосполученнях**: *цвіріньокали весело, котлета по-київськи, знову повернувся, надзвичайно розумний, дуже гарно*.

2. **Накреслити схему речення і визначити його тип**: *Є такі* [журавлі*], що й не повертаються, але тужно курличуть вони, коли*

в рідному краю вимерзають дерева і квіти, спека висушує зелень, а брати, що повернулись додому, гинуть із голоду на рідній землі (А. Дімаров).

3. **Записати речення фонетичною транскрипцією**: *Хто своєї мови цурається, хай сам себе встидається* (Нар. творч.).

4. **Якими частинами мови можуть бути наведені слова? Введіть їх у речення. Як вони називаються?** *Насип, плач, мати, мету, перенісся*.

5. Визначити дієвідміну дієслів: *мити, лити. боротися, полоти, хотіти, спати, бігти, стояти.*

6. **Записати речення фонетичною транскрипцією**: *Зі всіх скарбів на світі найбільшим скарбом є молодість* (Нар. творч.).

7. Неузгоджені означення виражаються...

8. **Провідміняти іменники в однині:** *Нечипоренко Юрій Олександрович, Нечипоренко Ганна Юхимівна*.

9. **Визначити тип словосполучення за головним словом та спосіб підрядного зв'язку**: *дуже легко*.

10. **Записати подані займенники, знімаючи риску**: *скільки/небудь, будь/хто, де/хто, казна/з/чим, будь/чий, аби/чий, будь/на/кому, де/чий, хтозна/хто, ні/чий.*

11. **Визначити тип синтаксичного зв'язку у запропонованих словосполученнях:** *сумна розповідь, руки матері, допомога у роботі, перший день, усміхнувся весело.*

12. **Подані слова розібрати за будовою**: *сумно, бездушний, узбережжя, навчається, непереможна, роздумуючи*.

ТЕМАТИКА ІНДИВІДУАЛЬНИХ НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНИХ ЗАВДАНЬ

1. Слова з подвійним наголосом у сучасній українській мові (на матеріалі орфоепічного словника).
2. Структура початкових консонантних сполучень у сучасній українській мові (на матеріалі орфографічного словника).
3. Структура кінцевих консонантних сполучень у сучасній українській мові (на матеріалі орфографічного словника).
4. Структура початкових консонантних сполучень у сучасній українській мові (на матеріалі словника іншомовних слів).
5. Структура кінцевих консонантних сполучень у сучасній українській мові (на матеріалі словника іншомовних слів).
6. Акцентуація іменників у сучасній українській мові (на матеріалі орфоепічного словника).
7. Акцентуація прикметників у сучасній українській мові (на матеріалі орфоепічного словника).
8. Акцентуація прислівників у сучасній українській мові (на матеріалі орфоепічного словника).
9. Акцентуація дієслів у сучасній українській мові (на матеріалі орфоепічного словника).
10. Абстрактні іменники у засобах масової інформації.
11. Аналіз збірних іменників (на матеріалі творів художньої літератури).
12. Аналіз збірних іменників (на матеріалі засобів масової інформації).

13. Аналіз іменників-власних назв (на матеріалі твору Василя Шкляра «Характерник»).

14. Аналіз іменників на позначення предметів духовної культури (на матеріалі засобів масової інформації).

15. Аналіз іменників на позначення предметів духовної культури (на матеріалі творів художньої літератури).

16. Аналіз іменників на позначення продуктів харчування (на матеріалі засобів масової інформації).

17. Аналіз іменників з омонімією форм роду у сучасній українській мові.

18. Диференціація іменників чоловічого роду з основою на м'який приголосний у сучасній українській мові.

19. Аналіз іменників на позначення кількості (на матеріалі творів художньої літератури).

20. Диференціація іменників нульової відміни у сучасній українській мові.

21. Синтаксична роль іменників (на матеріалі творів художньої літератури).

22. Параметричні прикметники у творах Т. Шевченка.

23. Синтаксична роль іменників (на матеріалі творів художньої літератури).

24. Характеристика сполучників за способом вживання (на матеріалі творів улюбленого письменника).

25. Фразеологічні одиниці у поетичних творах (твори за вибором студента).

26. Фразеологічні одиниці у творі П. Загребельного «Я – Богдан».

27. Фразеологічні одиниці у творі П. Загребельного «Євпраксія».

28. Аналіз складних слів (на матеріалі творів І. Нечуя-Левицького «Князь Єремія Вишневецький», «Гетьман Іван Виговський»).

29. Характеристика складних слів (на матеріалі творів Т. Шевченка).

30. Аналіз речовинних іменників (на матеріалі творів І. Багряного).

31. Аналіз речовинних іменників (на матеріалі твору М. Стельмаха «Чотири броди»).

32. Аналіз абстрактних іменників (на матеріалі твору П. Загребельного «Диво»).

33. Аналіз якісних прикметників (на матеріалі творів Т. Шевченка).

34. Аналіз якісних прикметників (на матеріалі творів Ліни Костенко).

35. Характеристика неозначених займенників, вжитих у творі П. Загребельного «Євпраксія».

36. Аналіз одновидових дієслів, вжитих у творі М. Стельмаха «Чотири броди».

37. Аналіз одновидових дієслів, вжитих у творі М. Стельмаха «Кров людська – не водиця».

38. Аналіз одновидових дієслів, вжитих у творі П. Загребельного «Я – Богдан».

39. Характеристика синонімічних дієслів, вжитих у творах І. Багряного.

40. Аналіз слів, у яких відбуваються історичні чергування голосних (на матеріалі твору П. Загребельного «Диво»).

41. Аналіз слів, у яких відбуваються історичні чергування голосних (на матеріалі твору М. Стельмаха «Чотири броди»).

42. Аналіз слів, у яких зафіксовані дисимілятивні зміни (на матеріалі твору П. Загребельного «Диво»).

43. Аналіз слів, у яких відбуваються асимілятивні зміни (на матеріалі твору П. Загребельного «Євпраксія»).

44. Аналіз слів, у яких зафіксовані дисимілятивні зміни (на матеріалі творів І. Нечуя-Левицького «Князь Єремія Вишневецький», «Гетьман Іван Виговський»).

45. Аналіз слів, у яких відбуваються історичні чергування приголосних (на матеріалі твору П. Загребельного «Євпраксія»).

46. Аналіз слів, у яких відбуваються історичні чергування приголосних (на матеріалі твору П. Загребельного «Роксолана»).

47. Аналіз слів, у яких зафіксовано асимілятивні процеси (на матеріалі творів І. Нечуя-Левицького «Князь Єремія Вишневецький», «Гетьман Іван Виговський»).

48. Аналіз слів, у яких зафіксовано асимілятивні процеси (на матеріалі творів Ліни Костенко).

49. Аналіз слів, у яких зафіксовано асимілятивні процеси (на матеріалі творів Т. Шевченка).

50. Аналіз складних іменників (на матеріалі поетичних творів І. Драча, Л. Костенко, В. Симоненка).

51. Аналіз складних іменників (на матеріалі творів І. Нечуя-Левицького).

52. Аналіз складних прикметників (на матеріалі творів І. П. Котляревського).

53. Лінгвістичний аналіз прислівників (на матеріалі творів Олеся Гончара).

54. Аналіз означальних прислівників (на матеріалі творів І. Нечуя- Левицького).

55. Обставинні прислівники у творах Василя Шкляра.

56. Похідні прийменники у творах Івана Багряного.

57. Похідні прийменники у творах І. Нечуя-Левицького «Князь Єремія Вишневецький», «Гетьман Іван Виговський».

58. Аналіз часток, вжитих у творі П. Загребельного «Євпраксія».

59. Аналіз часток, вжитих у творах Ліни Костенко.

60. Аналіз сурядних сполучників, вжитих у творах Євгена Гуцала («Запах кропу, «Лось»).

61. Підрядні сполучники у творах П. Загребельного (структурно-семантична характеристика).

62. Аналіз узагальнено-предметних займенників (на матеріалі творів Т. Шевченка).

63. Аналіз узагальнено-якісних займенників (на матеріалі історичних творів).

64. Аналіз узагальнено-предметних займенників (на матеріалі історичної прози).

65. Синонімічні фразеологічні одиниці у сучасній українській мові.

66. Антонімічні фразеологічні одиниці у сучасній українській мові.

67. Аналіз парних сполучників сучасної української мови (на матеріалі творів художньої літератури).

68. Аналіз складних слів (на матеріалі творів І. Нечуя-Левицького «Князь Єремія Вишневецький», «Гетьман Іван Виговський»).

69. Аналіз прислівників, ужитих у творах «Князь Єремія Вишневецький», «Гетьман Іван Виговський» І. Нечуя-Левицького.

70. Аналіз стійких сполучень слів (на матеріалі творів В. Шкляра).

71. Аналіз складносурядних речень (на матеріалі творів В. Шкляра).

72. Аналіз складнопідрядних речень (на матеріалі творів В. Шкляра).

73. Аналіз складнопідрядних речень (на матеріалі творів П. Загребельного).

74. Аналіз односкладних речень (на матеріалі творів О. Забужко).

75. Аналіз складних безсполучникових речень (на матеріалі творів О. Забужко).

76. Аналіз відокремлених означень (на матеріалі творів О. Забужко).

77. Аналіз відокремлених означень (на матеріалі творів П. Загребельного).

78. Аналіз відокремлених обставин (на матеріалі творів П. Загребельного).

79. Аналіз парних сполучників (на матеріалі творів художньої літератури).

80. Аналіз складених сполучників (на матеріалі творів художньої літератури).

81. Аналіз похідних сполучників (на матеріалі творів художньої літератури).

82. Аналіз похідних часток (на матеріалі творів художньої літератури).

83. Аналіз похідних вигуків (на матеріалі творів художньої літератури).

84. Аналіз односкладних речень (на матеріалі творів художньої літератури).

85. Аналіз односкладних речень (на матеріалі засобів масової інформації).

86. Аналіз стверджувальних нечленованих речень (на матеріалі творів художньої літератури).

87. Якісно-означальні прислівники у ролі емоційних вигуків-речень (на матеріалі творів художньої літератури).

88. Аналіз модальних прислівників (на матеріалі творів художньої літератури).

89. Аналіз префіксальних дієслів (на матеріалі твору Павла Загребельного «Євпраксія»).

90. Аналіз префіксальних дієслів (на матеріалі твору Павла Загребельного «Роксолана»).

91. Аналіз вторинних прийменників (на матеріалі твору Павла Загребельного «Роксолана»).

92. Аналіз вторинних прийменників (на матеріалі творів художньої літератури).

93. Аналіз просторових прийменників (на матеріалі творів художньої літератури).

94. Аналіз просторових прийменників (на матеріалі творів С. Жадана).

95. Аналіз часових прийменників (на матеріалі творів художньої літератури).

96. Аналіз складнопідрядних речень з підрядним означальним (на матеріалі творів художньої літератури).

97. Відприкметникова адвербіалізація у сучасній українській мові (на матеріалі творів художньої літератури).

98. Аналіз складнопідрядних речень з підрядним з'ясувальним (на матеріалі творів художньої літератури).

99. Аналіз складних синтаксичних конструкцій (на матеріалі творів Павла Загребельного).

100. Аналіз складних синтаксичних конструкцій (на матеріалі творів Василя Шкляра).